

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA - MŰVÉSZET - TUDOMÁNY

2010.MÁRCIUS

Tartalom

Évforduló

HERMANN RÓBERT	5
Kossuth és Széchenyi	

Versek

NEOGRÁDY ANTAL	11
Unio	
GYÁRFÁS ENDRE	13
Valami szokatlan	
MOSONYI KATA	16
Vékony Margó balladája szeretőjéhez	

Balatoni esszék

ACZÉL GÉZA	17
Szigliget	
ALEXA KÁROLY	18
Kép regény	
FERDINANDY GYÖRGY	20
Apa jön	

Jókairól mindig

FÖLDESZDY GABRIELLA	21
Jókainé, avagy Róza leányasszony	
ARATÓ ANTAL	28
Jókai Mór a kisgrafikákon	

Korok és kortársak

SOLYMÁR JÓZSEF	33
Hogy volt, hogy nem volt (íróvá avatás 1950-ben)	
MARAFKÓ LÁSZLÓ	41
Szür(t)reál	

Ez is Balaton

MARTINOVICS TIBOR	45
„Mi csak előztünk” (Interjú dr. Bóka Istvánval)	
DR. LAKATOS ISTVÁN	47
Németh László és a Balaton	
BAKOS FERENC	51
Balatoni haikunaptár	
SOBOR ANTAL	52
Télen-nyáron Balaton (naplójegyzetek)	

Irodalom

CSONTOS JÁNOS	57
Változatok könyve	
SZIRMAI PÉTER	66
Használd a harmadik kezed!	
Francisco Xavier Garay kötete	

Európa itt van

AARNE PUU	69
Este Karthágóban	

KAZIMIERZ BURNAT	70
A végzet irányítása	
JULIAN KORNHAUSER	71
A kés mit torkunkra tettél...	
ADAM ZAGAJEWSKI	72
Beszélgetés Friedrich Nietzschével (Cséby Géza fordításai)	
JORDAN ATANASZOV	73
Verébversek (Doncsev Tosó fordítása)	
Művészet	
VÉGH KÁROLY	75
Az emberi méltóság hangja (Szvorák Katalin dicsérete)	
VÉCSI NAGY ZOLTÁN	77
Kiállítások és megnyitók (Kortárs erdélyi művészek kiállításai)	
Tudomány	
RÁCZ JÁNOS	85
Ezerjófűvek a Tempevölgyben	
VASTAGH GYÖRGY	89
Fák, tudósok, emlékek	
Recenziók	
LÁNGI PÉTER	95
Történelem a mindennapokban (Cséby Géza: Sors-cimerkép)	
SZABÓ VERONIKA VANDA	97
Mindörökké összeskuvés (Szabó Tibor Benjamin: 47:Démonok ideje)	

ILLUSZTRÁCIÓK:

Jókai Mór ex libriseken (válogatás Arató Antal gyűjteményéből)

SZÁMUNKMUNKATÁRSAI:

Aczél Géza költő, Debrecen • Alexa Károly irodalomtörténész, kritikus, Szombathely • Arató Antal könyvtáros, Székesfehérvár • Atanaszev, Jordan költő, Sztara Zagora, Bulgária • Bakonyi István tanár, Balatonfüred • Bakos Ferenc költő, Siófok • Burnat, Kazimierz költő Wroclaw, Lengyelország • Cséby Géza költő, műfordító Keszthely • Csontos János költő, Bp. • Doncsev Toso író, műfordító, Bp. • Ferdinandy György író, Puerto Rico • Földesdy Gabriella középiskolai tanár, Bp. • Kornhauser, Julian költő, Krakkó, Lengyelország • dr. Lakatos István (1920-2009) orvos, Bp. • Lángi Péter tanár, Keszthely • Marafkó László író, Bp. • Martinovics Tibor újságíró, Veszprém • Mosonyi Kata költő, Bp. • Neogrády Antal festőművész, Solymár • Puu, Aarne költő, Krakkó, Lengyelország • RácZ János nyelvész, Balatonfüred • Sobor Antal író, Székesfehérvár • Solymár József író, Solymár • Szirmai Péter író, Bp. • Szabó Veronika Vanda egyetemi hallgató, Bp. • Vastagh György tanár, Balatonfüred • Vécsi Nagy Zoltán művészettörténész, Székelyudvarhely • Végh Károly irodalomtörténész, Szentendre • Zagajewski, Adam költő, Varsó, Lengyelország

KOSSUTH ÉS SZÉCHENYI

A magyar reformkor két kiemelkedő alakjának emlékét ma utcanevek és szobrok őrzik. Noha egyazon reformmozgalom két időszakának és két eltérő elképzelésének képviselői voltak, a köztudatban máig is inkább a közös célhoz vezető eltérő útjuk emléke él, s nem annyira az egymással vitatkozó eszmetársakat, sokkal inkább az ellenfeleket (vagy egyenesen ellenségeket) látják bennük. Holott Széchenyi és Kossuth egyaránt a magyar polgári átalakulás ügyét képviselték, s ha eltérő módon is képzelték el a reformkorban a birodalmon belül független polgári Magyarország megalkotását, mindez nem ok arra, hogy azt képzeljük: a barikád két különböző oldalán álltak. Hiába volt Széchenyi bejáratos Klemens Metternich kancellárhoz, s idegenkedett Kossuthtól: politikai szempontból több köze volt Kossuthhoz, mint Metternichhez.

Kettejük nagy vitája 1841-ben kezdődött, de viszonyuk korábban sem volt fesztelennek mondható. Az ifjú Kossuth nagy tisztelettel tekintett a nemes grófra, ám maga Széchenyi kezdettől fogva idegenkedett Kossuthtól. Amikor 1836 májusában Wesselényi felvetette, hogy Kossuthot fel kellene venni a Kaszinóba, Széchenyi úgy vélte, hogy ezáltal addigi munkája menne veszendőbe; amikor pedig Kossuth személyesen jelentkezett nála, megkérte őt, hogy álljon el e kívánságától. Kossuthot ugyanis a konfliktuskereső, csakazértis-ellenzékiség képviselőjének tartotta, aki veszélyezteti az általa képviselt békés átalakulás útját. Ugyanakkor ő maga is a Kossuth által szerkesztett Törvényhatósági Tudósítások előfizetői közé tartozott. Naplójegyzeteiben is érezhető idegenkedéssel írt Kossuthról. Amikor Kossuth 1840-ben kiszabadult a börtönből, maradt még egy viszonylag jelentős összeg a barátai által raboskodása idején családja számára gyűjtött pénzből, de Kossuth úgy érezte, nem lenne tisztességes dolog, ha ezt a pénzt szabadulása után felhasználná. Ehelyett egy iparegyesület alapítására akarta fordítani ezt az összeget. Fel is kereste ezzel az ajánlattal Széchenyit, de az nem túlzottan érdeklődött a terv iránt. Számára is meglepő lehetett tehát, amikor Kossuth szabadulása után több beszédében is őt nevezte a legnagyobb magyarnak. Az egyik alkalommal oda is sügta Kossuthnak. „Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom magam?”

Kossuth részéről persze volt ebben némi célzatosság. Ezzel a már-már emlékbeszédszerű méltatással kimondatlanul ugyan, de a múlt embereként mutatta be Széchenyit. Széchenyi itt magányos óriás, míg Kossuth a tömegek embere.

Vitájuk a Kossuth által szerkesztett Pesti Hírlap cikkei kapcsán bontakozott ki. Széchenyi kezdettől aggodalommal olvasta a lapot, s csakhamar elhatározta, hogy könyvet ír, a lap befolyását és hatását ellensúlyozandó. Barátai és ismerősei, köztük Deák Ferenc, igyekeztek őt lebeszélni erről, a reformtábor megosztására alkalmas akcióról, de mindhiába. Széchenyi aggodalmaskodó megjegyzései eljutottak Kossuthhoz, és ő is készülni kezdett a vitára. Jobbnak látta kiprovokálni a támadást, mint tétlenül várni. Ezért már február közepétől példálózott azokon, akik magukat a korszellem idézőinek tekintik; s március végén már azt is leírta, hogy az átalakulás végbe fog menni az arisztokratákkal együtt, „ha nekik tetszik; nélkülök, sőt ellenök, ha kell”. Széchenyi rosszalta Kossuth túlzottan határozott és kritikus hangvételét, s ellenezte az Ausztriához fűződő viszony kiélezését. Előbb *A Kelet népe* című könyvében, majd tucatnyi cikkben támadta Kossuthot. Kossuth azonban felülkerekedett e vitában. Bebizonyította, hogy Széchenyi állításainak többsége nem állja meg a helyét. A vitában az ellenzék nagy része Kossuth mellett foglalt állást.

Széchenyi és Kossuth ellentétét sok mindennel magyarázták: karakterük különbségével, eltérő politikai indítatásukkal, különböző társadalmi helyzetükkel. Vitájukban látták már az érzelmi és értelmi politika összecsapását, a reformer és forradalmi irányzat konfliktusát. Kétségtelen tény, hogy Kossuth és Széchenyi társadalmi és vagyoni helyzete jelentősen különbözött egymástól. De ugyanez elmondható Kossuth és Wesselényi, vagy Kossuth és Batthyány kapcsolatáról is. Karakterükben is kétségkívül jelentős különbségek voltak; ám ez minden politikusról elmondható. Az értelem és érzelem konfliktusaként való interpretáció sem igazán meggyőző. Egy romantikus korban minden politikus szívesen élt az érzelmi ráhatás eszközeivel; s nehéz eldönteni, hogy

Széchenyi vagy Kossuth volt-e az érzelmesebb alkat. A reformer és a forradalmár összecsapásáról szóló magyarázat is bizonytalan. Hiszen Kossuth sem akart forradalmat; éppen egy forradalom veszélyeire hívta fel a figyelmet akkor, amikor következetesebb reformpolitikára igyekezett nógatni a nemesség többségét. S Széchenyit korábban ugyanúgy forradalom felidézésével vádolta Metternich, mint ahogy Széchenyi később Kossuthot.

Széchenyi és Kossuth két, egymástól taktikájában és bázisában eltérő reformpolitikát képviselt. Összecsapásukban a nemzedéki és vagyoni különbség mellett ez az elem volt a meghatározó. Széchenyi a megfelelő gazdasági tartalékokkal rendelkező arisztokrácia vezetésével, az arisztokrácia vezető pozíciójának megőrzésével képzelte megvalósíthatni Magyarország polgári átalakulását. Ezért nem annyira a társadalmi átalakulás és nemzeti önrendelkezés kérdéseire helyezte a fő hangsúlyt, hanem a gazdasági modernizáció olyan elemeit tartotta megvalósítandóknak, amelyek nem sértik sem Bécs, sem az arisztokrácia érdekeit, ugyanakkor hosszú távon az ország egészének gazdasági és társadalmi átalakulásával járnak.

Kossuth viszont úgy látta, hogy a polgári átalakulás kérdései sokkal inkább összefüggnek egymással, hogysem csak bizonyos elemeik rendezésével belátható időn belül megszülethetne a polgári Magyarország. Nem arról volt tehát szó, hogy Széchenyi a gazdasági fejlődést tartotta fontosnak, Kossuth pedig a politikai átalakulást; hanem arról, hogy Kossuth úgy látta, nem lehet a politikai önrendelkezés megvalósítása nélkül, kerülő úton eljutni a polgári Magyarországhoz.

Az eltérő reformprogram azonban nem abból fakadt, hogy Széchenyi kevésbé következetes reformer lett volna, mint Kossuth. A két különböző program mögött két külpolitikai helyzet- és esélyértékelés is húzódott. Széchenyi, aki világlátott, a birodalom legfelső politikai és katonai vezető körébe bejáratos személyiség volt, túlzottan erősnek és biztosnak látta a Habsburg Birodalom külpolitikai pozícióját ahhoz, hogysem az udvar ellenében, az általa „ujjhúzási politikának” nevezett, Wesselényi, majd Kossuth által képviselt ellenzéki irányzat révén elérhetőnek látta volna a reformokat. Széchenyi helyzetértékelését a korabeli európai politika eseményei is igazolni látszottak. Hiszen a napóleoni háborúk végeztével a Habsburg Birodalom és a másik két, szövetséges konzervatív nagyhatalom Oroszország és Poroszország területén sehol sem sikerült érdemi változtatást elérni az általuk képviselt rendszeren.

Kossuth ugyanakkor nem a meglévőből, hanem a lehetségesből indult ki. S voltak olyan tényezők, amelyek az ő helyzetértékelését támasztották alá. Hiszen az 1830. évben nemcsak a később levert lengyel felkelés tört ki, hanem a párizsi forradalom is; s ennek győzelmét a konzervatív nagyhatalmak sem tudták megakadályozni. A keleti kérdés miatt kiéleződött a nyugati nagyhatalmak és Oroszország viszonya. Az 1836–1837. évi erőszakos kormányzati fellépés végül is kudarcra végződött; nem sikerült szétverni a reformellenzékot, s a kormányzat egyre inkább kénytelen volt politikai partnereként, tényezőként kezelni azt.

Volt azonban egy olyan kérdés, amelynek vitájában nem csupán aktuálpolitikai érvek csaptak össze, hanem a polgári átalakulás egész folyamatát érintő ügyről volt szó. 1842. november 27-én az Akadémia ülészakánának megnyitásán mondott beszédében Széchenyi kíméletlenül bírálta az erőszakos magyarosítást és félreérthetetlenül az ellenzékot vádolta nemzeti türelmetlenséggel. Úgy vélte, a magyarosítás kérdésében az egyébként szabad vitát hirdető ellenzék egy része feltűnően türelmetlen magatartást tanúsít, s még hazaárulással is vádolja azokat, akik egy kicsivel több türelmet célravezetőbbnek tartanak. Kifejtette, hogy a túlzott akció reakciót szül, s a nemzetiségi mozgalmak magyarellenessége részben az erőszakos magyarosítás keltette indulatokból fakad. Széchenyi beszédében kétségkívül sok volt a túlzás, mégis, a nemzetiségi kérdésnek egy jóval jőzanabb felfogását képviselte, mint az ellenzék többsége. Kossuth azonban – némileg felerősítve a beszéd általános, megrovó jellegét – azzal érvelt vele szemben, hogy Széchenyi igazolni törekszik a szláv nemzeti mozgalmak magyarelles megnyilvánulásait. Kossuth azt is kifejtette, hogy Széchenyi ismét általánosságokban fogalmaz, anélkül, hogy az erőszakos magyarosításról szóló vádjait igazolná. Ezzel pedig csak a nemzetiségi igaztók alá ad lovat. Kossuthnak forma szerint kétségtelenül igaza volt. S igaza volt abban is, hogy Széchenyi fellépésével gyengítette a magyar ellenzék pozícióit, rontotta külföldi hitelét. Ugyanakkor Széchenyi fellépésének jogosultságát az elkövetkező évek eseményei igazolták. Hiszen 1848 tavaszán és nyarán a nemzetiségek többsége nem az uralomra került magyar ellenzékkel lépett szövetségre, hanem Béccsel.

A vita változó intenzitással egészen 1848-ig tartott. 1847 elején Széchenyi Politikai programtörvények című

munkájában mindkét oldalt igyekezett mérsékletre bírni, ám intései, s a mű második felében olvasható kíméletlen támadásai csak Kossuthnak szóltak. Széchenyi az Ausztria és Magyarország közötti konfliktus kiélezésével, népforradalom és nemzetiségi harc felidézésével vádolta Kossuthot. Kossuth a támadásra a cenzúra miatt csak a Lipcsében megjelent ellenzéki zsebkönyv, az Ellenőr hasábjain válaszolhatott bírálójának, köztük Széchenyinek. Ismét kifejtette, hogy Széchenyi szokása szerint rendszertelen munkát alkotott, s hogy neki, Kossuthnak esze ágában sincs forradalmat felidézni, mert „megtanultam a históriából, hogy a forradalmak napjára gyakran a szolgaság hosszú éjjele következik”. Ő csupán arra törekszik, hogy a nemességet az idők jeleire figyelmeztesse. „A politikai bölcsesség nem abban áll, hogy a kénytelenségnek engedjünk, hanem abban, hogy a kénytelenséget megelőzzük”.

Kettejük következő crőpróbájára az 1847 novemberére összehívott – mint később kiderült – utolsó rendi országgyűlésen került sor. Az újonnan választott országgyűlés alsótábláján az ellenzék többséget mondhatott magáénak. A felsőtáblán is volt egy – számát tekintve nem túl jelentős – főrendi ellenzék. Az utolsó pillanatban – Kossuth hatását ellensúlyozandó – Széchenyi is megválasztatta magát Moson megye követévé. Széchenyi tehát nem a felsőtáblán foglalt helyet, ahol erre főrendként joga lett volna. Ez is mutatja Kossuthtal kapcsolatos aggodalmainak nagyságát. A válaszfelirati vitában a konzervatív vezérszónok, Somssich Pál azt indítványozta, hogy a rendek mondjanak köszönetet az uralkodónak, hogy magyar nyelven szólt a nemzethez, hogy megerősítette István főherceg nádorrá választását, és hogy az ország régi óhajlásait felvette a királyi előterjesztések közé. Végül indítványozta, hogy a rendek kérjenek választ az előző országgyűlés által felterjesztett sérelmekre.

Kossuth támogatta ugyan a köszönet megszavazását, de úgy vélte, hogy a nemzet és a kormány együttműködése útjában súlyos akadályok találhatók. Ilyen az, hogy Magyarország kormánya nem bír megfelelő önállósággal; hogy sok az orvosolatlan sérelem; hogy a magyar érdekek mindenben alá vannak rendelve az osztrák érdekeknek; hogy az örökös tartományok abszolutisztikus kormányzata kiegyenlíthetetlen ellentétben áll a magyar alkotmányossággal. Ezen akadályok elhárítása nélkül az országgyűlés nem lehet biztos a királyi szándékok és a nemzeti óhajok sikeréről. Kossuthtal szemben Széchenyi közvetítő javaslatot terjesztett elő, amely Somssichénál határozottabban említette ugyan a sérelmeket, de mellőzte a kormánypolitika bírálatát. Somssich visszavonta javaslatát, de az első szavazás alkalmával így is Kossuth indítványa győzött az alsótáblán.

Széchenyi kezdeményezte a mérsékelt reformerekből egy középpárt megalakítását, s komoly része volt abban, hogy 1848 január-februárjában az ellenzék egy része hajlandó lett volna különalkut kötni Béccsel, de Kossuth fellépésének hatására csakhamar helyreállt az ellenzék egysége.

A helyzetet tovább bonyolította az, hogy február 1-jén megjelent Széchenyi neve alatt, de jórészt Kovács Lajos munkájaként a Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről című könyv. Ebben Széchenyi az ország Budapest központú vasúti hálózatának kiépítése mellett foglalt állást, ellentétben a Kossuth által pártolt vukovár–fumei vasútvonallal. Mivel a Vukovár–Fiumei Vasúttársasággal való alkudozásra kiküldött országgyűlési választmány elnöke Széchenyi volt, Kossuth hozzá fordult, hogy szeretne pótlólagos indítványt benyújtani az eredeti, a vasúttársaság kérelmét pártoló indítványához. Széchenyi azonban ezt visszautasította. Célja ugyanis az volt, hogy ebben az eddig mellékesnek látszó kérdésben visszaszorítsa, s ha lehet, megbuktassa Kossuthot. A vukovár–fumei, illetve a pest–fumei vasútvonal körüli vitákban szinte biztosnak látszott Kossuth veresége. Némi időhúzás árán azonban Kossuthnak ezt sikerült elhárítania.

Amikor az 1848. február 22–24-i párizsi forradalom híre megérkezett Pozsonyba, Kossuth március 3-án történelmi jelentőségű indítvánnyal lépett fel, felszólítva az országgyűlést, „emeljük fel politikánkat a körülmények színvonalára”. Követelte – egyelőre még csak burkoltan – a közteherhivselés, a politikai jogegyenlőség, a népképviselés és a független nemzeti kormány megteremtését Magyarországon. Ám ezzel nem elégedett meg, s annak tudatában, hogy e követelések elhangozhatását is a külpolitikai helyzet változásai tették lehetővé, alkotmányt követelt a Habsburg Birodalom örökös tartományainak is.

Kossuth felirati indítványát azonban a felsőtáblán elfektették, s az udvarhű arisztokraták tömegesen utaztak Bécsbe, hogy lehetetlenné tegyék a felsőtábla összehívását. Széchenyi még arra is felajánkozott, hogy teljhatalmú királyi biztосként katonai erővel lép fel a reformellenzék ellen, ám felajánlkozását Bécsben nem fogadták el. Ám Kossuth német nyelvre lefordított és kinyomtatott beszéde, amelyben alkotmányt követelt a birodalom

örökös tartományainak is, olyan erjedést indított meg Bécsben, amely lehetetlenné tette az erőszakos reagálást. Március 13-án Bécsben kitört a forradalom, Metternich, a mindenható kancellár kénytelen volt lemondani és elmenekülni, az uralkodó pedig alkotmányt ígért Ausztria népeinek. A bécsi forradalom hírére, március 14-én a főrendek elfogadták Kossuth felirati javaslatát, s azt másnap országgyűlési küldöttség vitte Bécsbe. A hajón ott volt Kossuth is, Széchenyi is, és Széchenyi volt az, aki javasolta, hogy indítványozzák: az uralkodó hatalmazza fel István nádort, mint a király helyettesét a kormány kinevezésére is.

Széchenyi – politikusoknál ritka – önkritikáját jelzi, hogy míg a párizsi forradalom hírére hallva még afelett sajnálkozott, hogy „miért nem rúgtuk már mi is régen s...be a két Lajosunkat”, s e két Lajoson Batthyányt és Kossuthot értette; addig a március közepi sikerek után már Kossuthot és Batthyányt dicsérte, mondván, hogy kockázatos politikájukkal annyit nyertek az országnak, amennyit az ő politikája talán húsz év alatt nyerhetett volna.

A Batthyány-kormány működésének első hónapjaiban Kossuth és Széchenyi viszonylag jól együttműködött egymással, azonban az 1848 júliusában összeült népképviseleti országgyűlésen már ismét elváltak útjaik. Széchenyi rosszalta, hogy Kossuth a kormány vezérszónokaként rendszeresen a saját álláspontját képviseli, s ez az álláspont inkább a kormány baloldali ellenzékének, mint a kormánynak a véleményére hasonlít. Aggódva figyelte, hogy Kossuth túlzottan harcias a nemzetiségi mozgalmakkal és Béccsel szemben, holott Széchenyi szerint nem lehet egyszerre mindkét konfliktusban sikerre számítani. Az európai forradalmak leverése, Ausztria nagyhatalmi állásának megszilárdulása után pedig egyre erősebbé vált benne a meggyőződés: az Ausztriával és a magyarországi nemzetiségekkel való konfliktus Magyarország pusztulását hozhatja magával. „Én a csillagokból olvasok – mondta Kemény Zsigmondnak. – Vér és vér mindenütt! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mérszázolni engesztelhetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dűlnak szét mindent, amit építünk. Ah, én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve – flagellum Dei! [Isten ostora].” Széchenyi ugyanis attól tartott, hogy a közelgő harc egyben polgárháború is lesz, s a radikálisok Kossuth vezetésével számolnak le korábbi politikai ellenfeleikkel – mint az a francia forradalomban a jakobinus diktatúra idején történt.

Szeptember 5-én idegei felmondták a szolgálatot, s orvosa, Balogh Pál kíséretében elhagyta a fővárost, hogy soha többet ne térjen vissza Magyarországra. A Bécshez közel lévő dóblingi elmeegógyintézetbe szállították. S hat nappal Széchenyi távozása után, szeptember 11-én valóban megkezdődött a „nagy háború”, a szabadságharc: Jellačić horvát bán csapatai megtámadták Magyarországot. De Széchenyi félelmei végül nem igazolódtak: Magyarországon nem tört ki polgárháború, nem jött létre jakobinus diktatúra, s a háborút az ország végül is túlélte.

Az elmeegógyintézetben öntudatát lassan visszanyerő Széchenyi 1849. március 21-én írott önvallomásában önmagát okolta a Magyarországon történelemért, így azért, hogy rávette Kossuthot a bankjegykibocsátásra, s lehetővé tette a terv gyors megvalósulását, „miáltal lehetségessé vált általában a háború, vagyis voltaképpen a lázadás és kivált az oly hosszúra nyúló s oly borzasztó harc”. 1850. szeptember 7-én titkárának, Tasner Antalnak írott levelében arról írt, hogy Kossuth és a többiek mind ártatlanok, „mert mindent, mit tettek, lázban tettek, igen, lázban, melyre én csigáztam őket fel.” Azaz, önmagát okolta azért, hogy a reformkorban felszabadult energiák végül pusztulásba vitték az országot. „Csak ne ellenségeskedtem volna Kossuthal, se ne opponáltam volna neki” – írta odébb. Másnap arról írt, hogy Kossuth mindig vele, alatta akart dolgozni, de ő ellökte magától. 1851. március 14-én szintén Tasnernek arról írt, hogy legnagyobb hibáját akkor követte el, amikor Kossuth ellen fellépett, mert ezáltal keletkezett az országban két párt. „Ha nem küzdöttem volna ellene, ellene, aki – mint csak most látom – végtelenül nemes ember – akkor ő ahelyett, hogy lapjában hadat viselt légyen ellenem etc., végül maga is átlátta volna, hogy a kormánnyal kell tartanunk, ha alkotni akarunk.”

S míg Széchenyi az önvádtól gyötörve egyre több megértéssel viseltetett Kossuthal szemben, Kossuthban az idő múlásával egyre erősödtek a sérelmek. 1849. március közepén, amikor a cibakházi magyar táborban Vukovics Sebő kormánybiztos egy vacsora közben felvetette, „mint sújtja ez időben a nemezis a népek szabadságát gyilkoló minisztereket”, így a bécsi nép áldozatául esett Latour osztrák hadügyminisztert és a Rómában meggyilkolt Pelegrino Rossit, Kossuth „kárörömmel mérgezett ajkkal tevő hozzá: – És Széchenyit!”

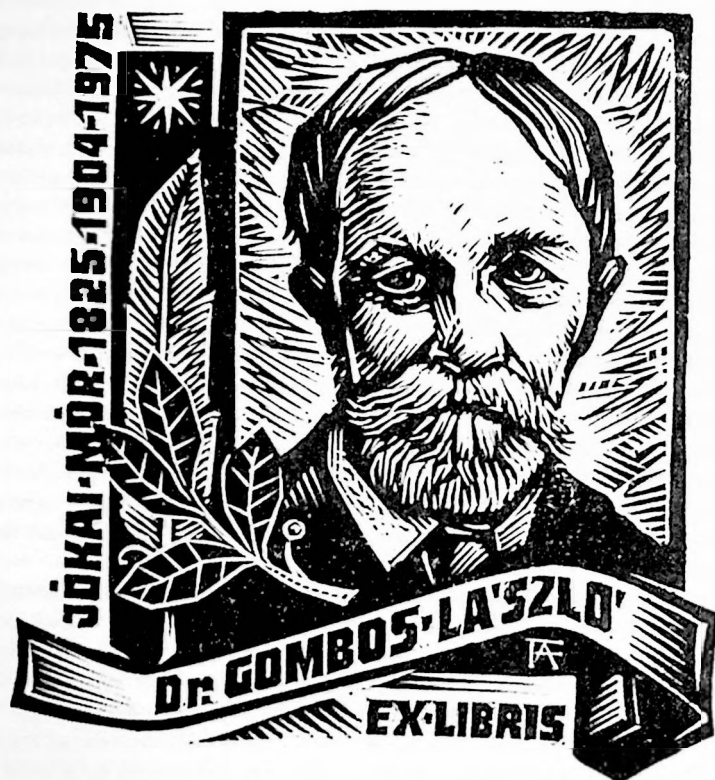
Széchenyi az 1857-ben írott Önismeretben (a Nagy magyar satírában) Kossuth példáján illusztrálta, hogy az eszes és okos ember között milyen különbség van. „Kossuth ritka eszű ember volt és ezt ki tagadhatja? De valljon

volt-e okos? Bizony nem. Most némi kis tapasztalatok és néhány kiábrándulások következtében tán az lett. Én nem tudom." A kossuthi függetlenségi politikát továbbra sem helyeselte, ugyanakkor igazságtalannak és alaptalannak vélte az osztrák „jogeljáráselméletet” is, amely szerint Magyarország azzal, hogy Kossuth kimondatta az ország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását, örökre elvesztette a birodalmon belüli alkotmányos különállásának jogát. Sőt, egyenesen úgy vélte, hogy Kossuthnak a magyar államéletet eltörlő 1849. március 4-i olmtúzi alkotmányra azt kellett volna válaszolnia, hogy a nemzet továbbra is tartja magát a korábbi megállapodásokhoz, amelyeket a dinasztíának nincs joga egyoldalúan felrúgni.

Kossuth 1858. augusztus 11-én titkárának, Tanárky Gyulának mondta el Széchenyivel kapcsolatos emlékeit. Tanárky feljegyzéseiből nyilvánvaló, hogy Kossuth továbbra sem bocsátott meg Széchenyinek, s egyenesen azzal gyanúsította, hogy a Batthyány-kormány minisztertanácsi üléseiről titkos jelentéseket küldött az udvarnak. S Kossuth némi elégedettséggel tapasztalta, hogy Széchenyi állítólag kijelentette: „Hej, ha én Kossuthal együtt mentem volna, szabad volna most Magyarország!” Holott nem arról volt szó, hogy Széchenyi utólag Kossuth útját tartotta helyesnek, hanem arról, hogy – mint önvallomásaiból is kitűnik – önmagát okolta azért, mert Kossuth az ellenzéki politizálás útjára tért, s ezáltal lehetetlenné tette az ő, Széchenyi által képviselt út követését.

Széchenyi haláláról értesülve, Kossuth megilletődött hangon emlékezett meg a nagy vitapartnerről: „Ah, neki nem így kellett volna végeznie!” De a folytatás is árulkodó: „Neki élni kellett volna, hogy ami tévedés volt életében, azt nemzetünk reménylett újjászületésében részvéte által helyrehozva, oly nevet hagyjon maga után, amely iránti tiszteletbe semmi bánatos sóhaj nem vegyül.” Úgy vélte, ha Széchenyi nem utasítja vissza rendszeresen az általa nyújtott békejobbot, „az osztrák aligha mert volna erőszakhoz nyúlni a mi kettőnk képviselt osztályok egyetértése ellenében, a hazánk újjászületése a békés reformok ösvényén maradt volna; – hiszen nem volt azon reformokban semmi túlzás, semmi utópia, bizonyosság reá az, hogy immár még az ő konzervatív pártjának is zászlóiuul szolgálnak; vagy ha mégis meg mert volna támadni az osztrák, erősen él lelkemben a hit, hogy vállat vállhoz vetve, biztos partra juttattuk volna a nemzetet.” Kossuth tehát az emigrációban tiszta fővel ugyanarra a téves következtetésre jutott, mint Széchenyi megbomlott idegzetten a döblingi elmegyógyintézetben: kettejük összefogása megváltoztathatta volna a magyar történelem menetét, s ennek elmaradásáért Széchenyit terheli a felelősség. S ehhez a következtetéshez élete végéig tartotta magát.

Holott ahogy Széchenyi önvádja alaptalan volt, ugyanúgy az volt Kossuth megbocsátásra képtelen kritikája is. Mert kettejük még oly szoros együttműködése sem lett volna elég ahhoz, hogy a birodalom urait időben ráébressze: Magyarország és Ausztria viszonya csak a kölcsönös egyenjogúság alapján rendezhető újra, s ennek az újrendezésnek ki kell egészülnie a birodalom polgári átalakulásával is.

Neogrády Antal

UNIO

Bontott téglá s tetőcserép között
Szellőrózsa hajt és vadmimóza.
Kátrányos hordón döng a lódarázs,
Kőporát az orkán szertesózza.
Ajtó nélkül lebzsel a garázs.

Kibelezett Moszkvics ajtaján át
Menekül az ég felé a gyom,
Vakolatlan házra fut a repkény,
Michelin-kaspóban nő a liliom,
Macskazug a villanyóraszekevény.

Kopasz tyúkok közt ásít egy számár,
A ház felől cvekedli szublimál,
Asztmás kéményből somfordál a füst.
Szurokszagú és savanyú a nyár,
Homokot hány a lakodalmas üst.

Zártszelvényből hegesztett akolban
Birkatrágya s fazekaskorong.
Égetetlen száz agyagcsuporba
Minden éjjel hálni jár a gond.
S rozsdalé bundál a sárga porba'.

Ott, ahol a vasút tilinkózik
S tetten érhető a visszhang: hogy csal,
Véget ér a kitérő s a rampa
Téglát pucol kampós ácskapoccsal:
Zingráberné Forintos Aranka.

Bessemerben ég a naplemente,
Elcsitul a haszonvastelep,
Öntudatos kutyák már ugatnak,
Farmerkéken alszik el kelet,
Ellenében az arany nyugatnak.

Odaát még görnyed a vasárnap
Vágókorongok sirmiccentenek,
Ívhegesztők kobaltkék lidérce
Vetít a falra óriás szellemet,
Esővízbe mártva hűl a férc.

Valahonnan dubdubol a techno,
Üget keresztül lompos kerteken,
Léghom tyúkok kényszerrezonálnak
Salgóvasból tákolt ketrecen
S átlökik a zajt a pókfonálnak

Parázstalan műfények zörögnek,
Takarékos mindenütt a csend,
Szobaantennán hintál a kétség,
Titkok feslenek fel odabent.
Adáshiba: musicál a kékség.

Fütyül a gyors, kattogó a hajnal,
Felesel az első villamossal.
Ilyen a sors, így élünk nyaranta,
Téglát pucol kampós ácskapoccsal,
Zingráberné Forintos Aranka.

A 2009. évi Quasimodo költőverseny díjazott műve

Gyárfás Endre

VALAMI SZOKATLAN

a délutáni műszakból jövök
a házfalokról eltűnedeznek
a négyyszögű glóriákba ékelt kereszttek
a kapun túl félösen ösztövéren
gangok iramodnak hátrafelé
csúzlizmozgás kilövés előtt
rémült állat ugranikész lapulása
sarokba térdepeltetett kislány bosszúvágya
udvarok hátsóudvarok
áporodott átjárók
vakuló világitóudvarok
macskakövek keramitkockák
ecetfa a vidéki rokon
látogatóba jött de itt marasztalta
a remény
itt kicsiny az égbolt
könnyű lesz belombozni
egyedül töltheti be a kéket
s ha itt feljön a hold
csak annyi mint a labda röpte
két szembülső gang között
a Göncölnek csak rúdja fér be
a hajnal
piros porrongy lobogása a negyediken
s ha a felfoghatatlan magasban elnyilall
a sugárhajtású
csíkja áthúzza a házat az udvart a negyedet

SZTORNÓ

karomban még a műszak
zajosan nyitom-csukom az ajtót
anyám olvas az ágyban
a kislámpa fénykörének határa
félbevágja a falon az ő falán a képeket
apám bevonulás előtt
anyám kórházi kollégái közt
én a dundi csecsemő
az ő fala az ő szentélye

ide nem tűzhetem föl kedveseim
kedvenceim fotóit plakátjaimat
de a másik fal az én falam
VALAMI SZOKATLAN
mi újság a kórházban semmi
mi újság a gyárban semmi
mi lehetne
félíg kész fogaskerekekkel
megrakott ládák cipekedés
emelés targonca beállítás
indítás kormányzás fékezés
emelés targonca
együttlétünk órái üres befőttes üvegek
sokasodnak sorakoznak
csönddel töltekeznek
vagy nélkülözhetetlen szóváltás
zümögésével
vaságyam széthajtom
hiányzik valami fény
valami ami megcsill...
A TÜKÖR
eltűnt a tükör
az ő toalett-tükre
a helyén vadonatúj könyvespolc
egyszerű festetlen olcsó
alsó két polcán tankönyveim
kölcsonkért egyetemi jegyzetek
a tavalyi felvételi óta talonban
„férőhely hiányában”
a toalett-tükör
hát elvándorolt a meggyfa garnitúra
utolsó mohikánja
anyám lánykora fiatalasszony-kora
most besorolt a bizományi raktárában
homályosuló idegen tükrök közé
nem a pénzért
nem hogy tágasabban
csak hogy polc legyen
könyvespolc legyen
álomból ébredve műszakból megtérve
szemem előtt legyen
BUZDÍTÁSUL

értelmiségi első a családban
kamaszkoromban bevitt munkahelyére
a kórházba
legyél orvos
émelygés hányinger
legyél mérnök
merklin ügyes rajzok
hát igen mérnök
társbérletből gangról
hátsódudvarból ecetfa alól
menekítő mérnök úr
tükör helyére könyvespolc
miért nem beszéltük meg
miért ez az otromba célzás
ÉPPEN MA
eladta gyerekkori arcaimat
pubertásom pörsenéseit
ütköző szakállamat
első cigarettám füstjét
mosolyt grimaszt
mi ez a kényszer
áldozathozatal mártíromkodás
kényszere

elaludt-e vagy csak mímeli
tudja-e
hogy ma volt a felvételi jelentkezés
határideje

NEM ADTAM BE A PAPÍRJAIMAT
mondom rekedten meglehetősen hangosan

A 2009. évi Quasimodo költőverseny díjazott műve

Mosonyi Kata

VÉKONY MARGÓ BALLADÁJA SZERETŐJÉHEZ

(Villon modorában)

Félelmes észlény, folyton megaláz!
Fénylik glóriád, de lelked börtön.
Sebhelyes szívem emésztí a láz,
cseléd létemet cellában töltöm;
Uram, szellemi morzsáid költöm!
Gögöd meggyötör, nagyságod kiráz,
lúdbörzöm tőled, mint jeges földön
szegény leány, ki irgalomra vár.

Mi erénynek látszik, tesz tönkre már,
mert ő a szent, s én mártír, jó bolond.
Kikre költi pénzét a vén szamár?
Nem firtatom, forog a napkorong,
s ha az est beáll, jobb, ha ő szorong,
míg lopva fölkeres, ágyamra jár.
Ó, balgaság! Lelked miért borong,
szegény leány, ki irgalomra vár?

Józan fővel e nap is oly sivár,
gúnyol, gyaláz, megcsúfol végzetem,
kaján örömmel holnapom kivár;
család gondja így lesz már szégyenem,
csalárd öröm, ámitó fürtelem.
Mi másnak szentség, nekem is kijár:
gyengéd tekintet, jóság, kegyelem!
Szegény leány, ki irgalomra vár.

Ajánlás

Herceg, a szerelem tör ellenem,
szánj meg! Türelmem elhagy. Már lejár
vándor évszakod, a nyár. Ég veled,
szegény leány, ki irgalomra vár!

SZIGLIGET

Öregedő ember gyakran elmereng nem erőlteti mégis keresi az összefüggéseket s mivel a napi zakatolásból kiesve műár hosszú a pillantása öröme sem igen telik másra mint finoman fűzni föl egy tétova lelki cérnaszálra megbízható élményeit melyek közé késő bizsergésekkel suhint néhány elnyújtott motívum emberi kapcsolatokról a szellemi mocorgásnak is föltámad néhány gazdag délutánja míg csak lelked mélyén rá nem lelsz a jellemet alakító tájra mely hol nyügöz hol lapos tempójával visszaránt és sosem értenéd a megmaradt hazát ha bő vizeit hegyeit nem barangolászod miként a gyerek apró porciókban rászok a szomszéd várra majd kietlen keletről hosszasan docögve utazik budára s egyszer csak – legyen az történelmi átok megszegyenült majdnem bús férfikorban éri el a csillogó balatoniságot s tanulja meg túlbillent geofilozófiák armánya nélkül hogy az ég itt valahogy jobban kékül s a pannon harmónia sem csak olcsóska piár fogás mely mentén tülekednek széplelkű irogatók a középszert elzáró hegyen át valami olümposzi csúcsra itt a zöld domb érdek nélkül borul a múlt s a víztükről villódzó szemében a fehér vitorlák időtlenül élnek mint vibráló horizontra kitergetett éteri vásznakon a színektől megrészegült festmények melyeket tapintatos műélvezőként csodálsz mialatt egyre távolabb merészkedve hörpintgetni kezdéd a vulkáni hegy borát zamatában még a sörvónak is összeáll az őselemek eleganciája s úgy érzed templomi szentségként szádban a lenyügöző vidék teste mióta botladozó kezdő poétaként egy nyári este be nem tévedtem szigligetre azóta ő a hely egy furcsa különös delej mely kezdetben csak az objektumokról sugárzott a fénylő víz a grófi kastély sok gírbegurba utcaárok és enyéim elégedetten imbolygó feje s mikor a csillagokkal hintett nagy terasz tele egy köhővel átizgat minket a sakk szédülete a sztárírnak sportos ifjúságom emelve hosszan mesélem az ötpróbázó bruzsenyákot s mindenkit kik szabolcsból egykor a futóhomokos gáton legyőzték zatópeket és a száguldó fradit persze ezeken az emlék póznákon mindig elillan valami ami már nem az időlelét hibernált madárcsontváza s ahelyett hogy újabb agóniára készülődnél foszladozni kezd benned a múlt a lefektetett tükör váltakozó színein ott párolog a let különös állandósága melyből szűnyogok armádiája segít hogy lassan visszabilenj s a lenyomott kilincsen megtalálád a leszálló éj fáradt üzeneteit melyek suhogása visszaint a sejtelmesen elmozduló hegyek felől az éj egy nagy szellemtemető ahogy a lakkos csigalépcsőn a szakma apraja-nagyja elkopog talán csak magam gondolom egykor egy fokkal bizonyosan ők voltak jobban boldogok a végtelen tücsökciripelések függőnye mögül még élt tarkójukat lágyan meglegyintve az írás misztériuma s míg gondterhelten botozgatott ki ide ki oda a hangulat ezüst fóliája ereszkedett rá a tájra s képzetüket is belengte a harmónia törékeny eleganciája diszkrét sikerbe mártva az alkotó fura körvonalait persze a szélesre tárt panoráma visszaint s tétova rímként üt a szomorkás búcsúzásra s még sokáig hívod bonyolult vegykonyhádban a sejtelmes belső képet ám mindhiába a változó tér már bezárt egy fanyar nosztalgiába hol a lecsupaszodott ábra negatív tópart apró házak kopott hegygerinc a távozó élmény absztraktnak szűkülő törvénye szerint mivel az összefüggésekből már ki vagy szakítva azt pedig hogy a létezés szebbik feléből magányosan bekerített azúros minta a hétköznapi zavaros sodrában a megbicsakló ihletből hogyan merít nos el sem tudod képzelni a folyamat elejét csak mikor már az érdes geohiányban szürke környezetére ráunott abból a titkon hozott alapanyagból töltögetni kezdi a vákuumot polcáról leveszi a színes útikönyveket egy-két laza szürkebarátot megkíván és csillámló öblökre vágyik pedig már fogyadozik mitikus szigliget mindhalálig de még a visszatérés vágya vonzza mint egy romlatlan mosolyú tájmadonna

A 2009. évi Bertha Bulcsú pályázat díjazott műve

KÉP REGÉNY

Hát igen, beóvataskodhatsz a térdig érő vízbe, le és át az algás lépcsőkön, hogy tegyél néhány kényszeredett úszómozdulatot, na, ez is megvolt, mehetünk a sörét, ravasz kis drótokkal meg kövekkel elkerítheted a lejárót vízparti telked mellett, ez csak a tiéd, asszonyod beolajozva hever a parton, ahol tavaszélen még gypc volt, horgászhatasz vagy vehetsz lopott halat egy borostás ismerlentől, szidalmazhatod a hangoskodó és nálad tehetősebb külföldit, moroghatsz a hínár miatt, a lángostarifán, hogy volt-e kotrás vagy nem volt, franc ebbe a rohadt amúrba, bár megfokhagymázva és szalonnába bugyolálva, azt mondja a szomszéd, ehető, vizet merítesz a tóból, mégis csak olcsóbb ezzel mosni a kocsit. S ha netán rég elholt helyi illetőségű volnál, térdig belábolhatsz a kis faluséli öbölbe, jámbor ígáslovad kantárszáron, ihat is, húsölhet is a derék pára, közben nézed, hol érdemes majd télen nádat vágni, bajszod alatt mosolyoghatsz, hallván a betyárkodó komák tréfálódzásait a túlparti zsandárokön, halat már régen nem eszel, azon nőttél föl, meg azt adta az uraság napszámkor délebedre, legfeljebb a kiöntésekhez ballagsz olykor-olykor a vödörrel, legyen csik a káposztába, meg ha valahogy megállítasz egy-egy derekasabb fogast, no azt elcserélheted egy kanna borra, „hej halászok, halászok...”

Hát igen, előttünk a Balaton. Használjuk – élvezük vagy unjuk, elviseljük pár napig, elviseljük, hogy vitába keveredhessünk azokkal, akik isztriai nyaralásukról mesélnek fellengzősen, no, hol is jobb a víz, meg a sziklák, hát a gyerekekre nem gondolsz, és euróért inni azt, amit itt pohármosásra se használnál... Használjuk a Balatont. Tárggyá fokoztuk le, hogy szolgálatunkba állíthassuk.

Pedig nem használni kell, hanem nézni.

A Balatont nézni kell. Nézni a vizet – meg mindent, amit a Balaton szó jelent: a parti tájakat, a történelem törötten is ragyogó tereptárgyait, emberi históriák nyomait, szavak láthatatlanul szállongó emlékeit. A nem látható, csak tudható időt. Az időt a térben, a teret az időben. A Balaton így és ezért csoda, tehát így és ezért realitás.

Ha állsz a dél parton, és tekinteted magad előtt járatod, akárha tengerparton állnál, fölnevezve meg ott a túlsó oldal, házai mintha a felhőkbe kapaszkodnának, ha éjjel van, a lámpák fényei egyetlen csillogó mezőbe állnak össze az ég csillagaival. Meg a napfelkelte halvány csillámlásai az aprócska hullámfodrokon, meg a naplemente útra hívogató aranyösvénye...

És persze látod, amint a Nikláról ideszekerező Dani uraság máját tapogatja a füredi savanyúvíz kortyolgatása közben, kalapot nem emel, tán csak Stefi grófnak, ha éppen erre járna, és amikor erre jár, félig ivott poharát elkérincseli egy jurátus, hogy kiigya a maradékot, hogy szája találkozzék a legnagyobb magyar ajkamelegével. Tán Deák is megérdemelte egy kurta biccentést, akit majd másfél száz év múlva idéz egy szónok az allé fölötti téren az első szabad március 15-én, mellette Cseh Tamás hunyorog vidáman, a törzsfőnök innen a Bakonyalja-Balaton-fölvidékről, Kövágóórsról, hogy majd mint minden szabad magyar indiánok öregapját az egész törzs kísérvé szívében az égi vadászmezőkre. A keszthelyi gesztenyefasorok, kocsányos tölgyek itt meg ott, s ki ne emlékeznék a régebbi magyar filmek száguldó automobiljaira a Balaton partján: jegenye, jegenye mindenütt. És látod Szárszó örökké élő halottait. És tudod, mi „a magyar Tempevölgy.” A görögöni is megnyerő, de hol van attól az úttól, ami Veszprémtől Füred felé vezet, „ahol az egész táj mosolyog”, látja Jókai, akit persze mi is látunk egy Cholnoky Viktor-novellában, Füreden, „ahol egyszerre otthon vagy”. Mindez a Balaton csillogásában, Pannónia virágoskertjének és gyümölcsösének tengere mellől és mellett. Amelynek déli partján elbáméskodik a somogyi kanász, ez a fekete tekintetű Koppány-ivadék, és felé visszanez a vincellér egy csobánci borház ajtajából, ahonnan négy nyiladékbán is kínálja magát a nagy víz, szőlőpásmáktól barázdált hegyek között. És ha kinézel a Szegedy Róza háza ablakán? Tegyük föl, beszélsz valakikhez, előtted a szépen öszülő és úriasan kopaszodó Sándor gazda íróasztala, fölötte kilátni a muskátlik között a tóra, beszélsz, de közben arra gondolsz, hogy itt balra a kisházban próbálgatta Róza nagyasszony évtizedeken át az ürmösrecepteket, mögötte a dombháton másfél száz év múlva egy kedves öregember a kéknyelűjével kínál, s amikor a sok pohár után már minden mindegy, akkor előveszi a tízéves jégbort is. És persze látjuk Illyést a vizek fölött tengerészsapkában mint szemlét tartó admirálist, lentebb meg a kétszarvú hegy mögött megbújva Németh Lászlót, a nemzet gépészét, hajófütojét és periszkópközvetelőjét.

Meg Tatay Sándort hátizsákjával, Berta Bulcsút vitorlásnosztalgiajával, a becehegyi Gyula bátyánkat, aki úszás közben soha nem tette arcát a vízbe, talán hogy még akkor is a Balatont lássa. Meg előtted van Vörösmarty, aki ide adresszála a legszebb magyar szóköltemények egyikét, a „szívhalászatot”. És lenézhetünk mi valamennyien az akarattjai szilfa lábából, hátra Veszprém és előre Keszthely felé, ahova – hol van már ez a fa, és volt-e egyáltalán – a nagy mesemondó, Eötvös Károly kezét fogva jutottunk fel. Előttünk a végeláthatatlan víz, azon túl a szántók és szittyók a Dunáig, azután túl a magyar róna, Erdély ormai, meg a hun előidők, amikor az lett a szilfa a magyarnak ami, őrfá, amelynek tetején megfészkelhet a turul. Előidők? Nézz le, a Szamárkő felől a déli oldalon Széplak és Szántód között, s hidd, hogy ebbe botlott meg a gyermek Jézus szamarának lába, vagy hidd, hogy a Szentföldről cipelték idáig a keresztes lovagok, vagy azt, hogy az átellenes tihanyi vulkán dobta ide, hogy tűzvárás lobbanjon rajta évről évre. S ha már kép: nézegesd Somogyi Győző hajléktalan küllemű Krisztusait, hát hol is lakhatnának, ha nem a mester csudálatos térképének rejtekében, innen a Salföld felől ábrázolva Pannónia közepét? Hát Egry, ha már kép, mitől csak itt teremődhetett ez a tetten ért ragyogás? Téli Balaton? Jókaitól tanultuk meg gyerekkorunkban, hogy mi is a rianás. Tőle, aki maga soha nem látta, sógora mesélt róla „egyszer-mászor”. Tehát hallott valamit, az megképződött előtte, ezt a képet ő elmesélte nekünk, mi látjuk azt, amit csak a misztériumos hit és ihlet enged látni, amit most a Balaton szóval próbálunk megközelíteni.

Ha a Balatont nézzük, magunkat látjuk, azt a jobbik országot, amely nemzetnek gondolhatta magát, és amelyet minden kornak fel kell idéznie, hogy a tóban tengert lásson, Pannóniában Hungáriát.

A 2009. évi Bertha Bulcsú pályázat díjazott műve

Ferdinandy György

APA JÖN

Aki a múltban él, előbb-utóbb megpróbálja felidézni az első, a legeslegelső emlékeit. Nem baj, ha mindig más és más jut eszébe. Félreteszi, újakezdi. Egyre mélyebbre ás. Mindig talál valamit, amin töprengeni lehet.

Az én első élményeim, mindeddig úgy képzeltem, anyámmal kapcsolatosak. Anyám térdével. Azokban az időkben térdmagasságból szereztem a tapasztalataimat.

Most megingott az a bizonyosság. Álmodtam valamit. Valami fontosat. Nem emlékszem a részletekre. Egy igazi álmra nem emlékszik az ember. Mégsem hagyja elillanni. Mégis keres hozzá szavakat.

Ebben itt valami zizegés van. Mozdulatlan a lég, a fákon mégis, mintha csörgedeznének a levelek. Azután ez az illat! Valami nagy víz lehet a közelben. Nem látom, de tudom.

Mókusillat – villan eszembe. Az álom kárpitját áttörik az ilyen régi szavak. Lépegetünk az avarban. A fasornak itt a víz közelében mókusillata van.

Az út emelkedik. Széles és poros. Öcsém kuporog a homokban, anya sürget. Odafönt már berreg a sorompó. Akarattya felől közeleg a pesti gyors. A déli vonat.

A löszfal megduplázza a mozdony szuszogását. Szaporázzuk a lépést. Szombat van, apa napja. Már ötöt aludtunk, öt napot, meg tudom számolni az ujjaimon.

Felérünk, a síneken remeg a levegő. Kenese előtt, az egyenesben, nagyot sípol a gőzös. A sorompónál hosszú sorban ácsorognak a szekerek és a kerékpárosok.

Ilyenkor már a löszfal alatt kanyarog a szerelvény. Apa lehúzza az ablakot. A Balaton! Onnan fentről jól látni az óriási, csillogó tavat.

De ott áll-e az ablakban? Leugrik-e, amikor csikorogva megáll a vonat? Felkap-e, megforgat-e a karjaiban?

Ácsorgok az állomáson. Szombat, dél. Vízszínű égbolt.

A fasornak ma is mókusillata van. Azután berreg a sorompó.

De Kenesén nem áll már meg a pesti vonat.

A 2009. évi Bertha Bulcsú pályázat díjazott műve

JÓKAINÉ, AVAGY RÓZA LEÁNYASSZONY

A magyar színháztörténet Laborfalvi Rózát tekinti az első „tisza fajú” tragikának, aki már csak nagy formátumú drámái szerepeket játszik. Laborfalvi Róza a nemzet színésznője, a köztudatban a márciusi forradalom egyik hőse, aki kokárdát tűz ki Jókai mellére, majd feleségül megy a híres íróhoz, amit Jókai anyja és Petőfi körömszaktadig elleneznek, mert örülségnek tartják. Az ifjú pár azonban mit sem törődve korkülönbséggel, szülővel, baráttal, titokban házasságot köt, és boldogan él. Ennyi a legenda. Hogy mi történt a további harminc év alatt Jókai mellett, vagy éppen honnan származott, s hogy lett színésznő a híres Laborfalvi, azt kevesen tudják.

De jött valaki a 20. században, aki színésznő is volt meg író is, de még Erdélyből is származott, arról a vidékről, ahonnan Laborfalvi ősei, valamint megejtette a színésznő különleges egyénisége és nem mindennapi sorsa, amiről regényt írt. Ignác Rózsa Róza leányasszony című korfestő regényéről van szó, ami 1942-ben jelent meg a Dante Kiadónál.

Miért ír regényt Ignác Rózsa Laborfalvi Rózáról? Az író 1937-ben kezdi írói pályafutását, egymás után három regénye jelenik meg (Anyanyelve magyar, Rézpénz, Született Moldovában), mindegyik sikeres, túl van egy színházi bemutaton (Ezer hold pipacs), és már kész volt a Családi mondakör című önéletrajzi jellegű novellafüzer. Egy híres, mindenki által ismert színésznő sorsát megírni újabb nagy kihívást jelent. Ignác Rózsa maga is színésznő volt eredetileg, a témaválasztásnak egyik oka éppen az lehetett, hogy saját színésznő énjét is megmutathassa és kiélje írás közben. Valószínűleg mindig is vágyott a sztár színésznő léte, létformája után, s erre Laborfalvi kitűnő példa volt. Sokat tudott róla, például színiakadémiai tanulmányaiból, személyes visszaemlékezésekből (Fáy Szeréna, Gál Gyula) egyaránt.¹

Vonzó volt nevük azonossága is (Róza–Rózsa), de sokat nyomott a latban az is, hogy Laborfalvi életén keresztül betekintést nyújthat az 1848-as forradalom legfényesebb idejébe, a híres március 15-ei napra, amikor színésznőnk megismerkedik Jókaival, valamint megírhatja az egész magyar színháztörténet kezdeti szakaszát a vándorszínésztől a közsínházig, sőt e korai színészet legkiválóbb alakját is megidézheti, aki nem más, mint Laborfalvi apja, Benke József.

A színésznőből lett író, hogy részben vagy egészben megteremtse múltbéli önmagát vagy vágyott eszményképét, közel két évig gyűjtötte az anyagot újfajta regényéhez.² Kutakodott Erdélyben a laborfalvi Benke család nyomait keresve³, aztán Miskolcon és Diósgyőrött Déryné és a Benke-féle színtársulat után kutatva. De elolvasott mindent, ami a 19. század eleji magyar színjátszásról szólt, Déryné terjedelmes naplóját, Karacs Teréz visszaemlékezéseit az 1830-as és '40-es évek pesti színházi eseményeire, és kézikönyvként használta Mikszáth Kálmán Jókai Mórról írt zseniális életrajzi regényét éppúgy, mint a Jókai és Laborfalvi leszármazottak, rokonok naplóját, memoárjait is.⁴

Sok-sok szállal kötődött Ignác Rózsa Laborfalvihoz. Még színésznő volt, de éppen nem játszott a Nemzetiben kisfia születése miatt, mikor bent járt a Magyarország című lap szerkesztőségében szétnézni és barátkozni, mint afféle „szabadságos primadonna”. Itt kapta az első biztatást színésznő ösével kapcsolatban, ugyanis Miklós Jenő író, s amúgy „titkos drámaíró” a maga sajátos tájzólásával azt találta mondani neki, hogy „mágá úgy szával, mint a nagy Láborfalvi”.⁵

Már a színi akadémián bogarat ültetett a fülébe Fáy Szeréna tanárnője is, aki rendszeresen meghívta otthonába egy kis „etetésre”, mert megsajnálta ebéden spóroló tanítványát. A tanárnő egyik keresztlánya volt Laborfalvinak, vasárnaponként a Jókai-házban uzsonnázott, és anekdotákat mesélt keresztanyjáról. Fáy tanárnő mellesleg a Nemzeti Színház örökös tagja volt, fiatal kezdőként Jászai Mari árnyékában kellett játszania, s persze a rutinos nagyasszony minden nagy szerepet elhappolt a fiatalok elől, utálták is sokan, így Fáy művésznő is, aki sokkal jobban játszotta Médeát, mint a nagy Jászai (saját értékítélete szerint), mégis Jászai kapta a szerepet még ötvenéves korában is. Fáy ezért örökös sértődöttségben élt, népszerűség helyett az akadémiai tanítással kellett beérnie, viszont így átörökíthette sérelmeit kedvenc tanítványai számára.⁶

Érdekes adalékot kapott az író Gál Gyula színész tanárától, aki gyermekkorában látta még színpadon

játszani az öreg Jókainét, tanárként eljátszotta, hogy ez milyen volt, és mit ad isten, ebből kapott képet a későbbi író, hogy milyen is lehetett Benke József, Róza apja, egyrészt színészként, másrészt öregemberként.⁷

A regény elkészült, az 1942-es könyvnap nagy sikere lett, a Dante Kiadó nem győzte az újabb utánnomásokat.

A Róza leányasszony kortörténeti rekonstrukciós regény, nem életrajz. Több is, kevesebb is annál. Kevesebb, mert nem kíséri végig a címszereplő életét a születéstől a halálig, hanem élete csúcspontján, a Jókaival kötött házasságnál fejezi be a történetet. De több is, mert nemcsak főhőséről ír regényt, hanem a magyar színház történet kimagasló alakjáról, Róza apjáról, Benke Józsefről is, valamint a vándorszínészetből a magyar színházi létbe való átmenetről, a színjátszás hőskoráról ad „élő tudósítást”, mintegy rekonstruálja részben az 1800–1850 közti évtizedeket.

A regény úgy kíséri végig Rózának és apjának fontos életrajzi eseményeit, mintha ott zajlanának előttünk, átélhetővé válik az olvasó számára minden jelenet, együtt él, gondolkodik, érez a szereplőkkel. Látjuk Benke Józsefet a nagyenyedi kollégiumból hazatérve, a szülői házban, a bécsi kiruccanás után Kótsi Patkónál, színigazgatóként Miskolcon, aggódó férjként gyermekre várva, vidéki tanítóként, Kántornéval évődve beszélgetni, Budára költözve Juci (Róza valódi neve) lánya sorsát egyengetni az akkori Várszínház társulatánál, feleségét eltemetni, majd új házasságot kötni, végül hosszú éveken át sértődötten, külső-belső elégedetlenséggel visszavonulva élni, híressé vált Róza lányával szemben.

S ugyanígy kísérhetjük végig Róza életútját. Egyik végletből a másikba esik, Déryné miatt vonzódik a pályához, Kántorné alakja eltántorítja a „játszóné” léttől, beleveti magát a színészetbe Budán, a Várszínházban, végzetes szerelembe esik Lendvay Mártonnal, akitől kislánya születik, ez abban a korban maga a csoda! Nem az, hogy házasságon kívül gyermeket szül, arra volt példa akkor is, hanem az, hogy a gyermekvárás ideje alatt is színpadon volt, majd kislányát maga mellett tartotta, nem adta vidékre dajkaságba, sem intézetbe, csak már akkor, mikor Jókait megismerte. Hogyan váltotta Kántornét, átvéve összes tragika szerepét, hogyan harcolt, majd barátkozott meg azzal a Hivatal Anikóval, akinek a férjét szerette halálosan, s szült tőle gyermeket. S mindehhez ráadásul láthatjuk Róza színésznői mindennapos küzdelmeit, ünnepeit színpadi sikereit, a körötte sündörgő férfiakat, a barátokat és barátnőket, s a késleltetett beteljesedést, amit úgy élünk meg olvasóként, hogy egy nagy színésznő, aki magánéletében szerencsétlen, végre elnyeri méltó jutalmát, a sors megjutalmazza egy olyan férjjel, aki minden eddigi szenvedéséért kárpótolja, mellesleg az illető a korszak legnagyobb prózaírója. Mint a mesében, gondolhatnánk, ha nem így történt volna, de így történt. Ez a boldogságos történet ráadásul nemcsak egy múltbéli híresség története, hanem egy pályá diadalmas története is, kicsit a nemzet hőskorának is egy sajátságosan szép bemutatása.

Számos recenzió látott napvilágot a könyv megjelenése után, és ezek nem egyértelmű ovációval fogadták a regényt. A legkritikusabb hangot Örley István ütötte meg a Magyar Csillagban. Örley kritikája szkeptikus, góromba, túlbonyolított írás, mindenbe beleköt, hogy elmarasztalhasson, végül ad egy homlokcsókot a szerzőnek, hogy ne veszítse el végleg a kedvét az írástól. A kritikus szinte mindent kifogásol a regényben, Laborfalvi Róza alakját egyenesen alkalmatlannak tartja, hogy egy regény főhőse(!) legyen, a regényben felvonuló színészek közül bárki(!) alkalmasabb lett volna, hogy regényt írjanak róla, még Lendvayné Hivatal Anikó is. Elhibázottnak tartja a cezúrát is, mivel a szerző 1848. március 15-ét tartja Róza élete csúcspontjának a kokárdakitűzéssel a középpontban, holott – szerinte – ez az esemény egyben hanyatlásának kezdete is, hisz Jókai elhomályosította felesége sikereit. Laborfalvit ún. „kothurnus színésznő”-nek titulálja, ennek értelmezését csak sejtethetjük, egyszerűen írhatta volna úgyis, hogy ő csak „magas lovon” tudott játszani, csak nagy tragikai szerepeket vállalt. Örley kifogásolja azt is, hogy a regény a művészpáros házasságkötésével, révbe jutásával ér véget, merthogy az író az élettörténetet – úgy mond – „egy szintelen közhely” felé vezeti. Végül elmarasztaló megjegyzéseket tesz Petőfi és Szendrey Júlia ellenségesre sikerült figurái miatt is.⁸

Örley elhíresült bírálata nem csökkentette a regény népszerűségét, legfeljebb azt jelezte, hogy „tudós körökben” vagy a tudományos életrajzi műfajban nem állja meg a helyét. Ignác Rózsára nem tudni milyen hatást tett, biztosan elgondolkozott a súlyos kifogásokon, mert például a háború utáni kiadásokban változtatott Petőfi alakján, szelídebbé tette kicsit karcos figuráját.⁹

Sokkal visszafogottabb Vajda Endre kritikája a Vigiliában. Sok szempontból megdicséri az írói eszközöket, a

szerkesztést, az odaadást, hogy végül visszairányíthassa a szerzőt a társadalmi regényekhez: „... az íróno igazi területe a Született Moldovában tiszta vonalúsága és magasfeszültségü drámai légköre.”¹¹)

Maradéktalan elismerés jellemzi Debreczeny Lilla recenzióját a Protestáns Szemlében. Írásában minden lényeges erényére rámutat a regénynek, dicséri a „mozgalmas korrajzot”, az „élcélödö derüt”, a „székely temperamentumot”, amely megövjja a „kenetteljességtől”, kiemeli az öreg Benke remekre sikerült eszelös figuráját, a március 15-ének jól sikerült megírását, a mai korhoz közelálló párbeszédeket. Ö az egyedüli, aki megragad valamit a regényben, amitől megérezhető, hogy miért nagyszerü alkotás: „Nem krónikát, nem tudományos művet írt, müve a regényalakító képzelet szülotte, de az ihlet, ami létrehozta, nagyjából fedi a valóságot. ... Végigvonul rajta... a magyar tehetségbe, akarateröbe vetett hit, amelynek diadalra jutása Laborfalvi Róza rokonszenvesen megrajzolt alakjában áll előttünk.”¹¹

A szerző maga is nyilatkozik – többször is – az 1942-es könyvnap i siker kapcsán a Film Színház Irodalom címü lapnak. Azon, amit mond legújabb regényéről, érzödik, hogy utólagosan fogalmazta meg, mintegy magyarázatát adja, miért fogott hozzá ilyen nagyszabású, esetleg erejét meghaladó témához: „A regény nem színháztörténeti búvárkodás, hanem hitvallás. ... Az első generációnak mindig fel kell áldoznia magát a másodikért. Az első halála és látszólagos céltalan pusztulása adja a második életet. Regényemben felvonulnak ... mindazok, akik a magyar színjátszás első fanatikusai voltak.” Aztán mintha még mentegetözne is az ábrázolt színészek, írók és a saját nevében is: „... a hösök is emberek ... Bűneik éppügy vannak, mint erényeik ... francia barátnöm nagyon találóan így jellemzett engem: kis dolgokban destruktív, nagyokban konstruktív. Talán van benne valami, a Róza leányasszony is ilyen...”¹²

A Róza leányasszony lett Ignác Rózsa legtöbb kiadást megért, legolvasottabb, legnépszerűbb regénye. A háború után meglepö dolgok történtek a regénnyel kapcsolatosan. Márkus Emília, a már életében legendássá vált színésznö, aki még 86 éves korában is játszott színpadon, utcán találkozva az írónövel, arra kérte, hogy írja meg az ö életrajzát is, mert a Laborfalvié oly jól sikerült. A naiv kérdés természetesen nem talált meghallgatásra, hisz itt nem életrajzi sorozatról volt szó, hanem a magyar színjátszás kezdeteiröl, egy korszakról, egy folyamatról.¹³

Aztán sokáig csend lett Ignác Rózsa és írásai körül, majd tíz évig nem adták ki müveit. A forradalom után ifjúsági regények, mesék, népmesék kerültek ki a keze közül, mikor enyhültek az idök, elsőként a Róza leányasszony jelent meg új kiadásban. A '60-as években kétszer, 1972-ben már a harmadik kiadása jelent meg. A regény egy újfajta népszerűségi hullámot élt meg, az ifjúság számára nevelö céllal ajánlották könyvtáraknak, iskoláknak, olvasóknak. Az ajánlásra nem várt támadás érkezett Koroknai Zsuzsa részéről az Élet és Irodalomban.

A kritikus frontális támadást intéz a regény ellen, minden lehetséges módon bírálja: mindenek előtt nem tartja irodalmi értéknek, nem való kamaszlányok részére olvasmánynak, pletykálokodó, intimpistás stílussal vádolja, azzal, hogy teljesítménye Harsányi Zsolt népszerűsítö történelmi regényeit imitálja. Legfájóbb kifogása, hogy a regény nemzeti színü mázzal van leöntve, az úri középosztályt célozza meg közönségül, söt az 1848. március 15-ei eseményeket egyenesen paródiának minösíti. A Jókai–Laborfalvi-szerelem szerinte „édeskés idill”, végül úgy summázza lesújtó véleményét, hogy kijelenti: „az alapos átdolgozás hasznára válhatott volna az érdekes részleteket is tartalmazó regénynek.”¹⁴

A Koroknai Zsuzsa-féle megnyilvánulások tömeges elterjedése jelzi, hogy vastagon benne voltunk a Kádár-korszak elnemzetietlenítö, demagög politikájában. Ignác Rózsa gyönyörüségesen szép, hazafias, 1848-at is megidézö regénye ellenjavallt a tizenévesek számára, legalábbis az elit ideológusok szerint. Koroknai Zsuzsa és a többiek is, akinek nem tetszik a regény – akár izlésbeli, akár ideológiai okok miatt –, bizonyára meglepödnek, ha megtudják, Ignác Rózsa müve már a '70-es évektöl tankönyvként volt használatos a Színművészeti Föiskolán.¹⁵ Ahogy tankönyv az íróno másik nagyszerü könyve is, a Prospero szigetén, amiben pályatársairól ad sajátos ízzel átítatott portrékat. Minden kollégájának pályaképét (Ódry Árpád, Sugár Károly, Bajor Gizi, Gál Gyula, Kiss Irén, Fáy Szeréna, Vízvári Mariska, Hettyey Aranka, Hevesi Sándor, Horváth Jenö) egyedi módon ragadja meg, olyan információkat közöl rölük, amit máshonnan nem tudhattunk volna meg.

Sem laborfalvi Benke József, sem leánya, Benke Judit - aki a székely nemesi előnevét felvéve és Déryné keresztnévét kölcsönözve lett Laborfalvi Róza – nem volt Ignác Rózsa kor- és pályatársa, tehát személyes élmény nem játszhatott szerepet életrajzuk megírásában, annál több kutatómunka és írói fantázia. Benke figurájának megal-
kotásánál először a kálnoki unitárius parókián kereste a keresztelési anyakönyvben, amit meg is talált.

Ő volt szüleinek ötödik gyermeke ezen a néven, az előző négy József mind meghalt gyermekkorában, s ahányszor újabb fiúgyermek született, mindig Józsefnek keresztelték.¹⁶ De csak az ötödik József maradt meg, aki az író keze alatt keményfejű székelyé lett, olyanná, mint Ignác Rózsa székely rokonai, csavaros eszű, eltökélt, kitartó. A színjátszás elmélete és gyakorlata nemhogy a hivatása, egyenesen a szenvedélye volt, amikor már úgy érezte, hogy 182 színpadi szerep eljátszásával megtette a magáét, eleget írt, fordított a színháznak, akkor lányát felhozta Pestre, hogy belőle „játszónét” csináljon. Odaadta volna egy német hírességnek is, de Juci már 12 évesen is ellent tudott mondani apjának, s megvolt a maga akarata, s ez az akarat Déryné hatására alakult ki benne. Juci számára a hozzájuk sokszor ellátogató híres „Schönbach” Róza volt a minta, akinek nevét épp az ő apja változtatta a jó hangzású tükörfordítással Széppatakira. Mindenesetre a Karacséknál megszálló Benke lány a német színésznőnél tanulás hírére „...jóízű kacagás közt megfogadta, hogy csak magyar marad örökre. És fogadását fényesen be is váltá.”¹⁷

Az a jelenet a regényben, amikor Juci Pesten Kántornéhoz beköltözve közelről látja a nagy tragika szereptanulását, színpadi öltözését, szereplését, kalandos magánéletének tanúja lesz, s megszökik tőle, mind csak írói fantázia szüleménye, ahogy a Laborfalvi köré egyre növekvő baráti kör felvonultatása is az, mégis milyen élethűnek hat. A szerző saját bevallása szerint a sztárolás jeleneit, a slepp jelenségét saját korának sztár színészeinek szokásaiból, udvartartásuk visszavetítéséből alkotta meg.

Érdemes kitérni a regény emberi viszonylataira: apa–leány kapcsolat a legkiterjedtebb. Míg a híres színésznővé érő, mindent önerőből elérő Róza egyre értőbbé és elnézőbbé válik apja iránt, a '40-es években anyagilag is segíti, féltéstvérét magához veszi stb., addig az apa mind kevésbé érti leányát, sem szerelmi életét, sem életmódját, színpadi játéktípusát nem akarja tudomásul venni, eltávolodik tőle, s megbocsátani, elfogadni is csak akkor képes, amikor megtapasztalja lánya önzetlenségét, apja iránti önfelédtszeretét.

A nő–férfi viszonyt tekintve Laborfalvi Rózának három kapcsolatával ismerkedhetünk meg. Kezdő színésznőként beleszerelmesedik a szívtipró és már házas Lendvay Mártonba, aki már sok leányt és asszonyt elcsábított, s Rózától született törvénytelen gyermeke is harmadik e sorban. Lendvay úgy viselkedik ebben a kapcsolatban, ahogy a magabiztos, felelőtlen hódítók viselkedni szoktak: a kényelmes részt elfogadják, a kellemetlenséget elhárítják maguktól. Róza viseli a leányanyaság minden következményét, még évekig szerelmes gyermeke apjába, de előbb–utóbb feladja a reményt is, közönyössé válik iránta.

Kemnitzky és Semsey urak anyagilag javítanak Róza sorsán, ám Róza hidegen és méltósággal teljesíti a szeretői szerep kötelességét. Az érzelmi–anyagi kiszolgáltatottság megviseli, de nem teszi tönkre, egy pillanatig se gondoljuk azt, hogy elzúllott, tartása átsegíti e nehéz éveken. Persze tűnhet ez utólagos belemagyarázásnak, utólagos elégtételnek, hisz amikor Ignác Rózsa mindezt felvázolja, az utókor szemléletével néz egy már régen lezárt életművet, egy ismert karriert, egy nemzeti ikon olyan korszakáról vélekedik, amelyről alig tudunk valami bizonyosat, csak találgatunk, mert csak morzsányi információnk van.

Mindezek után hogyan futtatná csúcsra a szerző a történetet, amikor végre elérkezik az igazi. A regény régi és új bírálói önfelédten kötnek bele e romantikus kapcsolatba, amely nemcsak egy szerelmi történet egy csalódott, leányanyaságot vállalt színésznő és egy ígéretes fiatal író között, hanem összekapcsolódik a magyar nemzet legfényesebb napjával, 1848. március 15-ével. A romantikát még fokozza, hogy Jókai anyja és a Petőfi házaspár mindent elkövet, hogy megakadályozza a szerelmespár révbe jutását. Róza, aki nyolc évvel idősebb Jókainál, színésznő, ami abban az időben erkölcsjelent és komolytalant jelentett egyben, és még leányanya is, nem merte elhinni, hogy egy nemesi származású, tehetséges író az övé lehet egy életre. Így az eszével szerette Jókait elsősorban, másrészt szerelmes is volt belé.

Az anya–gyermek kapcsolat egészen modern viszonyokat tükröz. Róza maga neveli kislányát, s csak akkor adja intézetbe, amikor Jókait megismeri. A gyermeknevelés kudarca ennek a regénynek nem lesz témája, de tudjuk, hogy Kisróza is leányként szül majd egy kislányt, akit a Jókai házaspár saját gyermekeként nevel fel, s ad férjhez a festőhöz, Feszty Árpádhoz.

Különösen érdekes Róza kapcsolata kollégáival, pályatársaival, barátaival. Egyszerre tud uralkodni és végtelesen szerénynek lenni, kedves, diplomatikus, ha kell, segítőkész, de ugyanakkor segítségre szorul. Sír és nevet, örül és szenved, szeret, és őt is szeretik. Laborfalvi Róza önerejéből lett a nemzet első számú nagy tragikája,

akinek Vörösmarty Mihály ír verset, aki a maga korában a legszebben szaval, Széchenyi lelkesedik érte, hangja, termete, arca magával ragadja. Az őt megteremtő író, Ignác Rózsa az egész Laborfalvi-jelenséget magán keresztül szűrte meg, önmagából teremtette meg a figurát, a saját problémáit adta Laborfalvinak és válaszolta meg őket a regényben. Így lett hiteles mindaz, amit írt.

Milyen életrajz az – veti fel az Orley-kritika –, ami a főhős beérkezésekor, sikerei csúcspontján abbamarad, véget ér?¹⁸ Laborfalvi a regény befejezésekor még csak 33 éves, majdnem 37 évet él még sok örömben és kevesebb bánatban, amiből itt semmi sem jelenik meg. De hát tudjuk, hogy a regény nem életrajz, hanem korrajz, nem egy személy élete, hanem az önálló magyar színjátszás létrejöttének regényes története.

Mindaz, ami 1850 után történik a Jókai házaspárral, Mikszáth Kálmán regényében olvasható, amely egyik forrásanyaga volt a Róza leányasszonynak, sokak szerint Ignác Rózsa túl sokat is merített Mikszáth művéből. A vád ismét alaptalan, hiszen ezt a remek munkát semmiképpen se tudta volna megkerülni. Innét származtatta a megismerkedésükre vonatkozó adatokat, valamint a híres március 15-i színházi estének a történetét is. Hogyan hangzanak ezek a részletek Mikszáth regényében?

„Hogy miként, hol és mikor keletkezett ez a viszony, nincsenek rá adatok. ... Jókai már Szigligetiéknel kell hogy találkozott legyen vele. ... Sokszor járt Fánikához és azt is tudjuk, hogy Jókai napjainak egy részét a Szigligetiék társaságában töltötte játszadozva a gyerekekkel. Lehetetlen ..., hogy ne jöttek volna össze. Sőt, Róza talán éppen azért járt oda olyan sűrűn. ... Egy csöppet se lehet csodálni, hogy Laborfalvi Róza szemet vetett rá. Okos lány volt, magyogó szépsége teljes pompájában, de már azon a mesgynén, mikor a hervadás közeleg, a 31. esztendőben járt, mikor már tanácsos valami révbe jutni. Lehet, hogy a szíve is lobot vetett, mert olyan deli volt Jókai és amellől elökelő modorú, nemes szerénységgel párosult vonzó szépségű, hogy egy sokat próbált lány előtt is kívánatosnak tűnhetett fel ... ő volt a legalkalmasabb médium arra, hogy az első szép nő, aki komolyan akarja, teljesen rabjává tegye ... csodálatos vakasága volt talán a legnagyobb ajándék, mellyel az istenek felruházták. Ebből az ajándékból Róza is ki akarta venni a maga hasznát, s ezt helyében mindenki így cselekedte volna.”¹⁹

A férjfogás mesterségét ennél finomabban nem is lehetett volna tálalni. Mert ha az a kérdés, hogy Róza szerelmes volt-e Jókaiába vagy csak el akarta vetetni magát egy jóra való férfival, akkor megkaphatjuk az Ignác Rózsa-fele megoldást: hát persze, hogy szerette, hisz Jókait mindenki szerette volna, de fontosabb az, hogy „Jókai szerelme izzó szenvedéllyel fajult”²⁰ iránta. Ezt az iránta megnyilvánuló rajongást kellett megragadni, irányítani, ütni a vasat, hogy ki ne hűljön idő előtt. És Laborfalvi ezt nagyon jól csinálta. Sikerült neki, ez volt élete legnagyobb alkotása, s megérdemelte a szeretett férfit, aki akkor sem hagyta őt el, amikor már rájött, hogy nem is csinált olyan jó vásárt. Laborfalvi ugyanis öregedvén egyre zsörtölődőbb, vénasszonyos jelenséggé vált, állandó izgalomban élt leánya, s annak törvénytelen leánya pátyolgatásában. S az anyagi türelmű Jókai mindezt végigigzulta, szenvedte vele zokszó nélkül.

De addig is mi minden történt közöttük! 1848 nyarán dúlt a szerelem, elhatározták, hogy férj és feleség lesznek, de Rózának a dolog sürgőssé vált, mert Móric nem tudta, hogy neki van egy gyermeke, félt, hogy ez hamarosan kiderül. Róza azért is nyugtalanzkodott, mert Móric nem értesítette rokonait, barátait, hogy hamarosan megszül. Ekkor rendezte meg Róza az eljegyzést a Svábhegyen, ahová minden barátjukat meghívták. Bejelentette az ifjú pár, hogy egybekelnek, mikor is Petőfi felugrott, s kérésével hadonászva elrohant. Éz valóban felgyorsította az eseményeket, Petőfi másnap nekitámadt Jókainak: „nem engedem, hogy vesztedbe rohanj”, majd üzenetet küldött Jókai anyjának Komáromba, hogy azonnal jöjjön Pestre. Petőfi Jókai anyját elvitette abba a lánynevelő intézetbe, ahol Kisrózát neveltette Laborfalvi. Ez egyrészt övön aluli ütés volt, de legalább cselekvésre készítette a sarokba szorított Jókait. Megígérte anyjának, hogy szakít Rózával, aztán másnap eltűnt, hogy Piliscsabán, mindössze két tanú jelenlétében egybekeljen a legnagyobb magyar tragikával.²¹

Figyelemre méltó az a körülmény, hogy míg Petőfi többé nem békült ki barátjával, 1849-es eltűnése után alkalma se lehetett erre, addig Jókai anyja kibékült a fiatalokkal, amikor látta, hogy menyé mennyire rajong az ő fiáért, bújtatja Tardonán. De ennél is jelentősebb tett, hogy szerzett egy Klapka által a komáromi várban kiadott kitöltetlen úrlapot – szabad elvonulást kapott mindenki –, ezt kitöltötték Jókai személyleírására, de hamis névre, így tudott a fiatal író visszatérni Pestre.²²

A Róza leányasszony az 1850-es években fejeződik be egy dicsőséges miskolci jelenéssel, ahol is Laborfalvi Volumniát játszotta Szigligeti drámájában, és az egész város őt tinnepelte, és az ő szeretett Móricát.

Ami Ignác Rózsa könyvéből kimaradt, az a révbe jutott színésznő további sorsa. Laborfalvi Rózának férjhez menetele után megnőtt az ázsiója, sokáig maradt még a Nemzeti első számú tragikája, népszerűsége emelkedett, s ehhez még tekintélyt, méltóságot is szerzett nevezetes házasságával. 1869-ben nyugdíjba ment, s azután csak jutalomjátékokon, jótékonyági előadásokon szerepelt. 1883-ban ünnepelték ötvenéves színészi jubileumát, amely a legenda szerint így zajlott: „A délceg matróna fonséges szavalata még egyszer utoljára megcsendül a Nemzeti Színház deszkáin egy zúzmarás decemberi estén, még egyszer felhangzanak a tapsok, hull a virágerdő, s ezzel végképp eltűnik a szemek elől. „Még ... december 8-án egy ebéd a Szikszai emeleti termeiben, melyre megérkeznek a koszorúk és üdvözetek az ország minden városaiból, az utolsó hódolat az öreg Gertrudisnak ... megérkezik az aranykereszt is Bécsből, a királytól.”²³

Aztán 1886 őszén súlyos dolgok történtek. Jókaiék Kisrőza házasságon kívül született leányát nevelték saját gyermekükként, s a titok kipattant, el kellett mindent mesélni az unokának, aki végül belenyugodott az igazságba. A nagymama (Laborfalvi) viszont átesvén e nagy titok leleplezésén s megnyugtató befejezésén, tudogyulladást kapott s ágyának esett. A helyzet szokványosnak tűnt, egy tudogyulladásból már akkor is fel lehetett gyógyulni, de ez a 69 éves matrónának nem sikerült. November 20-án hajnali 4-kor meghalt.

A történet végére értünk, de egy teljes tanulmányt megérne például annak feltárása, hogy a regény szerzője hogyan viszonyult saját regényéhez. Ignác Rózsa, aki szerelmese volt a színháznak, aki nosztalgiából, saját maga igazolásául, szeretetből, elismerésből, kíváncsiságból és sok minden más okból megírta sikerregényét, egyre inkább visszavonult, amikor regénye került szóba. Halála előtt nem sokkal úgy nyilatkozik művéről, mintha mentegetőznie kellene azért, hogy regénye népszerű, sokan olvassák, híres színésznő a főhőse, és egyáltalán, hogy merészelte megírni. Azzal indokolja regénye létjogosultságát, hogy ő csak a magyar színjátszás eredetiségét, hazai gyökereit akarta igazolni: „Legközépszerűbb írásomnak a Róza leányasszonyt tartom. Mondjam-e, hogy jellemzően az egyik legolvasottabb, legnépszerűbb? Pedig én ebben nemcsak egy érdekes színésznő életét akartam bemutatni, hanem a magyar színjátszás nem idegen, nem más népektől majmolt, nagyon is hazai ihletésű keletkezését szerettem volna ábrázolni, bizonyítani.”²⁴

Mintha bocsánatot kérne tőlünk, olvasóktól. Mi pedig megbocsátunk. Olvastuk és olvassuk Rózát és Rózsát, vagy ahogy egyik tanulmány szellemesen összevonta a kétszemélyt Róz(s)ává.²⁵

Végezetül idéznék néhány sort a regény 1966-os új kiadásához írt ún. II. jegyzetből, ami a szerző utószava volt tulajdonképpen: „Róza leányasszonynak – a könyvnek – különös sors jutott. Húsz esztendőn át nem lehetett könyvkereskedésben kapni, néhány éven át közkönyvtárakban sem, viszont mások, nem én, szintén írással foglalkozó emberek – hét ízben – írták meg, megkérdezésem nélkül, s szinte szóról szóra, egy-egy részletét. Sajnálatosan még olyan részleteket is használtak színészettörténeti adatul – amit, mint regényt, magam költöttem.”²⁶

A sors – mondhatnánk – elégtételül szolgálhat mindannyiunk számára. Így lesz a meséből valóság, a szépből igaz.

JEGYZETEK

¹ Ignác Rózsa: *Prospero szigetén*. Bp. 1960. Magvető, Malvolio tanár úr... c. fejezet

² *Róza leányasszony*. Bp. Dante, 1942. A szerző regényéhez írt jegyzete.

³ *Családi mondanakör*. Bp. Dante, 1942. 5–9. p.

⁴ *Róza leányasszony*. Bp. Dante, 1942. A szerző regényéhez írt jegyzete.

⁵ *Ikerpályáimon c. önéletrajzi regényében* elmesélt történet.

⁶ *Prospero szigetén*. Malvolio tanár úr és a többiek fejezetben Fáy Szerénáról.

⁷ L. 6. jegyzet. Gál Gyuláról.

⁸ Örley István recenziója, *Magyar Csillag*, 1942. 2. 113–114. p.

⁹ *Róza leányasszony*. Bp. Móra, 1966, 1972. II. jegyzet 557–558. p.

¹⁰ Vajda Endre recenziója, *Vigília*, 1942. 2. 320–321. p.

¹¹ Debreczeny Lilla recenziója. *Protestáns Szemle*, 1942. 319–320. p.

¹² Ignác Rózsa legújabb regényéről és az erdélyi irodalomról. *Film Színház Irodalom* 1942. 22.

- ¹³ Prospero szigetén. A Bajor Gizi c. fejezetben.
- ¹⁴ Koroknai Zsuzsa: Leányregények. ÉS, 1967. 17.
- ¹⁵ Possonyi László: Ignác Rózsa. Erdélyi volt az anyanyelve. Vigília, 1980. 1. 65.
- ¹⁶ Családi mondakör. Bp. Dante, 1942. 5–9. p.
- ¹⁷ Karacs Teréz: A régi magyar színészetről. Arad, Széchenyi Irod. Int. 1888. 59. p.
- ¹⁸ Örley István recenziójában. 113–114.
- ¹⁹ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Bp. Művelt Nép, 1954. I. k. 130. p.
- ²⁰ L. a 19. jegyzet. 131. p.
- ²¹ L. a 19. jegyzet. 131–142. p.
- ²² L. a 19. jegyzet.
- ²³ L. a 19. jegyzet. II. k. 130. p.
- ²⁴ Hegyi Béla: A magunk vallomásai. Portrék és beszélgetések. Bp. 1979. 331. p.
- ²⁵ Fábri Anna: Róz(s)a leányasszony. Kéziratos tanulmány. 10 p.
- ²⁶ Róza leányasszony. Bp. Móra, 1966, 1972. II. jegyzet. 557. p.

JÓKAI MÓR A KISGRAFIKÁKON

Összeállításunkban – egy kivételével – csak a valamilyen sokszorosító eljárással (fametszet, rézkarc stb.) alkotásokat mutatjuk be. Összefügg ez azzal, hogy a kisgrafika (elsősorban az ex libris, alkalmi grafika, egyéb kisméretű grafika) gyűjtői a művész által készített dúcra nyomtatott (s többnyire aláírt) eredeti grafikákat gyűjtik.

Jókai Mórról Fery Antal (1908-1994) több fametszetű könyvjegyet is készített. A 20. századi hazai ex libris művészet itthon és külföldön bizonyára legismertebb személyisége (miután kitanulta a bádgos szakmát) a Szerencsi Cukorgyár ösztöndíjával végezte el 1935-ben az Iparművészeti Főiskolát. Ezt követően kiállításokat rendezett, üzleti grafikákat, plakátokat tervezett. (Ő tervezte az 1938. évi könyvnapok – ágaskodó pegazust ábrázoló – plakátját, amely Orosz István némi átdolgozásával a 2007. évi ünnepi könyvhetet népszerűsítette.) Első ex librisét 1939-ben metszette fába, élete végéig több mint 2000 kisgrafikát készített.¹ Több díjat nyert hazai és külföldi - elsősorban az ex libris egyesületek nemzetközi szervezete által - rendezett pályázatokon. Munkásságát rangos európai folyóiratok, évkönyvek méltatták, több róla szóló kiadvány (közülük kettő Olaszországban) valamint grafikai mappája jelent meg. Változatos tematikájú könyvjegyei a gyűjtők cserekapcsolatai révén világszerte őrzik a magyar grafikusművészet jó hírét napjainkban is.

Művészetét a realista, a hagyományokhoz kötődő, ám azokat megújító stílus, a kis felületen megvalósított biztos kompozíciós megoldások jellemzik „Keresem az időtálló stílust” írta egyik katalógusában. Nem esztétikai minősítés, de talán mégis találóan jelzi munkásságát, amikor másutt arról nyilatkozott, hogy „ropogós” fametszetek alkotására törekszik. Sokoldalú adottságai, kiváló metszőtechnikája révén szívesen vállalkozott portrékat ábrázoló kisgrafikák készítésére. Írókat, zenészeket, tudósokat, művészeket (Egry Józsefről két emléklapot is készített) ábrázoló kisgrafikáinak a száma meghaladja a 200-at. Nyolcvanadik születésnapjára a Kisgrafika Barátok Köre adta ki 300 számozott példányban „20 arckép. Fába metszette Fery Antal” című mappáját. Portré metszeteit a teljesség igényével az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen mutatták be 1975-ben.² A dr. Gombos László részére metszett ex libris (1975, op.1034.82x34mm) az „in honorem” lapok közé tartozik, amikor a gyűjtő kedvelt írója vagy más személyek emlékére – ezúttal Jókai születésének 150. évfordulójára - készített kisgrafikát.

Fery Antal több mint 100 hazai és külföldi közgyűjtemény ex librisét metszette fába, közülük tartozik a pápai városi könyvtár könyvjegye és a komáromi könyvtár alapításának jubileumára emlékeztető grafika. Arra, hogy milyen jól használható fel a könyvtár népszerűsítésére a kisgrafika, például szolgál, az intézmény „ifjú olvasóinak” feliratú emléklap, amely szintén a könyvtár névadóját ábrázolja. A művész kisszámú rajzolt könyvjegyei közé tartozik a dr. Petrikovits László szerencsi orvos kétszínymatú könyvjegye (é.n., op.53. 70x65mm.), amely megrendelő kedvenc íróit ábrázoló kisebb sorozat egyike. Kicsit sajnálni tudjuk, hogy a mester az író ábrázoló számos fénykép közül csak egyet használt fel grafikáinak elkészítésékor, ám ezeken is jó megfigyelhetőek az apró, nüanszbeli változtatások. A szöveges részek elrendezése (nem véletlen, hogy a Konecsni Györggyel készített több idegenforgalmi plakáton a feliratokat ő tervezte), az íróhoz kapcsolódó attribútumok (babérág, toll, könyv) változatos és választékos ábrázolása jól tükrözi kisgrafikáinak egyik fontos sajátosságát.

Nagy Márton (Révkomárom, 1902 – Komárom, 1990) linómetszete a komáromi könyvtár logójaként az intézmény honlapján is látható. Nagy Márton a művészettörténet festőművészként tartja számon. Kezdeményező szerepe volt a két világháború között Csehszlovákiában működő Jókai Egyesület Szépművészeti Osztályának létrehozásában. 1945-ben kitelepítették, 1955-től, nyugdíjba vonulásáig, Komáromban rajztanárkodott. Festményeit – nem szólva a csoportos tárlatokról – több egyéni kiállításon (többek között 1974-ben az immár komáromi Dunamenti Múzeumban) mutatták be. Emlékkiállításának (Klapka György Múzeum, 2001) méltatója külön említést tesz „karakteres portréiról”³ Ezt mondhatjuk el Jókait ábrázoló (é.n. 160x120mm.) linómetszeteről is. Elsősorban nem a vonalas metszőtechnikát alkalmazza, hanem a fekete-fehér foltok hangsúlyozásával teremti meg sajátosan egyéni - az idős író sorsának drámai hangulatát is sugalló - portréját.

Ezt a hangulatot oldja poétikussá Menyhárt József (1901-1976) festő- és grafikusművész fametszetű emléklapja

(1975, op.121. 12x60mm.)⁴ Debrecen művészeti életének jeles alakjának több mappáját is kiadták, első önálló grafikai kiállítását 1938-ban Amszterdamban szervezték meg.

A hazai grafikusművészet sajátos alakja Perei Zoltán (1913-1992). 1950-ben végezte el a Képzőművészeti Főiskolát, ám képtelen volt megfelelni a korabeli művészetpolitikai elvárásoknak, ezért négy évig egy „kollektívában” játékokat készített, majd a Rézkarcnyomdában dolgozott, 1956-ban Angliába emigrált. Itt voltak első kiállításai, fametszetű illusztrációival jelent meg Mikszáth Szent Péter esernyője című regényének angol nyelvű, bibliofil kiadása. 1961-ben hazatért, s négy évig kellett várnia, hogy önálló kiállításon mutathassa be metszeteit. Díjat nyert a luganói, beszercebányai nemzetközi pályázatokon és a Balatoni Kisgrafikai Biennálén. Több mint 2000 fametszetét a hatvani Ady Endre városi könyvtárnak adományozta, ahol kisebb állandó kiállítást rendeztek alkotásaiból.

Perei a fametszet legősibb eljárását, a lapdúc metszetet alkalmazta. A lapdúc kemény, szögletes, darabos, primitíven ható nyomatot ad, amely kerüli a térhatást, a fény és árnyék ábrázolását. Mivel kifejező eszközei korlátozottak, grafikáin mindent leegyszerűsít, kevéssel tud sokat mondani. Nagyobb méretű szabad grafikák mellett nagyszámú kisgrafikát is készített.⁵ Egy-egy témába belefeledkezve – mintegy próbára téve saját kifejezési lehetőségeit – több, köztük portrémetszeteket is tartalmazó, sorozatokat is készített. (Képes esztétikai kislexikon 1988; Aradi vértanúk, 1981, Zeneszerzők, é.n. – Fejek című mappáját e sorok írója nyomtatta ki 50 számozott példányban 1991 decemberében, karácsonyi ajándékként az akkor már beteg művésznek és tisztelőinek.) E sorozatok közé tartozik a magyar írókat ábrázoló mappája⁶ ahol Jókait ábrázoló portréja (é.n. 210x81mm.) is megjelent, amelyen jól láthatjuk, hogy alkotói fantáziájának, érzékenységének csak kiinduló pontot jelentettek az író korabeli ábrázolásai. B. Supka Magdolna (1914-2005), aki a hivatásos művészettörténészek közül egyedülként több publikációban is méltatta munkásságát, így ír a kiadvány előszavában: „...írásaik jelleme-szelleme szólal meg e fametszeteken, ha alakjuk megjelenítése kicsit szokatlan is illusztrálásunk történetében. Nem azzal a fennkölt hűvösséggel közelítenek az ábrázoltakhoz és hozzánk, aminőhöz az „Írók Arcképcsarnokának” múltbéli szelleme szoktatott hozzá, de nem is az egykori középiskolai olvasmányok szerzőit kell tisztelnünk bennük... Inkább ismerőseink ők, s nem annyira a régi fényképekhez való külső hasonlatosság miatt, hanem inkább arckifejezésük meghökkenítő belső jellemezettségétől, attól az emberi közvetlenségtől, ahogyan a művész vésője megközelítendő teszi őket”. Majd így fejezi be: „A gondolat réti virágai e lapok, melyek a kegyelet komor sírkertjéből kivágytak a mezőkre, ahol Perei Zoltán olvasói áhítatára és rajzolói képzeletére bízva, bensőséges, atyafiásos társalkodásba bocsátkoznak velünk, a megilletődött utókorral.” Mindezeket elmondhatjuk Perei Jókait ábrázoló portréjáról.

Marcali Kiss József festői munkássága mellett számos linómetszetű kisgrafikát, ex librist is készített. Említésre méltó, hogy a Balatoni Múzeum munkatársaként 1971-ben ő szervezte meg az első Keszthelyi Kisgrafikai Biennálét, amelyet később Balatoni Kisgrafikai Biennálé elnevezéssel – sajnálatos megszűnéséig – Tihanyban mutattak be. Metszetét egyik mappájában tekinthetjük meg.⁷ Grafikájának sajátossága, hogy ő is kerüli a vonalas megoldásokat és a fekete fehér foltok megjelenítésével alakítja ki egyéni stílusát.

Kevésbé ismert Beron Gyula (1885-1971) rézkarca. Beron gazdag - elsősorban rajzokat, rézkarcokat tartalmazó - grafikai életművet hagyott maga után.⁸ A Képzőművészeti Társulat kiállításain 1911-től éveken át különböző arcképeit mutatták be, a Nemzeti Szalonban 1913-ban rendezett kiállításon Arckép című szénrajzával díjat is nyert. Ezt további díjak, csoportos és egyéni kiállítások követték. Artisztikus hatású, erőteljes portréja Jókai grafikai ikonográfiájának különlegesen megbecsülésre méltó darabja.

Végezetül az íróval kapcsolatos három kisgrafikát mutatunk be. Drahos István (1885-1968) több mint 700 fametszetű kisgrafikát készített⁹. Lapjainak népszerűsége megközelíti Fery Antalét. A tisztán vonalas metszőtechnika mellett kötelezte el magát, árnyékábrázolással alig-alig élt, alakos kompozícióin jól érvényesül a test-szerűség, s noha kompozícióit síkban képzelte el, mégis tudott távlati hatást is kelteni. Ez jellemző Az aranyember főhőseit megjelenítő, a témához kapcsolódóan érzelmes, ám korántsem érzélgős ex librisére (1961, op.412. 90x75mm.).

A filozófiai doktorátussal rendelkező „szellemi szükségmunkásként” a debreceni levéltárban dolgozó, ám családja megélhetéséért folytatásos bűnügyi regényeket is író, egyébként is elismert (húsz fametszetét közölve végül 1971-ben adták ki válogatott verseit) Szoboszlai Mata Jánost (1909-1944) elsősorban fametszőként, illusztrátorként tarja számon az utókor. Húsz fametszetű könyvjegye a magyar Parnasszusról¹⁰ című mappája a maga

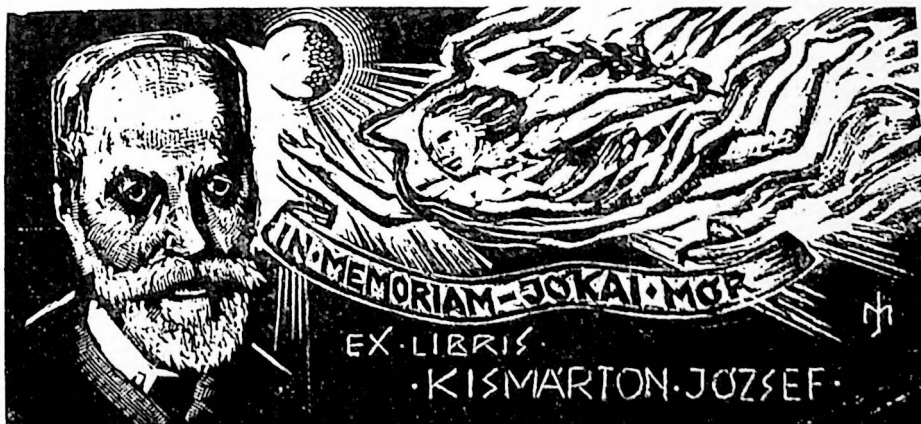
módján egyedülálló a kisgrafika történetében. Elgondolása az volt, hogy ezek a könyvjegyek, emléklapok azokba a könyvekbe kerüljenek, amelyek szerzőiről kapták az elnevezésüket, felidézve azok hangulati, és gondolati világát. Némelyik egy-egy klasszikusunk egész életművére utal. Ilyen a Jókait idéző, gazdag szimbolikájú metszete (75x90mm), amelyen az író tüzet fűvő Pegazuson a betlehemi csillagok felé száguld egy mesebeli sárkány övezete (fenyegette?) kéttornyú, középkori templom, városka (amely feltehetően az író regényeinek színhelyeire vonatkozhat) felett. Dr. Mitrovics Gyula – többek között így méltatja a fametszöt a kiadvány bevezetőjében: „...hol a feketéből emeli a ki karakterizáló és alakteremtő vonallakat, hol megfordítva. E különbségtételben rejlik az ő dinamikája. Amaz a fortissimo, emez a piano – legtöbbször szentimentalizmussal, avagy humorral vegyülve!” A bemutatott kisgrafika az előbbieik közé tartozik.

A kortárs grafikusművészet egyik jól ismert alakja König Róbert (DLA), a Képzőművészeti Egyetem grafikai tanszékének a docense. Munkásságát aligha kell bemutatni a folyóirat olvasóinak. Számos hazai és külföldi kiállítása volt - többek között - elnyerte a Baden-Württemberg Tartomány kulturális és művészeti nagydíját. Jelentős illusztratori tevékenysége is. Tóth Éva Emlékvers című, linómetszeteivel illusztrált kötete a Frankfurti Könyvvásáron a Legszebb könyv címet nyerte el. Több kis- és képgrafikai mappája látott napvilágot. Közülük megemlíthjük a Balatonhoz közvetlenül kötődő linómetszet sorozatát, amely Nagy Gáspárt a képhez kapcsolódó versciklus megírására ihlette, így a mappa a versekkel együtt (melyeket Kárpáti Pál fordított németre) jelent meg.¹¹ Kevésbé ismert azonban König Róbert kisgrafikai munkássága. Mint a Kisgrafika Barátok Köre Grafika-gyűjtő és Művelődési Egyesület elnöke évtizedeken át sokat tett - ex librisek, alkalmi grafikák készítésével is - a hazai ex libris művészet megújításáért, népszerűsítéséért.

A bemutatott kisgrafikájának érdekes története van. Pesti László és Tarjányi Ferenc (monogramjukat ott láthatjuk a metszeten), fővárosi kertészeti szakemberek felismerték, hogy a képes levelezőlapok helyett az eredeti kisgrafikák sokkal alkalmasabbak és méltóbbak a különböző védett parkok, kertek propagandájára. Fery Antaltól, König Róberttől egy egész sorozatot rendeltek, amelyek ezeknek a kerteknek egy-egy jellegzetes növényt örökítik meg. (Az Európában is egyedülálló sorozatot először 1992-ben, a Mezőgazdasági Múzeum Soroksári Gyűjteményében mutatták be.) Köztudomású, hogy Jókai több mint három hektáros telket vásárolt a Svábhegyen, s a hegyről lezúduló szél megfékezésére hársakból, juharokból és gesztenyefákból fasort ültetett. König Róbert zöld színű linómetszete (1989, 110x75mm) a Jókai által is különösen kedvelt kislevelű hársfa jellegzetesen szív alakú leveleit és virágját ábrázolja. Az országosan védett kert egyébként látogatható, s bár a Jókai villa a világháborúban úgy megrongálódott, hogy le kellett bontani, a helyén lévő épületben kialakítottak egy Jókai emlékszobát. Az író emléket őrzi a fák alatt ma is látható oroszlános kőasztala, körülötte a köpadokkal, amelyek az írófejedelem gyakran üldögélt híres látogatóival, valamint Róna József 1903-ban készült Anakreon című szobra is, amelynek arcmását Jókairól mintázta.

JEGYZETEK:

- ¹ Fery Antal élete munkássága, alkotásainak jegyzéke. (Szerk. Fery Veronika, bev. dr. Soós Imre.) Miskolc, 2005. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, 173 p.
- ² Arató Antal: Fery Antal portrémetszetei. In.: Kisgrafika, 1992. 3.7.p.
- ³ Wehner Tibor: Komárom vonzásában. Nagy Márton festőművész emlékkiállítás. In.: Új Forrás, 2003. 3.
- ⁴ Menyhárt József 1901-1976 ex libris és alkalmi grafikái. (Összeáll. és bev. Lenkey István.) Hajdúhadház, 1986. Földi János Nagyközségi Könyvtár, 31 p., 5 lev.
- ⁵ Arató Antal: Perei Zoltán kisgrafikai sorozatai. In.: Kisgrafika, 1978.1.20.p.
- ⁶ Perei Zoltán: Magyar írók. 37 fametszet. (Bev. Supka Magdolna.) Jászberény, 1979. Jászberényi Járási-Városi Könyvtár, 39 lev.
- ⁷ M. Kiss József: Balassitól Nagy Lászlóig. Arcképek a magyar irodalom nagyjairól. (Összeáll. Makkai Mária, bev. Tüskés Tibor.) Bp., 1983. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár – Hazafiás Népfront Országos Tanácsa. 4 p., 38 lev.
- ⁸ Ecsery Elemér: Beron Gyula. In.: Művészet, 1968.11.sz. 39-40.p., In memoriam Beron Gyula. In.: Művészet, 1971.11.17.p.
- ⁹ Galambos Ferenc: Drahos István exlibrisművész(!) (1891-1968). Szentes, é.n., 36 p.
- ¹⁰ Szoboszlai Mata János: Húsz fametszetű könyvjegy a magyar Parnasszusról. (Bev. dr. Mitrovits Gyula, dr.berei Soó Rezső.) Debrecen, 1935. Debreceni Officina, 8p., 20 lev. – Hasonmás kiadása: (Bev. Kiss Tamás.) Bp., 1982. Petőfi Irodalmi Múzeum.
- ¹¹ Nagy Gáspár - König Róbert: Hullámzó vizeken keresztül. (Bev. Szokolcsay Lajos, ford. Kárpáti Pál.) Készült Szentendrén Vincze László Papírmerítő Műhelyében valamint König Róbert budapesti műtermében, 2000 májusában. 23 lev., 45x35 cm. Ld. még: Lelkes Mária: Tihanyból induló időút. Nagy Gáspár emlékére. In.: Vár, 2008, 1.sz.95-98.p.

HOGY VOLT, HOGY NEM VOLT

Íróvá avatás 1950-ben

Mennél szegényebb, szerencsétlenebb, politikailag meggyötörtebb egy ország, annál inkább külső és magasságosnak nem mondható tényezők határozzák meg gyermekeinek sorsát, bejárható életútját. Rejtélyes, előre meg nem ismerhető, fel nem mérhető változni és változtatni mindenkor kész gonosz erők, őrangyal helyett csúf pofájú vigyori lények kísérik végig életutunkon.

Azt hiszem az íróféleségeket megkülönböztetett utálattal kezelik ezek, játszadoznak velünk, hagyják, hogy néha sikeresnek, szerencsefinak, kiválasztottnak hihetjük magunkat, hogy amikor a boldog önimádattól kellően elzsibbadtunk, jönnek a hatalmas és többnyire cirkuszi seggbe rúgások, hogy még drámai hősnek se tarthasunk magunkat.

Egy írói karrierben, nem mondom, a tehetség az elvégzett munka, ha úgy tetszik, a művek is helyet kaphatnak, de a közfigyelem felkeltéséhez más is kell. Legyen érdekes maga az író is. És a csak író a szemünk láttára egyre inkább kimegyen a divatból.

Sajnos én későn kaptam észbe. Vénsegemre próbáltam, próbálok magamnak szerepet keresni. Ügyeskedem, ahogy tudok. A húsz évre elhallgattatott, aki mindég mindenütt ott lábatlankodott a nagy történelmi helyzetekben. De hasztalan voltam és lehettem szándékom és akaratom nélkül ott a nagy sorsfordulókon, a tisztánlátás érdekében ma már alig várják a tanúk kihalását, hogy ifjú tudósok, akiknek diplomáján még alig száradt meg a tinta (és seggükön a tojásbéj) zavartalanul elmagyarázhassák, amúgy szájbarágósan a történeteket. Ki így, ki úgy, a mai politikai érdekeknek megfelelően.

Igen, szeretném értő kezekre bízni írói hagyatékomat. Végző kinomban az elköszönés vagy a szenilitás megérkezése előtt szépen gyarapodó életkorom révén próbálok figyelmet kelteni, túlélőként fickándozni.

Tavaly (még 2009-ben) a Petőfi Irodalmi Múzeumban igen kedvesen megünnepeltek a nyolcvanadik születésnapom alkalmából. Hetedikként e megtiszteltetésben részesülve egy szép Mikszáth-zseborát kaptam óralánccal együtt. Nagy kár, hogy a Deák Ferenc által újragombolásra ítélt mellény kiment a divatból és immár csak a politikusaink emlegetik. (Igaz, hogy ők nyakra-főre.) Mikszáthhoz illik az óra ajándék, viszont nem keltett akkora visszhangot az eset, mintha pajzsot, kardot, vagy valami más harci eszközt kaptam volna.

Arra gondoltam, hogy az idén újabb kísérletet teszek a közfigyelem elnyerésére. Mert erre az idén, 2010-ben is alkalom kínálkozik. Bizonyíthatóan kerek hatvan esztendővel ezelőtt, 1950-ben ünnepélyes keretek között indítottak el az írói pályámon, hogy aztán sok bukdácsolás közepette beüljek a máig üzemelő hullámvasútba.

Érdektelen magánügy, ami akkor velem történt, gondolhatja, aki dolgozatomban olvasásában idáig jutott, de megkockáztatom, hogy korán ítél. Mert hiteles és talán érdekes emlékekkel szolgálhatok oly időkről, amelyben a valóság kimondása, ábrázolása halálos bűnnek számított, hiszen fénykorát élte a rövid, de feledhetetlen Rákosi-korszak.

Egy kicsit távolabbról kell kezdenem. 1949-ben érettségiztem Mezőkövesden, és jöttem Pestre öt évvel idősebb bátyám védőszárnyai alá, hogy a választott írói, újságírói hivatásra készülve szabad bölcsészhallgató legyek az akkor még Pázmány Péter nevét viselő egyetemen.

Bátyám sikeres fiatalember volt akkor. A Kisgazdapárt egyetemi szervezetének főtítkára, a MEFESZ (Magyar Egyetemisták, Főiskolások Egységes Szövetsége) alelnöke. Éppen ekkor unta meg a kollégiumi életet, és bérelt ki egy nagy, tágas udvari szobát az Ó utcában. Nemcsak engem vett maga mellé, de gyermekkori játszótársát, Telek Jóskát is, aki sok különbözőzeti vizsga után a legjobb úton volt afelé, hogy palóc falunk fiataljai közül elsőként diplomát szerezzen. Bátyám mint rangidős megszállta az öreg rekamiét, nekünk pedig vaságyakat szerzett, amelyek furán hatottak a kopott polgári környezetben.

Még furcsább volt, hogy a télre időben készülve cserépkályhánk fűtéséhez valami alkalmi fuvarral rengeteg felfűrészelt tűzifát is hozatott testvérem, és a háziak arra gondolva, hogy nekik átszivárog valami a nagy melegségből, és egyszer egy héten a fürdőszobakályhát is befűtjük, s ők is fürödhetnek, engedélyezték, hogy a tűzifából

szobánkban tornyot, ahogy a bátyám mondta, boksát építsünk. Ennek egyik mellékhatásaként a fűtési szezon megkezdése után hőscincérek és más szépséges erdei bogarak bújtak elő a boksából. Leginkább ők jelentettek nekem a társaságot.

Talán másként alakul az életem, ha vidéki gyerek létemre én is kollégista lettem volna. Így nagyon sokat olvastam és moziba jártam. A Kisgazdapártnak ugyanis négy mozija volt, köztük az előkelő Fórum a Semmelweis utcai pártközpont közelében, a Kossuth Lajos utcában. Az egyetemi ifjúság megnyerése érdekében testvérem százszámra osztogathatta az ingyen mozijegyeket, jutott belőle az öcsikéjének is. Még mielőtt bezökkent volna sorsom egy szokásos kerékvágásba, nem várt fordulat következett. Bátyám, aki már fel tudta mérni az elkövetkezőket, úgy gondolta, jobb ha időben meglépünk. Neki kilátásban volt egy svédországi tanulmányút, engem pedig egy svájci akció kapcsán kívánt külföldre juttatni.

Ezt is tanulmányútnak hirdették. Egyéves tanulmányútnak kétezer magyar paraszt fiatal számára. Magyar részről a Kisgazdapárthoz kötődő, gazdasági célokkal alapult Parasztszövetség volt a szervező. Nem volt itt másról szó, mint olcsó cselédszerzésről. A baloldal ez esetben, utólag is úgy vélem, joggal ellenezte, hogy ez az üzlet létrejöjjön, és mindössze 160 fiatal sikerült, úgy emlékszem, 1947 december elején útba indítani. Nem csak én kerültem be ebbe a csapatba.

Ezt a svájci kalandot is kedvem lenne elmesélni, de most ugorjunk. A csoport tagjaként velünk jött egy kisgazda mozgalmár ifjú, aki elhárítótisztaként nagy karriert futott be. Alig két-három hét után hazajött, és megjelent a nagy leleplező cikk a Szabad Népből. Én kihúztam, ameddig a türelmemből futotta. Mivel a gazdáim csak kurta parancsokat adtak, és a tehenektől sem kaptam nyelvleckéket, a külföldi élethez pedig nem volt semmi kedvem, alig vártam, hogy hazajöhessenek. Akkor lázadtam fel, amikor bátyám egy levelében részletesen beszámolt arról, hogy a szerelem a legszebb kora tavasszal Tihanyban.

Május elsejére már itthon voltam. Írtam egy indulatos beszámolót a svájci cselédsorsról. Azt is belevettem, hogy a svájci paraszt magát is túlhasználja. Nem csak traktora van, de autója is. Az utóbbit pedig csak vasárnap hozzák ki a pajtából, hogy a nagymisére beautózzon a család. Első cikkemet természetesen elutasították.

Következő próbálkozásom már jobban sikerült. Az egyik egyetemi előadás előtt egy csinos lány mellé telepedtem. Ő volt Bede Anna, a költőnő, akkor még Bede Opika. Beszélgetni kezdtünk, és kiderült, hogy ő a Fittal Magyarország egyetemistáknak készülő hetilap titkárnője. Így kaptam lehetőséget egy próbariportra. Riporterszemtelenséggel bekopogtam a Pedagógiai Főiskola egyik aijáján. (A kedves gonoszkodásra hajlamos bátyám nem győzte eljátszani, milyen is lehetett valójában ez a riporterszemtelenség.) Összekentem hat írógépdaldalt, és csodák csodája egy szó változtatás nélkül közölték a terjedelmes írást. Egymás után kaptam az újabb feladatokat. Ott buktam meg, hogy elhatározták, a közösségi érzés erősítése érdekében junálisokat fognak tartani. A jó hangulat érdekében pedig mókafelelősöket kell kijelölni. Az én feladatom pedig az volt: írjam meg, milyen legyen egy sikeres mókafelelős. E feladatba belebuktam, de ekkorra már szívesen foglalkoztatott a parasztfjúságnak készülő Magvető és a középiskolásoknak szánt Március Tizenötödike hetilap. Mindig vártam, hogy felfedeznek, előléptetnek, de a csapat akkor nagyrészt a kommunizmus híveivé vált pesti polgárgyerekekből állott, akik a szociális összetétel javítása érdekében töröl metszett munkás-paraszt ifjakkal kívánták kiegészíteni sorukat. A mátraballai állomásfőnök fia kilógott a sorból.

Aztán 1949-ben Budapesten rendezték meg a VIT-et, a világifjúsági találkozót. E jeles napokban mintegy a majdani Szabad Ifjúság néven indult napilap előkészítéseként a találkozó minden reggelén megjelentették a Szikrát, amely egyébként a munkásifjúság rétegszervezetének lapja volt. Engem annak ellenére, hogy ebbe a Szikrába korábban egy sort se írtam, bevettek külsősként a kollektív szerkesztőségbe.

Igyekeztem helytállni és tükrözni a világ ifjúságának töretlen optimizmusát. A Hősök terén a szoborcsoport hátánál, a tó fölötti hídnál tűző napsütésben fiatalok zakatoltak. Köztük ipari tanulók (tanonc gyerekek) sötét posztó egyenruhában, kék ingben, piros nyakkendővel, egyensapkában. A bugyuta szöveg eredetileg így szólt:

Hegyek között, völgyek között zakatol a vonat,

Én a legszebb lányok közül téged választalak.

Egy hetike legényke az alkalomhoz illően így fordította ki a vereszetet:

Hegyek között, völgyek között zakatol a vonat,

Éhesek az utasok és tépik a hajukat.

A szövegváltozatot természetesen csak emlékezetemben rögzítettem, amúgy sikerült három lelkes beszámolót összekalapálni.

A megjelenés napján a főszerkesztői szobába hívtak. No, most bezsebelhetem a megérdemelt dicséretet. Ám helyett egy Bak János nevezetű, nagy magabiztossággal és ideológiai felkészültséggel rendelkező ifjú azt közölte a legnyersebb formában, hogy tők tehetségtelen vagyok. Tekintsem jóindulatú figyelmeztetésnek, hogyha nem akarom csúnyán elrontani az életem, legjobban teszem, ha nagyon gyorsan új életcélt választok magamnak.

Mintha váratlanul tarkón ütöttek volna, úgy támolyogtam el, s mivel éhgyomorra voltam még, csak habot hánytam a Múzeum korúton. A járókelők azt hitték ittas vagyok, pedig csak később rúgtam be.

Mivel a Szakszervezetek Országos Tanácsa éppen ez időben írt ki egy regénypályázatot, nyilvánvalónak tűnt a megoldás, hogy ezt nekem kell megnyerni. A téma pedig kézenfekvő volt. A falumban átélt friss háborús élmények. Annyi rafinéria vagy tisztesség akkor még szorult belém, hogy a regénykémet ott fejeztem be, amikor az első érkező szovjet harcos bekukucsál abba a vízmosásba, melyben a katonaszökevény paraszt fiú kinjában agyonlövi a futni próbáló németet. Leírtam az első mondatot: A völgyben fekvő falut nyirkos köd ülte meg. S aztán ment minden mint a karikacsapás.

Ekkoriban már nem az Ó utcában alberlösködtünk, hanem a Sztálin út 55.-ben, srég vizavi az Andrássy út 60.-nál. Annyi változás történt, hogy bátyám a tihanyi leányzóra cserélte Telek Jóskát. Akkoriban még szokatlan volt az efféle együttélés, de én jól jártam, mert Magda folyamatosan gépelte a regénykémet, és be is adtuk időben a jelíges pályázatra.

A várakozás remények és kétségek közötti hónapjai következtek. Közben jártam az egyetemre, ahol ekkorra már fénykorát élte az egyetemi reform. Ott kellett ücsörögni minden órán, mert a tanulókori titkárok gondosan jegyezték, ki van ott, ki nincs ott. A filozófia professzora a csökkent értelmű Fogarasi lett, aki sűrűn ismételtette, hogy a hégeli dialektikát Engels Frigyes a feje tetejéről a talpára állította. A magyar irodalom katedróját pedig Király István foglalta el. Ő Mikszáth munkásságát elemezte, s egyre csak azt bizonyította, hogy ereje és korlátja egyben az anekdotizmus volt.

Közben a mi életünkben jelentős változás következett be. Felszámolták az immár döglődő Kisgazdapárt kerületi szervezeteit és a bátyámmal közölték, kaphatna egy lakást az elhagyott javakból maradt bútorokkal berendezve. Ezt afféle végkielégítésnek is szánták volna, mert a bátyámnak is felmondtak.

Hát ezen ne múljék. A házasság gyorsan megkötöttetett, és mi költözhattünk a XI. kerületbe, egy csinos villa hátsó traktusába. Az épületet egyébként a Magyar–Szovjet Baráti Társaság kerületi szervezete kapta meg, és az újonnan érkezők kellően utáltak bennünket, és az első perctől megpróbálták megszabadulni a reakciós betolakodóktól.

Az akkori helyzet jellemzésére hadd mondjak el egy esetet. Berzi Laci, apám ügyvéd barátja egy alkalommal feldúlt állapotban érkezett hozzánk. Szemtanúja volt egy szörnyű jelenetnek. Lenn a Bartók Béla úton, a Gárdonyi-szobornál levő laktanyában működött a Katpol, a rettegett Katonapolitikai Osztály, amely konkurenciája volt az államvédelmiseknek. Berzi hozzánk igyekezve azt látta, hogy kivágódik a laktanya udvari vasajtaja, egy csapzott férfi rohan ki és azt üvölti: Nem bírom tovább! Mögötte fegyveres üldözők, s amikor a menekülő bejutott a Gellért-hegy felé kapaszkodó csendes utcácsánkba, egy géppisztolysorozattal leterítették. Hulláját gyorsan eltakarították, és a kiomlott vért fűrészpórral felitatták. A megmaradt barna foltot később én is szemügyre vettem.

Nos, ebben a helyzetben kaptunk értesítést, hogy a SZOT kulturális osztályának munkatársa meg kíván látogatni.

Egyrészt jó jel volt ez. Regénykém úgy tűnik, sikert aratott. Az csak természetes, hogy a jelíges pályázat eredményhirdetése előtt környezettanulmányt végeznek. De mi lesz, ha az első kapun csenget be, a magyar–szovjetek kellően lefestenek bennünket, s ha így megtudják, hogy a bátyám immár kiszuperált munka nélküli kisgazda, s beszámolnak betolakodásunkról.

Sógornóm az utcát leste, és sikerült elcsípnie és hozzánk beteregni az érkező kopasz fiatalembert. Az ő jóindulatán fordult meg a sorsom. Igaz, hogy utána még heteket kellett várni az eredményhirdetésre. De végül is csak megjött az annyira várt meghívó. És ettől a perctől hegyen-völgyön lakodalommá vált az én életem!

A bírálóbizottság elnökeként Király István hirdette ki az eredményt. Az első díjat nem adták ki. Megosztott

második díjat kapott Palotai Boris, már beérkezett író. Úgy emlékszem, hogy a Zöld dió regényéért, és Fülöp János munkásfiatal Cinkotáról, a Gyár utcából. Én, mint huszonegy éves egyetemi hallgató egyedül kaptam a kétezer forintos harmadik díjat. Az akkor jelentős összeget a bátyám biztos ami biztos, a helyszínen magához vette, de kiutalt egy százast, mondván, hogy ennek a budapesti éjszakában a seggére verhetek.

A pályázat eredményéről beszámoltak a lapok. Engem az akkor még létező Esti Szabad Szó munkatársa, Kopré Jóska alanyi költő próbált rábeszélni, hogy a nyereségen írógépet vegyek, de az igazság bajnokaként erősen tiltakoztam. (Az az igazság, hogy máig tollal írok, vonalas füzetbe.) Végül is a háttérből a bátyám szólt közbe, hogy mehet az írógéppötlet.

Király István külön magához hívott. A kéziratot magánál tartja, mert hogy a Csillag folyóiratban, amelynek ő a főszerkesztője, közölni kívánja. Ennek a hírnek legalább annyira örültem, mint a díjnak. (Aztán egy idő múlva restelkedve bevallotta, hogy dolgozatomat valahol, valahogy elhagyta. Kért volna egy másolatot, de nem volt. Csak évtizedek múltán, a bátyám hagyatékából került elő a valóságos kézirat, de ekkorra a benne levő motívumokat más munkáimban már jócskán fel- vagy elhasználtam.)

Király professzor úr nagyvonalúságát mutatja, hogy amikor nála kollokváltam, a leadott anyag helyett irodalmi terveimről kérdezett, majd beírta a jelest.

Korábban feszült anyagi helyzetünk miatt testvérem az akkor éppen súlytalanná vált Ortutay Gyula támogatásával megpróbált beszusztrolni a Magyar Távirati Irodához, de anélkül, hogy kipróbáltak volna, megjött az elutasító levél. Aztán a pályázat kihirdetése után azonnal egy másik, hogy mégis kíváncsiak rám, és fel is vettek. Aztán talán a pályázat ifjú nyerteseire való tekintettel az Írószövetség kebelén belül megalakult a Fiatal Írók Munkaközössége. Ide nem csak felvettek, de az egyik prózai alkotókör vezetőjének is kineveztek.

Egy ideig jártam még az egyetemre, ahol afféle celeb lett belőlem, dolgoztam a Magyar Távirati Irodánál, rendszeresen bejártam az Írószövetségbe, foglalkozott velem a SZOT kulturális osztálya, és mint vasutasgyerekek egyetemistaként olyan utazási kedvezményem volt, hogy a falumhoz kötődő köldökzsinórt sem kellett elszakítanom. Így a költővel szólva nyelhettem a valódi világot. Néha bizony keserű volt, de megnövekedett védettséggel, tekintéllyel, önérzettel és humorral regisztráltam a történeteket.

Kezdjük a SZOT-tal. Mert nem engedték ám el a kezemet. A velem való foglalkozást egy ragyogóan szép, kedves ifjú hölgyre bízta, Rostás Gabriellára. Az ifjú hölgy terelgetett a nagy szocialista regény megalkotásának irányába. Emlékszem, egyszer megkérdezte, ki az írói példaképem. Szívem szerint Tolsztojt neveztem volna meg, de nagyon taktikusan a Csendes Don íróját választottam alkalmi példaképnek.

Rostás Gabriella elégedetlenül rázta meg a fejét. Solohov valóban nagy író volt, de az élet azóta új feladatokat állít a „lélek mérnökei” elé. Aztán választandó példaképként a Volokalamszki országút szerzőjét nevezte meg.

Miért nem írom ide a nevét? Mert már legalább félórája erőltetem a memóriámat. A szovjet irodalom legalább két tucat írójának nevét idéztem fel és pont ő nem akar előjönni. Pedig Momis Uli Baurdzsan parancsnok (lám az ő nevét tudom) emlékezésében jól átver bennünket. Először megkíméli írásában a németek támadásakor első tüzet kapó újoncot, de aztán a biztonság kedvéért mégis agyonlöveti.

A SZOT-beli beszélgetéskor már olvastam a könyvet és ellentmondás nélkül belenyugodtam, jó, legyen ő a példakép. Szép patrónusom tovább gazdagította a témát. Szerzőnkél nem is ez a népszerű műve jelenti a csúcspontot, hanem egy, a szovjet üzemek mindennapjait bemutató kisregénye, amely már magyarul is megjelent, de sajnos nem elég jó címet adtak neki a fordítók. Szív és munka, pedig az orosz eredetit Lágyszívű Tyimofejnek kellett volna fordítani. (Kutatásom eredményeként kiderült, a két könyv szerzője Alekszandr Bek.)

Ösztönzésül, hogy a munkásosztályunk hősi helytállását megismerhessem, két brosúrát is megrendeltek. Az egyiknek a témáját is elfeledtem. A másik Három lány a harminchármas iparitanuló-otthonból címmel jelent meg. Ezért emlékszem rá, mert az egyik kőműves szakmára fogott leány finom úri kisasszony benyomását keltette.

Nem panaszkodhattam, nagy sapka pénzt kaptam a két brosúráért. Úgy számolták el, mintha legalábbis Kosuth-díjas lennék. Viszont hasztalan kértem, egy példányt sem akartak adni először kinyomtatott műveimből. Elfogyott, szétkapkodták – magyarázta a dülledt szemű Tamás elvtárs. De, mert makacs voltam, mégis előkerült egy-egy példány. És a belső címlapra egy gyermeknyomda betűivel varázsolták oda a szerző nevét.

Úgy vélem örültek, hogy megszabadultak tőlem.

A fiatal íróskodás a szövetségben tartósabbnak bizonyult. Fülöp Jancsival erősen tartottuk a barátságot, és hamarosan csatlakozott hozzánk egy harmadik fiatalember, Szamosújvári, majd írói nevén Szamos Rudolf. Ő is a pályázók között volt, de jelíges borítékja valahogy elkallódott. Pedig talán ő kapta volna Keresők című regényével az első díjat. Ámde előzetes káderezés nélkül nem hozhattak felelőtlen döntést. Netán valami cégéres fasiszta, netán nem kívánatos kompromittált, elhallgattatott író rejtőzködik ily rafinált módon. Újsághirdetést is adtak fel, hogy keresik a Keresők íróját, de Rudihoz nem jutott el a közlés. Így csak amikor megpróbálta a kéziratot visszakérni, tudta meg, miről maradt le.

Mi hárman a különböző összejövetelek után együtt korcsmáztunk. Két hajdani barátom egy-egy televíziós sorozattal érkezett be. Szamos Rudi a Kántor nyomozó írója, forgatókönyvírója Fülöp Jancsi pedig a nem öregező Bors szünni nem akaró kalandjai dramaturgiai társszerzője volt. (Én legfeljebb sorozatos ballépéseimet emlíhetném.)

Úgy emlékszem, nem sokkal később tartották az Írószövetség nevezetes első kongresszusát. A már megfakult kartondobozt, amelyben az írásos beszámoló az elegáns jegyzetombót meg a gölyóstollat kaptuk, máig örzöm. Mert én is a meghívottak között lehettem.

Akkor a nagyfene meghatottság miatt nem mértem fel, milyen suta, szerencsétlen kongresszus volt ez az első. Józserivel számbavehetetlen, hogy kik nem voltak ott. A tévedés kockázatával megpróbálom felsorolni. Nem volt ott Németh László, Szabó Lőrinc, Kodolányi János, Weöres Sándor, Sinka István, Tersánszky Józsi Jenő, és folytathatnám a sort egész a még élő, kitelepített Herczeg Ferencig.

Könnyebb áttekinteni azokat, akik ott voltak. Kezdjük talán a külföldi vendégekkel. Nem esküszöm meg, de ha emlékezetem nem csal, a szovjet írószövetséget Fagyjev, az Ifjú gárda írója képviselte. Megcsodálhatuk Nexó bácsinak, a Nobel-díjas írónak galambösz fejét. A harmadik híresség Jorge Amado, akkor még ifjú, de már nagyon sikeres író volt. Az Isten földcskéje nálunk is sikerkönyvnek számított. Őt az immár honvéd őrnagy egyenruhában feszítő Devecseri Gábor és Somlyó György zongte körül. (Ők tudtak nyugati nyelveket.) Amadóval a fiatalok találkozásakor én is kezet foghattam.

A hangadók, a meghatározó figurák a Szovjetuniót megjárt emigránsok, a hazai illegálisok, ellenállók, és a hozzájuk csapódott pártosok voltak. (A szemérmesebb elkötelezettek csak később jöttek divatba.) Ott volt a népi balszárny: Veres Péter, Szabó Pál, Darvas József és Illyés Gyula is.

Úgy tűnt, hogy a tanácskozás szép illedelmesen csordogál, majd amikor Gergely Sándort, a fehér botos, piros tagkönyves író felsegítették az emelvényre, ő nagyot fordított a hangulaton, mert durva támadást intézett személy szerint Illyés Gyula ellen, az irodalmi életből való eltávolítását követelve. A többség számára azért ez már sok volt, a hangulat nyomottá vált. Ekkor szót kért a rettegett uralkodó négyesfogat tagja, a kultúrpolitika koronázatlan császára. Ahelyett, hogy osztotta volna Gergely Sándor véleményét, gyilkos gúnnyal beszélt egyes vak-sággal megvert magyar írók korlátoltságáról. (Az Ortutay-émlékiratokból most tudtam meg, hogy Gergely Sándort vakondokként is emlegették.)

A Révaitól kapott védelem után felszólalás helyett verset mondott Illyés. A Falak című költemény az alkotó munka örömét zengte. Úgy tűnt, minden rendben van. Ám másnap reggel a tanácskozás előtt már Fülöp Jancsi megmagyarázta nekem is, hogy a rókaalkú Illyés versében csak az építést, és nem a szocialista építést dicsérte.

Az Írószövetségnek választottak egy ifjúsági titkárt is. A jobbak közül Földeák János és Benjámín László töltötték be ezt a posztot, de egy ideig Máté Györgyre, a Szabad Nép kulturálisrovat-vezetőjére bíztak bennünket. Én jó néhány személyes foglalkozáson is részt vettem. Gyóntatáshoz hasonlítottak ezek a kikérdezések, minden következmény nélkül.

A beérkezett írók is foglalkoztak velünk. Egy alkalommal együtt ebédeltünk Illés Bélával. Hatan ültük körül az asztal. Béla bácsi kötelezőnek érezte az anekdotázást. Tudjuk, hogy kopasz őrnagyként lényegében ő szabadította fel Magyarországot. Nos, erről az időszakról mondott el egy humorosnak vélt történetet.

Már hazaérkezve, talán Miskolc városában nagyon rávágott egy magyaros pörköltre. Mint szovjet főtisztnek legénye is volt. (Korábban tisztiszolgának vagy egyszerűen puccernak nevezték az efféle szolgálatot végző közvitét.) A kopasz őrnagy azt mondta Ivánnak (nevezzük így az egyszerűség kedvéért a legényt), hogy szerezzen egy jókora darab sertéshúst, jusson a harcos bajtársaknak is. Iván elment és hamarosan teljesítve a feladatot, vizsztatért a vállán egy szépen adjusztált fél disznóval. Nagyon elcsodálkozott, amikor a kopasz őrnagy nem dicsérte

meg. Levágunk belőle egy darabot, aztán a többit vidd vissza oda, ahol szerezted. Iván fegyelmezetten engedelmeskedett, és hamarosan visszatért egy demizson pálinkával.

Ha már így alakult, úgy gondoltam, bonyolult lenne visszacsinálni a történeteket. Megfőztük a pörköltet, és közben a pálinkába is alaposan belekóstoltunk. Így befejezvéen mondókáját, Béla bácsi körülnézett, és várta a hatást. Jó, jó – ő mesélhet a zabrálásról, de vajon mi röhöghetünk-e vagy érjük be egy kínos mosollyal.

Szabó Pál az ifjaknak tartott beszámolójában arra figyelmeztetett, hogy az alkotás, a saját út megeléjele nem megy szenvedés nélkül. Felpattant erre Tuli Jóska és feltette a nagy kérdést: belőle ezek szerint soha nem lehet igaz író. Mert, hogy épül a szocializmus, boldogok és büszkéek vagyunk valamennyien, hát hogyan tehetünk szert a szükséges szenvedésre.

Nagyon emlékezetes volt számomra az a beszélgetés, amely az akkor még hithű Zelk Zoltánnal folyt a Fészek klubban. Egy olyan teremben üldögéltünk, amelynek két ajtaja volt. Zelk azt magyarázta jóindulatúan és kedvesen, hogy milyen szerencsések vagyunk mi, fiatalok. Oly időkben startolunk, amikor akadálytalanul kibontakoztathatjuk tehetségünket. Ma is élnek közöttünk olyan idős és nagyon tehetséges írók, akik a kapitalizmus farkastörvényei közepette kénytelenek voltak tehetségüket aprópénzre váltani. Itt tartott a mondókájában, amikor nyílt az egyik ajtó, és egy öregúr meg egy néni csoszogott át a helyiségen.

Zelk elhallgatott, és csak amikor a pár mögött becsukódott az ajtó, akkor szólalt meg.

Kísértetjárás történt – mondta kicsit teátrálisan.

A szomszédomtól kérdeztem suttogva, ki volt az öreg, ő pedig visszasügte.

Szép Ernő.

A kiválasztottak számára patrónusról is gondoskodtak. Engem Déry Tibor gondjaira bízta, de egyetlen találkozásunk nem valami fényesen sikeredett.

Talán érdekesebb lenne, ha költőkről beszélnék. Csoóri és Eörsi, az eszmés Garai Gábor, és a humor területére húzódo Timár Gyuri. A mára elfelejtett Kövesi Bandi, a megkeseredett Ladányi Miska. De még időnként Nagy Laci, Szécsi Margit és talán Juhász Ferenc is ellátogattak a fiatal költők összejöveteleire. A prózaírók közül talán Vizinczei Pista jutott a legmesszebbre, mert belőle, ahogy hallom, sikeres angol író lett.

A társaságot alkotókörökbe osztották, hogy egymás terveit vitassuk, műveit elemezzük. Engem az egyik prózai alkotókör vezetésével bíztak meg. A legaktívabb tagom Varjasi Rezső táncitanár, egy tánciskola tulajdonosa volt. Rokonszenves fiatalember volt Szalai főhadnagy, a budaörsi úti laktanyából. Egyetlen nőként Witz Éva bábszínházi díszlettervező tartozott hozzánk.

Úgy nézett ki, hogy legelőbb egy Dávid nevű győri újságírónak lódul meg a karrierje. Sikerült az elsők között összekalapálni egy később oly divatosá vált termelőszövetkezeti belépjek-ne lépjek regénykét. Eredményesnek tűnő tárgyalásokat folytatott a kiadóval, amikor egyik napról a másikra megfagyott körötte a levegő. Csak nagy nehezen sikerült megtudnia, mitől lett belőle nem kívánatos figura. Regényében természetesen szerepelt a gaz kulák is, ő ezt a kártékony ellenséget Gögös Ignácnak nevezte. És valamelyik lektornak végre eszébe jutott, hogy Zuglóban van egy Gögös Ignác utca, amelyet az 1919-es Tanácsköztársaság valamely jeles szereplőjéről neveztek el. Még szerencse, hogy kellő éberséggel sikerült leleplezni az aljasul kifundált merényletet.

A csapat legszínesebb figurája minden bizonnyal Bodor Karcsi volt, aki öccsével együtt csatlakozott csapatunkhoz. A két fiú a második világháború végén árván maradt, de örökölték valamely alföldi városban egy Három huszár nevű, kicsit rossz hírű, lányokat is tartó mulatót. Ők voltak a saját mulatójuk legbiztosabb vendégei. És a műintézetet bezárva gyakran szórakoztak együtt a város előkelőivel, köztük a városi rendőrkapitánnyal. Az üzletlen csak a főpincér gazdagodott. Tőle kértek kölcsön az italbeszerzéshez, és előbb-utóbb a főpincéré lett volna a műintézet, ha nem államosítják. Így viszont a kifosztott üzlet átvétele után vizsgálat indult, vajh kitől kaptak időben fülest az ifjú tulajok. Karcsi egy alkalommal fura ötlettel állt elő. Elmondta, hogy ők írják a Fővárosi Nagycirkusz számára a bohóctréfákat, de kifogytak az ötletekből. Az igazgató szívesen látja csapatunkat. El is mentünk. A baráti fogadtatás után megtudhattuk, hogy a cirkusz sem lehet apolitikus. Sem az oroszlanoktól, sem a légtornászoktól nem lehet elvárni, hogy bekapcsolódjanak az agitációs munkába. A bohóctréfák viszont jó lehetőséget kínálnak az ellenség kigúnyolására, szükség van tehát szocialista bohóctréfákra. Ezután megtekintettük az előadást, a feketéző meg a kulák seggbe rugdosta egymást, a következő jelenetben pedig nemzetközi tanulságként Tito meg Dulles járt pórul.

Töredelmesen be kell vallanom, hogy a szocialista bohóctréfa megújításához nem sikerült hozzájárulnom.

Bodor Karsai életútja később fordultatos volt. Az első televíziós vetélkedőn mint jódlíművész tűnt fel, és nyerte el a Kukuli nevet. Ezután a hahnivilág kedvence lett. Hosszú időn át ő volt a Hofi-műsorok konferansza. Mint kidölt alkoholista feltalálta a másnaposság ellen a Bódor-cseppeket, mert a rendszerváltás után vitéz Bódor Károlyként nyomtatott névjegyet. Egy vidám kalandregény hősenek mindenképp bevált volna.

Ez a kezdeti Fialat Írók Munkaközössége egy antológiát is kiadott. Ebbe a cseppet sem fiatal József Farkas közösségi titkár a saját novelláját is beleszerkesztette. Ám nem sok öröme lehetett benne, mert a rendszerető nyomdászok a három korrigálás ellenére Farkas Jóskát csináltak belőle.

Úgy érzem, tartozom egy vallomással. Korábban beszámoltam róla, hogy az ablakból milyen maliciózan figyeltük a szocialista ünnepeken utakra terelt tömegek vonulását. Ezek után legalábbis furcsa, hogy életemben két alkalommal én is ott vonultam.

Az első alkalommal a hiúság, másodjára egy nagy szerelem miatt döntöttem így. Lehet, hogy az olvasó inkább az utóbbira lenne kíváncsi, de most itt az írás természete szerint csak az elsőt kaphatja. Igen, 1950 valamely jeles politikai ünnepén önként, ha nem is dalolva vonultam. Csupán azért, mert az írók között mehettem. Ország-világ láthatja, hogy ott a helyem közöttük.

A gyülekezőhelyen kezdtek rendezni a csapatot. Az első sorba a Kossuth-dijasokat, aztán az egyéb kitüntetetteket. Mi fiatalok egyre hátrább szorultunk. Aztán odajött a rendező, végigmustrált bennünket, és kiválasztott kettőnket Gerencsei Miklóssal, és bennünket előre vezényelt.

Mint kiderült, az írócsapat előtt mi fogjuk vinni Petőfi Sándort. Ha lobogónk Petőfi, legyen ő a menet élén. Legalább nem kell gyanús figurák fotográfiáját hurcolni. Ami azt illeti, „cégtáblánkat” nem egy alkalomra alkották meg. Petőfit, Barabás portréját követve vaskos deszkalapra festették, s ehhez két oldalról odaerősítették a rudakat, amelyeket alig lehetett átmarkolni.

Aztán vezettek bennünket kanyargós utakon. Többet ácsorogtunk, mint amennyit mentünk. Sétálunk, sétálunk, csak dombocska nem volt, ahová lecsücsülhessünk. Amikor összetorlódtunk, ott volt karnyújtásnyira Veres Péter, Szabó Pál, Déry Tibor és többen az akkori jobbak közül.

Nem tudtam megállni, egy alkalommal odaszóltam nekik:

– Jó azért, hogy létrejött a Fialat Írók Munkaközössége.

Csak néztek rám, kicsit értetlenül, indoklásra várva. Hát, ha vártak rá, meg is kapták.

– Különben ez a Petőfi Sándor a betyár életben nem ment volna ki a Hősök terére.

Hatvanadik évforduló. Illik leltárt csinálni. Negyven megjelent könyv (öt-hat még a fiókban), három játékfilm, tucatnyi dokumentumfilm, rádiójátékok és írások szanaszét.

Három kezdés, két és fél elhallgattatás.

A hatvan évből pont a felében, három évtizedben csendre ítéltetve.

Életmű? Talán rá lehet fogni, hogy az.

Peter P.

SZÜR(T)REÁL

A FELEDÉKENY VÁROS

Mint némafilmen: a presszó teraszán társaságok, sör, májusi lombok bokrétái az utca felett. A busz ablakából ennyi. Videki kamaszok osztálykiránduláson: épp dunaújvárosi (pár éve még Sztálinváros) gyárlátogatásból tartva a római-parti szállásra.

Hogy irigyeltem a késő délutáni cjtözőket! Ezek a budapestiek, hát igen! És csak reméltem, hogy egyszer én is itt élek majd.

Bekövetkezett. Másfél évtized múltán. Egy emberöltő múltán pedig olvastam a hatvanas években amnesztíával kiengedett egykori politikai fogoly emlékezéseit kiszabadulásuk már-már lehangoló élményéről: „A presszók tele voltak” – írta a döbbenet keserű-szemrehányó hangján. A forradalmat feledő várossal szembesülve.

Körülbelül akkor szabadulhatott, amikor az a busz végigarszolt a városon, a söröző társaságok mellett, tele feledtetésre ítélt kamaszokkal.

ÁLOMPLÁZA

„A tervezett hajléktalanplázát az elején színültig telt kukákkal érdemes feltölteni, ügyelve a tárolók ideális peremmagasságának megválasztására. Ugyanis sok panasz érkezett arra, hogy a kukázók felborítják a szemetes edényeket, mert nem tudnak teljesen a mélyükre hajolni, ennek következtében a hulladék elborítja a környezetet. De az ergonomiai és egészségügyi megfontolások (lumbágó, isiász) is a fenti kívánalom mellett szólnak. A hulladékbeszállítók kiválasztásakor számolni kell a hajléktalanok különböző generációinak eltérő igényeivel, szintúgy az optimális árfekvéssel, amelynek megvitatásába a közigazdász végzettségű hajléktalanok bevonása ajánlatos. Célszerű, ha a plázák belső terének hőmérséklete megközelíti a kinti levegőét, nehogy a túlságosan eltérő hőfok légúti megbetegedésekhez vezessen, ezért a légkondicionálók megfelelő beállítása alapkövetelmény. Talán mondani sem kell, hogy a mosdók tisztasága nem hagyhat semmi kívánnivalót, nehogy a nyomok megbotránoztassák a pláza takarítószemélyzetét...”

Mielőtt a fenti utópisztikus projekt uniós forrásból megvalósulna, azért nem árt a szeretetszolgálatok mindig kevésnek bizonyuló zsíros kenyér plusz forró tea akciójához néhány forinttal hozzájárulnunk.

LÉLEGZETELÁLLÍTÓ

Meghajolt. Szünni nem akaró vastaps. Egy fordítás, néma csend. A zuhany elállt. Vakító fény. A teste forró és immár száraz. Egy kattintás, s a szemébe tűző lámpák kihunynak a fürdőszobában.

ŐSTERMELŐ

„Jöjjön, doktor úr, csipegessen a gyógyszeremből. Magam szedtem.”

EGYOLDALÚ ÉRZELEM

Forróság öntötte el, egész testében zsi bogott. Megint jön az a magas, jóképű... Egybeszabott sárga ruha, ezüstlő díszek. Kezében kis táska, ajándékok koccannak össze benne. Egyet elővesz, a legérzékenyebb ponthoz illeszti. A tapintásától megborzong, közelről még férfiasabb az arca. Ott, alul, nedvesség... A szorításába szinte beleroppan, az a fényes pengve a köre hull.

A radiátor csepegése lassul, elalél.

AZ UDVAR BÁJA

A felvilágosult fejedelem felesége, karján egy bájos ölebbel, átsétált a termen, míg lánya a teraszon egy nyakörves párduccal sétált, így az uralkodó közelében fel sem tűnt a szíjon tartott politológus, akit az udvari bolond orvul meg-megcsiklandozott.

PATENT

Gyere ide, te... Várj már, édes... Nem bírom... Ne légy már ilyen türelmetlen... Tudod, milyen az, állni a felhőkarcoló szélén... Minek a szélén?... Mindegy... Ez a patent itt beakadt... Majd én... Ne, elszakítod... Szakítja a... Tudod, mibe került?... Nem is kellett volna felvenned... A te kedvedért... Az én? Hogy az a... Na, ne beszélj csúnyán!... Már beszélni se?... Várj, kibújok... Na végre!... Mit végre?... Semmit. Abszolút semmit. És felejtse el a felhőkarcolót, meg azt az alakot. Már rég leugrott. Palacsinta lett. Egy folt, felülről... Miket hordasz itt össze?... Én-e? Semmit. Jégersöt hordok. Bádogból van, ezüst csikokkal, középen gyöngyházberakással.

FENNSÉGJEL

A belvárosi kereszteződésben, ahol épp tud, kiáll egy öregecske kocsí. Fiatal nő száll ki, aggodalmaskodva hajol a motorházhoz, ahonnan gözölgő patakocska kígyózik a lefolyó felé. Felforrat a vize. Egy taxis, talán a mutató lány kedvéért is, megáll, segítkezik. Óvatosan megengedi a túlfolyó kupakját, egy flakonnal a közeli sörözőbe átküldi a lányt vízért, közben valamit magyaráz. Az esti csúcsgalamb dudaszóval, csikorgással kerülgeti a két autót. Újabb flakon víz is érkezik, legalább negyedórája foglalatoskodnak a szűk utcában.

Felettük egy jókora lombkoronájú fa magasodik. A taxis épp feltölti vízzel a túlfolyótartályt, amikor bőrdzsekijén apró csattanás, szétfröccsenő világos folt. A fán már elcsitul galambok valamelyike a szereléstől még nyugtalanabb álmában kiterjesztette felségterülete határait az alatt elterülő aszfaltmezőre is.

A SÍROK ELŐTTI

Egy szikrázó jugoszláviai (még létezik) üdülőtelep önkiszolgáló éttermének tengerre néző teraszán ül a négyfős család. A második fogásnál tartanak, amikor a mindenütt foglalt asztalok közt feléjük igyekeznek egy asszony három gyerekekkel, a hőségben is zárt, színes ruhában, fején kendővel, amelyet sálként a nyaka köré kanyarított. Kezében tálca ételekkel, megáll, és hangosan mondja a magáét. Egy szavát sem értik, összébbhúzódnának, ha a parányi asztalnál lehetne, a hangos szótól a két nagyobbacska, az evés közepén tartó gyerek aggodalmasan néz fel, a nő egyre magasabbra túsztatja a hangját, a családfő torka is összeszűkül, mutatja, hogy nem tudja, mit akarhat az asszony, aki rikácsol, mögötte az ezüstté olvadt tenger, az ácsorgó gyerekek rezzenetlen arccal figyelik a megdermedt idegeneket, a szomszéd asztalnál aggodalmasan pillantgató külföldi turistákat, nyaralóvendégeket. Az ülő család sebtében összeszedi a összepiszkált ételt, tálcára rakja, viszi a mosogató felé. Az asszony – még mindig rikácsolva – letelepszik a három gyerekekkel.

Tíz év múlva, amikor a balkáni ország évekig tartó véres marakodásban esik köztársaságokra, majd al- és állammocskákra, s újabb idő elteltével nemzetközi figyelem mellett a hegyek közt, erdőkben sebtében és gyalázatosan tömegsírokba vermelt testeket tárnak fel, a felnőtté ért kamasz fiúnak, mint kísértet tűnik elő a szikrázó napfényből, békének vélt nyárból annak az asszonynak az eltorzult arca. Ahogy tíz év múlva előhívja a halált.

FUIT

Kedves barátom, most, hogy huzamos ideig nekem szánt jótéteményeit már nem élvezhetem, ha bokros teendők közt mégis szakítana rám időt, arra kérem, semmiképp se hajtja végre egy virágüzletben tett kitérő után, a zsúfolt járatra való felkapaszkodás árán, mert igaz, az ilyen, szinte vezeklésszámba menő zarándoklat – a próbára tevő magunkba szállás után – valóban meglepő módon megkönnyíti a lelket, feloldoz korábbi botor tetteink következményei alól, minekutána napjaink is könnyedebben peregnek az időben, ámde ha meghitt csendben elhelyezés sietsége, nem szakszerű volta, talán galád kezek működése folytán, talán szellőérintésre is, elmozdul, megbillen, s a súlyos monumentum visszavonhatatlan következményű hatást vált ki környezetében, akár nyolc napon túl gyógyuló mértékűt, lett légyen ott bárki, akár ön is, kedves barátom, s akkor már az sem mentené a helyzetet, ha egy pártatlan vizsgálat kiderítené, hogy a megboldogult jómagam felültemben szándékosan löktem meg a képzelhetően finoman érezett márványt, s nem is az égiek segítettek be a dologba. Mert ne legyen kétsége, kedves barátom, meglehet, hogy porrá leszünk, de feltámadunk. Néha. Ha el nem feledjük.

CIVILIZACCIÓ

Majomember ugrál, gyűjtöget, rikoltoz, vadászik, összevesz, visszavesz, elsorvaszt, agytérfogatot növel, pislant, nem kacsint.

Középmember üvölt, kardot ráz, kaszát fen, kéz rázza, láb rázza, hideg rázza, míg óceánból kibukkan Amerika.

Brigádember munka közben álmodik, alvás közben is új rendet épít, munka után író-olvasó találkozóra, koncertre jár, közben szundít, halálában felszabadul.

Konzumember vonul, vásárol, olcsót drágán, drágát olcsón, lehetőleg a kelleténél többet, koncerten csápol, könnyezik. Ha kell, ha nem, jól van.

Válságember gubbaszt, napfogyatkozásra készülő madarak énekét hallgatja a Nagy Reccs előtt.

A VILÁG EGYENSÚLYA

Kormos, riadt madárka a fészer félhomályában. Szinte hagyja magát megfogni. A szárnyán, a csőrén nyúlós ragacs, a tolla összeragadt tőle: belekeveredhetett az egérfogó kulimászába. Óvatosan próbálom leszedni a tolláról, de az ujjaimra tapad a ragasztó. Mire úgy-ahogy megtisztítom, akaratlanul jó néhány szárnytollától és finom pelyhétől megszabadítom. Amikor véletlenül kiszabadul a markomból, bukdácsolva repül. Így bizony percekben belül a szomszéd macskáinak martalékává lesz. Újra becserkészem, elkapom. Tenyeremben megítatom, kilyuggatott papírdobozba teszem, legyet fogok neki. Néhány óra múlva nyugtalan verdesés a dobozban. Úgy látszik, kissé magához tért. Elviszem a kert végébe, kinyitom a doboztetőt: boldog röpte a közeli diófa lombjára.

A fali melegítőpajzs fémkéményének aljából múltkor kiszabadított rozsdafarkúval együtt a második kormos tollú madárka.

A vétkeimmel történő nagy elszámoláskor kéretik két rozsdafarkút jóváírni, melyekkel hozzájárultam a világ egyensúlyához.

VILÁGVÉGE

Nikodémusz Béla Leonardo a látogató elől a fal felé fordult:

– Próbáljanak meg nélkülem boldogulni.

Azzal egymillió-háromszázhuszonhétézer-nyolcszázöt éves álomba merült.

Jókai Mór 1825-1904.

„MI CSAK ELŐZTÜNK”

- Beszélgetés Bóka István polgármesterrel

Balatonfüreden az elmúlt néhány év alatt létesült egy új galéria és egy múzeum, felújították az arácsi népházat valamint a Jókai emlékházat, elindult egy új irodalmi folyóirat, teljes rekonstrukció után a Vaszary villában képtár nyílik. Az önkormányzat a megnövekedett intézményi struktúra működtetése érdekében, létrehozott egy nonprofit kft-ét, ráadásul úgy tűnik nincs megállás, eltökélt szándék egy színház- kulturális központ létesítése is. A jelenlegi viszonyok között szinte példátlan, hogy egy magyar település ilyen elszántsággal és ütemben kezdeményezze a kulturális beruházásokat. Erről beszélgettünk Bóka István polgármesterrel.

- Összetett, tudatos fejlesztésekről van szó, amelyek a turizmust, a város rehabilitációt épp úgy szolgálják, mint a kultúrát. Ezek véleményem szerint szorosan összefüggnek, egymástól elválaszthatatlanok, főleg egy ilyen adottságú városban, mint Füred. A beruházások révén megújítottunk olyan városrészeket, amikre az uniós források nélkül esélyünk sem lett volna, de ennyivel nem elégedtünk meg, igyekeztünk értelmes funkciót is adni az új vagy éppen átalakított épületeknek. Ez nem más, mint a kultúra alapú városfejlesztés. Mindehhez ráadásul nem is kellett megerőszakolni a várost, Füred a kultúra helye.

- Mégiscsak kevés városban lehet találkozni ezzel a szemlélettel. Miért volt fontos mindez?

- Az itt élők életminőségén akartunk javítani. Ez úgy tűnik meg is valósult. Vagy úgy, hogy igénybe veszi ezeket a szolgáltatásokat, tehát lakóhelyén minőségi koncertekre, kiállításokra és egyéb programokra mehet el, vagy úgy, hogy közvetve részesül az ezekből származó városi többletbevételekből. Ez utóbbi kevésbé látványos, de nagyon fontos, hiszen látható és érzékelhető: több területen is minőségi fordulatra lenne szükség, amit viszont csak a többletforrásokból tudunk biztosítani.

- Nem szokás a kulturális befektetésekre, mint jövedelmező ágazatra tekinteni.

- Az intézmények fenntartása sok pénzt emészt fel, például csak a Jókai Múzeum, a Vaszary villa és a Helytörténeti gyűjtemény működtetését ellátó Nonprofit Kft. fenntartása idén harminc millió forintba kerül, ami jelentős többlet költség, sőt jövőre mindez várhatóan még nagyobb összeg lesz. Egyelőre elbírja a város ezt a terhet, még úgy is, hogy a csökkenő állami támogatásból származó kiesést is az önkormányzatnak kell kipótolnia. Abban bizunk, hogy a kulturális befektetések révén nő a város bevétele, erre egyébként vannak is már jelek. Nehéz megmondani ugyan, hogy az egyes vendégek miért látogatnak el a városba, és azt sem tudjuk, akik nem jönnek, miért maradnak távol. Könnyen lehet, hogy a városba érkezők csak mellékesen veszik igénybe a kulturális lehetőségeket, szolgáltatásokat, de az biztos, tavaly az ismert gazdasági körülmények illetve néhány helyi probléma, mint például a Hotel Füred bezárása és a Kemping dögögs működése ellenére, az idegenforgalmi adóból származó bevétel nem csökkent a városban. Markánsan tudunk tartani tehát egy szintet, ehhez meggyőződésem, hogy hozzájárult az a rengeteg kulturális rendezvény, amit szerveztünk. Hosszútávon szerintem megtérülő beruházás a kultúrára áldozni. Van mögötte tartalom. A fejlesztések, a hozzáállás, a finanszírozás, a kulturális programok száma és minősége

- Pár év alatt annyit fejlődött és változott a város, amihez általában több emberöltőnyi idő is kevés. Mondhatjuk, hogy egyfajta paradigmaváltás zajlik Füreden?

- Kétségtelen, építészeti leg látványosan fejlődött a város, a tudatokban viszont mindez nem változik egyik pillanatról a másikra, a gondolkodásmód, a viszonyulás változása egy hosszú folyamat. A mindennapokban mindenki elsősorban a saját problémáival van elfoglalva, a privát élet bonyolítása, az hogy legyen munkahely, legyen megélhetés, mindennél fontosabb. A fürediek biztos büszkéek a város fejlődésére, de ez a megélhetési esélyeikre nincs közvetlen hatással. De magam is úgy érzek, elindult valami. Füred most abban a helyzetben van, hogy a gazdasági légkör normalizálódása, az ország válságból való kilábalása esetén viszonylag gyorsan tud elindulni.

Balatonfüred a Közép-Dunántúli régióban turisztikai nagyhatalom. Ebből következik, hogy kulturális nagyhatalom is, mert mint már mondtam, a kettő nem választható szét. Gazdasági, turisztikai potenciálban, messze

jobbak vagyunk a többi várostól. Fürednek egyedül annyi vendégéjszakája van, mint a régió összes városának együtt. Ez nagy erény, ennek köszönhetően például a pályázatokon jól tudtuk pozicionálni magunkat. Így valószínűleg meg a Balaton Ékköve két részes program, ami egy óriási kiugrási lehetőséget adott a városnak. Ezzel szerintem csak előztünk, idő kérdése és jönnek utánunk a többiek. Tihany, Veszprém, és a többi fontos város.

- Az önkormányzatnak milyen szinten kell és szabad befolyásolni a város kulturális életét?

- A városvezetésnek az intézményi feltételrendszert, a kereteket és a főbb szempontrendszert kell meghatározni illetve folyamatosan erősíteni az emblemikus rendezvényeket, időről időre megújítani azokat, hiszen mondjuk az Anna-bál vagy a Kék szalag nélkül nehéz elképzelni Füredet. Jó lenne, ha el tudna indulni egy olyan folyamat, mint a turisztikában, ahol maguk a szereplők, akiknek a saját bőrére megy a játék, fogtak össze és az önkormányzattal együttműködve igyekeznek fejleszteni az ágazaton. Vége a potyautas szindrómának, a majd mások megteszik helyettem hozzáállásnak, igenis minden szereplőnek hozzá kell adnia a maga teljesítményét. Azt szeretném, hogy a kultúrában is hasonló folyamat induljon el, vannak egyébként erre utaló jelek, hiszen már most rengeteg kiszervezett program van, számos ötlettel keresik meg a várost. A civil szerveződéseknek be kell indulniuk.

- Mindezt nem olyan egyszerű megvalósítani egy kis városban, amely küzd számos, a jellegéből fakadó, olykor hátrányt jelentő, sajátosságával.

- Én látok erre esélyt. Megvannak azok a kulturális intézményi sarokkövek a városban, amelyek mentén el lehet indulni. A városvezetésnek az a dolga, hogy befogadó és nyitott legyen. Mondok egy példát. A műegyetem több tanszékének a végzős diákjai készítettek egy látványtervet Füred óvárosának átalakításáról. Szenzációs anyag készült. A tervekből egy olyan városrész rajzolódik ki, ahol jó élni, lakni, jó nézelődni, kávézni, sörözni, ahol vannak hangulatos terek, utcák. Nyilván az élet ennél sokkal bonyolultabb, hiszen vannak ületi érdekek, jogi problémák, a befektetők szempontjai, de az elkészült terv a szemlélet formálására kiválóan alkalmas. Ha nincs ez az anyag, akkor én sem kezdek el foglalkozni a felső városrész rehabilitációjával, mert azt gondoltam, ezt nem szabad megbolygatni, lehetetlen átalakítani. Mindenki látja, hogy az óvárosi rész, ha így marad, le fog pusztulni, de eddig ehhez senki nem mert hozzányúl. Kell egy szereplő, aki képes mozditani ezen, márpedig ez csak az önkormányzat lehet, - ehhez kaptunk most muníciót. A városrész rehabilitációjának látványtervét mindenképpen arra az egyetemi oktató gárdára bízom, akik irányadása mellett a hallgatók elkészítették a terveket. Pályázni kell, mozgósítani a magántőkét, egyeztetni az érdekeltekkel, most úgy gondolom, 2012-ben akár el is indulhatnak a beruházások. Ez a szemlélet modellje lehetne a városi kulturális élet alakításának is.

- Hogy gondolja, tíz-tizenöt év múlva milyen város lesz Balatonfüred?

- Egy több lábbon álló, valódi értékekkel rendelkező, élhető kisváros lesz, reményeim szerint egy megújult óvárosi résszel és egy országos szinten is mérvadó kiállítóhellyel, a Vaszary villával. Füred tud mindent, ami egy ilyen méretű településtől elvárható. Meggyőződésem például, hogy egy városban kell, hogy legyen mozi. Ha veszteséges a fenntartása, ha olykor kevés is a néző, akkor is, hiszen mozi nélkül nincs város. Most azt látom, hogy vannak Fürednél nagyobb városok, ahol ez nem teljesül, pedig mindez elhatározás kérdése. Mi a fontos, miért érdemes áldozni. Úgy gondolom, ebben a tekintetben a város jó úton halad, és ez tíz-tizenöt év múlva talán még jobban érezteti majd hatását.

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A BALATON

Németh László közel háromnegyed évszázados életútjának második felében egyre intenzívebb kapcsolatba került a Balatonnal, olyannyira, hogy élete utolsó évtizedében szinte második otthonának tekintette a Tihanyi-félsziget nyakán lévő Sajkodot. Ez nem jelenti azt, hogy életének korábbi éveiben nem került volna a Balaton közelébe, de azok az emlékek még nem jelentettek mélyen átélt kapcsolatokat, hiszen térben és időben esetlegesek, szétszórtak voltak.

A Balatonnal kapcsolatos első emléke öt éves korából származott: homokalagutak az aligai vízparton. 1922-ben, orvostanhallgatóként Pápateszéről a Bakonyon át a Balaton partjára kerülve jutott el társaival a szemesi cserkész táborba. 1923-ban Balatonberényben „tanítoskodott”, majd 1926-ban Révfülöpon már első gyerekeiket váró feleségének olvasta fel készülő első regényét, az Akasztófavirágot. 1936-ban Balaton körüli utazási jeggyel indult el, a készülő Berzsényi-tanulmányához felkeresni a költő nevezetes helyeit, és így jutott el Badacsonyba.

Németh László mint iskolaorvos, és így a főváros alkalmazottja, az 1936 utáni években már családjával kedvezményes feltételek mellett lehetett rendszeres beutaltja a Balatonkenesén lévő fővárosi üdülőnek. A balatonkenesei tartózkodások egyik epizódja volt, amikor kiderült, hogy az üdülő szakácsa megelőzően a Nyugati pályaudvar restijében dolgozott, amelynek bérlője Németh Lászlóné apja, Démusz János volt. Ez után a gyerekek nehezen viselték el, hogy édesanyjuk felszólítására a nekik kihozott különleges, protekciós adagokat maradék nélkül el kellett fogyasztaniuk, nehogy a szakács megsértődjön.

1940-ben a balatonkenesei üdülőben töltött hetek meghosszabbítására az üdülő közelében egy előtérrel rendelkező szobát béreltek. Itt látogatta meg őket Móricz Zsigmond. A látogatás emlékét egy fénykép őrzi, amelyen a három lány, Magda, Judit és Ágnes a barátság közvetlenségével vette körül a karosszékben ülő Móricz Zsigmondot. Ezekben a napokban Németh László keveset tartózkodott Balatonkenesén, mert Móricz Zsigmond „adjutánsaként” az országot járta. Egyébként ekkor ajánlotta fel a Törökvesz-úti házát a népfőiskola céljaira.

A kenesei látogatók között 1942-ben tűnt fel fényképen a közeli Balatonakarattyáról Kodolányi János, akinek Várkonyi Nándorhoz írt soraiiban ez olvasható: „nem tudok megszabadulni a Németh Lászlót ért csapás hatásától” (Másfél éves korában, 1942. október 29-én az ötödik Németh lány, Kata követte Móricz Zsigmondot, a keresztapját, aki március 5-én halt meg.)

„Mostanában gyakran elgondolkozom, hogy valaha milyen csúnya és izgalmas vetélkedés folyt köztünk, s hány tüskét szúrtunk egymásba féltékenységből. S most úgy együttérzek vele, úgy örülök sikereinek, úgy dühöngök, ha megtámadják, s úgy fáj a gyász, mintha testvéremről volna szó.”

Talán Balatonkenese az első Balaton melletti hely ebben az időben, amely Németh László részére vonzást jelentett; amikor a nyári időszak után az üdülők elvonultak, zavartalanul dolgozhatott itt, családjától is távol. Ezt igazolja, hogy például 1941-ben többször is tartózkodott Balatonkenesén: márciusban, hogy naplót írjon, amit megőrzésre Gulyás Pálnak szándékozott elküldeni, majd áprilisban és decemberben.

Ebben az évben a június-júliusi kenesei tartózkodás – a háború kitörésének árnyékában – azonban a következő sorok leírására készítette: „Én is itt kísérgetem az ötödik gyermekocsit ... a kenesei parton ... Boldog hely s a szív mélyén, mint lappangó nehézség, mégis ott van az első ellentmondás” – amint az Németh László Krónikák ciklusának Kenese részében olvasható. Az ellentmondás megfogalmazására a Krónikák Zala részében található: „... a mai, középosztályi nyaralás: a közöny és tunyaság mérge az egészségvédelem ostyájában... A kis- és nagytisztviselő... egész évi egyhangú munkája után itt akar »kikapcsolódnival«. De hogy kapcsolódik ki? Úgy, hogy beleomlik a strandélet nirvánájába: olajfoltot hagy a vízben és homokban, eszi a vajas-, dzsemes-kávét, a vérmehebbje még a bárba is eljár, a »duhajdába«, ahogy Kenesén mondják, ahol fagyaltot is tud fogyasztani, sőt táncolni is. Nem lehet, kérdeztük, másképpen »kikapcsolódnival«? ... Kikapcsolódnival, de nem a semmibe, hanem a teljességbe. Ahogy a cserkészek csinálják.”

A kenesei üdülés viszont a lányoknak mindig nagy élmény volt. A családos házaspárokat külön épületben

helyezték el, ahol a gyerekek szabadon viháncolhattak, nem zavarták a gyerekteleneket. Ugyanakkor a gyerekek távolról figyelhették a bridzselőket és a duhajdában, a zene szüneteiben illegethették magukat, táncot imitálva.

1943 februárjában a Németh család azért utazott a kenesei üdülőbe, mert a budapesti lakásukban elfogyott a szénük. Németh László ekkor és itt írta életrajzát (Magam helyett). 1944 februárjában, a háború utolsó évében, Németh László lelkiállapotára jellemzők a Gulyás Pálnak írt levelének sorai: „Egy nagy hajó ez az üdülő, fényes folyosókkal és besötétített ablakokkal visz a koron át. – Az ember tudja, hogy a víz sötét, de nem néz ki.” Még 1949 januárjában is két hetet töltött a kenesei üdülőben, itt fejezte be az Égető Eszter című regényét.

A Balaton déli partján fekvő Balatonföldvárral a Németh család 1939-ben került kapcsolatba, amikor Némethné édesapja, Démusz János a sátorkőpusztai ingatlan helyett – amit a Dorog melletti bánya kisajátított – megvette a volt Széchenyi-vadászkastélyt a balatonföldvári domboldalban. A vadászkastély épületét átalakítás után panzióként üzemeltette, majd 1941-ben, karácsonyi ajándékként a három lányára íratta; de az örökösök csak az udvari kis épületet használhatták.

Balatonföldvárt sem Németh László, sem családja sosem tudta megszeretni, annak ellenére, hogy az évek folyamán többször tartózkodtak ott. A panzió stílbutorokkal berendezett szobái, a színművészeti és arisztokrata vendégek allűrjei idegenek voltak Németh Lászlónak, csak a gyerekek érezték jól magukat játszótársaikkal, a grófi gyerekekkel, a stílbutoros szobákban lezajlott vizes-szivacsos csaták alkalmával.

Németh László utoljára 1944 októberének napjain járt a balatonföldvári épületben, amikor a német- és a nyilas-hatalom elől menekülve Illyés Gyulával, „bujdosótársával” 14-én érkeztek ide, Illyés Gyula feleségével együtt. Az Illyés házaspár hamarosan a tihanyi nyaralójukba távozott, hová Németh László is követte őket. 15-én ott érte őket Horthy proklamációja, a háborúból való kilépés terve. Ennek hatására Budapestre készültek, de amikor tudomásukra jutott Szálasi hatalomátvétele, megváltoztatták tervüket, a két férfi visszatért Balatonföldvára a Démusz-panzióba. Október 17-én azután a közeli falu református papjának segítségével egy szőlőközi magányos házban húzták meg magukat. Itt Németh László a Karenina Annát olvasta és segítségével Illyés Gyula a „konyhaország” fejlesztette magában. Decemberben azután Németh László és Illyés Gyula is már Budapesten együtt éltek át a város ostromát.

Balatonföldváron a Démusz-panzió szorosan összefügg Németh László életében a szárszói konferenciák emlékével. Balatonföldvártól mintegy 6-8 kilométerre lévő Balatonszárszón a református ifjúsági Soli Deo Gloria Szövetség telepén 1942-ben és 1943-ban Püski Sándor szervezésében a népi mozgalom nyári táborozására került sor, amelyre Németh László is meghívást kapott, és előadásait várták.

Az első szárszói konferenciára 1942. június 29. és július 4. között került sor. Ezen a konferencián a munkás, paraszt és értelmiségi ifjúság mintegy háromszáz fővel képviseltette magát. Németh László naponta sétált át Balatonföldvarról a konferenciára, és két előadást is tartott. A szünetekben folytatott beszélgetések meggyőzték, „hogy a tábornak új, mindenkit fölvilágosító hangulata támadt.” Gulyás Pál rendszeresen átkísérte Földvára, és amikor „a Balaton fölött magas, sárga földes parton” ülve beszélgettek, merült fel a bocskai kert ingatlant megvételének terve, ami azután az év folyamán meg is valósult.

1943-ban, augusztus 23. és 29. között került sor a második szárszói konferenciára, amely idő alatt Németh László Balatonföldváron a Démusz-panzióban betegen feküdt. Csak 25-én ment át a konferenciára, hogy megtartsa beszédét. A konferencia tagsága már megközelítette a hatszáz főt, és a mozgalom seregszemléjén a népi radikalizmus és a marxizmus, vagy mint Veres Péter jellemezte, a „forradalmi koncepció” és a „becsületesen vallott nemzeti reformizmus” irányzata feszült egymásnak. Németh László beszédét a „harmadik út” zászlóbonthatásaként értékelték és az ország politikai és katonai helyzetéből következően a viták és hozzászólások súlypontja lett. Amikor Erdei Ferenc a „harmadik oldal” lényegét kérdezte, Németh László így válaszolt: „Tegyük fel, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most föláll valaki és azt kérdi: nem lehet Új-Guinea a pápuaké?” Ez a harmadik oldal. Egyébként Németh László beszéde utolsó részében a nap, a viták értékelését így jellemezte: „sohasem volt ilyen szép értelmiségi embernek lenni, mint ma.”

Németh László élete utolsó korszaka kezdetéről, amelyet fentebb a Balatonhoz való fokozott vonzódással jellemeztem, az a naplószerű feljegyzés ad hírt, amely 1951 augusztusából maradt fent. A Németh házaspár Borsos Miklóssal 1947 óta már Budapesten is kapcsolatot tartott. 1951 augusztusában az ő meghívásukra Németh László négy napot töltött a Tihanyi-félsziget Diósnak nevezett részében lévő Borsos-nyaralóban, és így írt ezekről a napokról:

„Szent István-nap körül négy napot töltöttem Tihanyban Borsoséknál. Ők hívtak: a férfi rendkívül megnyerő. Bibón kívül nem ismerek senkit, akivel ennyire megegyezik a gondolkodásunk.

A Tanú első olvasói közül való s ma, amikor három-négy legjobb szobrász közé számítjuk: egy művész pálya delelőjén, felszívódva, gyümölcsé asszimilálódva érezhettem benne a rég felszitt szavakat. S mégsem éreztem jól magam. Alig vártam, hogy valami ürügyön eljöhessen. Évek óta nem voltam vendég – s ebben a vendégségben csapott meg igazán, milyen messze kerültem az emberektől az utóbbi esztendőben. Az első két nap rengeteget beszélünk, az asszony már sokallta is, s a magányom állandóan ott volt körülöttem, mint egy külön légkör, torzító, idegen atmoszféra.

... Minél többet voltam velük, annál jobban láttam: milyen savtalan embernek kell lennem a szemükben. Szinte csak egy váz – olyanféle, amilyenek Miklós a plakettjén kiformált. A magány, s a robot, sietség, a folytonos félelem, bánat, a csúnya, emésztő érzések leszedték rólam a húst. Csak a legfontosabbat tudom mondani, amivel magamban foglalkoztam, a nyugati civilizáció sorsát, vallás és tudomány viszonyát, a nevelő álmaimat s ez a társaságnak egy estén túl rendkívül unalmas. Teljesen hiányzik belőlem az a kedves komédiás, akinek Móricz Zsigmond maszkirozza magát az emberek közt.

Az asszonynak nincs gyermeke, de van kertje. Háromszáz virágfajt szedett össze a kövei közé. Az egész telek tökéletesen berendezett: az izlés észrevétlen keze nyoma mindenben... Engem ez az összhang is megszegyenít. A hanyagság fájni kezd rajtam. Ami körülöttem volt – sosem alakíthattam az izlésem szerint. S most az egész rám rakott cókák eszembe jut, és megszegyenít.

A házigazda jóval műveltebb, mint író barátaim. Pedig a három szobrász közül – Pátzay, Borsos, Ferenczi – ő a legkevésbé művelt. Arról beszélünk: miért gentleman formábbak, s miért műveltebbek a nagy képzőművészek. Az elsőt én magyarázom. Az életük jobban hasonlít egy független, szabad pályán élő mesteréhez, egy orvosprofesszorhoz mondjuk. A másikat ő: ... A festés művelet – maga nem művel, megköveteli a műveltséget, s a képzőművész az alkotáshoz szükséges szellemet csak a testvér művészetek, elsősorban az irodalom állandó követésével edzheti.”

„Ha én nem mehetek Olaszországba, Olaszország jön hozzám” – szándékot vélte Németh László felfedezni a Borsosék nyaralóját övező tihanyi kerten, amelynek csodálatos növényei, a közülük kivilágító fehér márványszobrok, a terméskőből épült falak, a pergolák, a kert közepén a gracilis, kovácsoltvas ívekkel megkoszorúzott terméskő kútkáva – a mediterrán, toszkán világ hangulatát keltette. Nem véletlen, hogy amikor az ötvenes évek elején a tihanyi művészek: Vass Elemér, Illyés Gyula, Passuth László, a füredi Lipták Gábor és Debrőczy főorvos játékos reminiscenciával az itáliai fejedelemségek felélesztését határozták el, Borsos Miklós a toszkánai fejedelemséget választotta. Vass Elemér lett Róma fejedelme, mert „minden út Rómába vezet”, s a fejedelmek általában nála gyűltek össze, ahol kitüntetések osztottak egymásnak, ünnepeket rendeztek, a levélváltások nagy pecsétes tekercecseken történtek. A fejedelemségek „pénzverdei” tevékenységét – természetesen Borsos Miklós érmei jelentették.

Úgy tűnik, hogy ezek az élmények Németh Lászlóban – az önmagával szembeni elégedettség mellett – a béke és nyugalom hangulatát keltették, és vonzást épített a tihanyi táj iránt. Ebben az időben Németh László, mivel művei nem jelenhettek meg, és fordítói munkára kényszerült, ami a napi sokórás elfoglaltság mellett nyugodt és zavartalan környezetet igényelt, nagy vágyat érzett ennek megragadására. Ilyen megfontolásból vette igénybe a Németh házaspár 1952 augusztusában az Írószövetség kéthetes balatonfüredi üdülési beutalását is.

Németh László az üdülőben napi hat órában diktálta feleségének Alekszej Tolsztoj Első Péter című regényének fordítását, de napi három órában saját művét, a Galilei drámájának kamaraváltozatán kezdett el dolgozni. A strandra csak kis időre tudott lejutni feleségével, aki az üdülőben tartózkodó, betegeskedő, bogaras, zsúrtólódó, de nagyon szeretetreméltó Nagy Lajos író is gondozta. Németh László a fordítói munka legnehezebbnek tekintett részét, a fordításjavítást a park padjain végezte.

Németh László 1952-ben Benedek Andrásnak, a Nemzeti Színház dramaturgjának biztatására kezdett el foglalkozni a Galilei-problémával. 1953-ban készült el a négyfelvonásos dráma, amely miatt Németh László hamarosan két tűz közé szorult: a barátok, akiknek egy része meg is szakította vele a kapcsolatot, a darabot antiklerikálisnak minősítette, a kulturális vezetés viszont az inkvizíciós Szent Törvényszékben az Államvédelmi hatóságot Galileiben pedig Németh Lászlót vélte felfedezni.

1954 februárjának elején, mivel a színház és a kulturális vezetés is egyre több változtatást igényelt a darabon, még a negyedik felvonásnak már egy éve történt átírása után is, Németh Lászlónak Illyés Gyula segítségével sikerült a már bemutatásra kitűzött darabot a színháztól visszaszerezni. Az átélt izgalmak miatt ebben az időben jelentkeztek először a magas vérnyomásos betegség első jelei, amely betegséget később is a lélekölő fordítói munka és a Galilei drámája körüli problémák következményének tekintette, mely – mint később írta – „igazán egy rosszul sikerült szigligeti menekülés alatt ért be”.

1954 februárjának második felében Németh László egy hónapos beutalóval a zsebében indult el Budapestről az Irodalmi Alap szigligeti alkotóházába. „Megkönnyebbült fáradtsággal néztem a vonatból a Balaton téli nádasait” – írta életrajzában. Az alkotóházban azonban sem a fütetlen szoba, sem a szükségszerűen elviselt többi beutalt nem bizonyult szerencsés környezetnek: a vérnyomása tovább emelkedett, a fordítás sem haladt. Rossz hangulatának tudható be, hogy betegségről, előérzetéről a következőket vetette papírra:

„Szigligeti napló, 1954. febr. 25. Úgy érzem, napokon belül történni kell velem valaminek. Állandóan szédülök; a vérnyomásom eljövetelem előtt 165 volt, ami azért sok, mert régebben inkább alacsony volt. A négyévi szakadatlan fordítói munka, s az utóbbi év izgalma – a második Galilei-pör – megtette a magáét: Csak tudnám, hogy meghalok... Amitől félek, nem a halál, az elhülyülés, nyomorékság. Most az egyszer érne a Móricz Zsigmond szerencséje.

A betegsémemről, előérzetemről nem beszélhetek senkinek... Aki panaszkodik, az még kapaszkodik, nekem nincs már mit kapaszkodnom... Az emberek gratulálhatnak maguknak, magam is csodálom, hogy ilyen tökéletesen kigyógyítottak az életből... Tizenkét éve, hogy állandóan kész voltam az öngyilkosságra... Most már biztos benne, hogy az öngyilkosságra nem lesz szükség: elvégzi a meggyilkolt szervezet... Ha a tompaságban egy világosabb érzést keresek: talán egy kis káröröm, hogy nem lehet tovább kizozni, megugrottam a hőhárom elöl.”

Németh László március 6-án viszont Benedek Andrásnak ezeket írja: „... itt a szigligeti csendben, a balatoni hegyek vonalát vizsgálva, ráértem a Galilei-ügyön nyugodtan gondolkodni”. És ugyanezen a napon levelben a balatonfüredi Lipták Gábort arra kérte, hogy nézzen neki ott egy szabad szobát, ahol nyugodtan élhetne. Lipták Gábor azonnal válaszol: örül az elhatározásának, s biztos lehet, „hogya egyáltalán van Füreden olyan szoba, amely megfelelő, úgy az a tied lesz”.

Németh László az egy hónapos szigligeti beutalást tíz nap múlva megszakította, hazautazott Budapestre.

Bakos Ferenc

BALATONI HAIKUNAPTÁR

Sirálytetetés!
Újév reggel mióta
itt talál, öreg?

Teknős és háza:
Ki óv s ki fogad be kit? –
Szél csupál nádat.

Estéli úszás –
felkelő, lebukó
napkorong

Őszi tó tükrén
két úszó –
egymástól fényévnnyire

Zsilipelés –
cölöpfalloszok kapnak
rojtos jégzoknyát

Néma hattyúk
a tó jeges vizén, ó
„szent poézisz”

Újévi korcsolya:
a jég tükrén
pompás kalligráfia

Magányos halász
tekintete jégmadár
röptét vallatja.

Messziről csábít,
közelről berzenkedik:
vízililiom

Vitorlášhajó
kikötve egy fénylő szál
ökörnyállal

Levélke, jégzárta,
emlékezel az éji
rianásra?

Óévi séta -
a tó még utánuk szól
jégrianással

TÉLEN-NYÁRON BALATON

naplójegyzetek

Megenyhül a januári idő, valóságos tavaszi napok jönnek, tífokos hőmérséklettel. A Balatonon olvadásnak indul a jég. Játsszunk a parton, nagy jéghasábot emelünk ki, széttörjük, darabjait befelé hajigáljuk: kié csúszik odabent messzebbre? A gyerekek is kedvet kapnak hozzá: jég a jégen. Nézik, hogyan korcsolyáznak a didbáb rögök a tükörsima jégen.

Rálépni persze nem merünk. Komor és fenyegető rianás hosszú repedései tátongnak beljebb. Egyszer-egyszer ijesztő roppanás, dörrenés figyelmeztet a tavi veszedelemre.

Mindazonáltal a magyar tenger szelíden türi, hogy játszadozzunk vele.

Akarattyan az ázott avarból előbújik a bőrlevél korai, halvány kis virága. A gyerekek futkosnak a kertben, próbálgatják a fára mászást. Sáríka az öreg diófára kéredezkedik, apja fölteszi az elágazásba. Csodálkozva néz le ránk, kétkezdve fürkészi a világot a fa magasából.

Szikrázó napsütésben megyünk le a partra. A Balaton hatalmas, zöldes vert ezüst a közelben, aranyosan fénylik messze. A gyerekek persze itt is futkosnak, ugrálnak. Kenese felől hattyúraj közelít a sima vízben. Nyolc nagy madár érkezik nesztelenül, a rozsdavörös parti kövek fölé nyújtják karcsú, fehér nyakukat: éhesen várják a zsömlé, a sütemény darabkáit.

Az elhagyott parton csak mi vagyunk meg a hattyúk. Fölöttünk az ég kékje, jámbor, fehér felhők húznak, foszladoznak. Az eleség elfogy, a hattyúk sértődötten elúsznak.

Alkony előtt éles szél söpör végig, borzolja a vizet, halkán locskolja a kövek tővén. Átgázolunk a sáros agyagon, fázósan bújunk meg gönceinkben.

Egykor használt göncöt, cipőt kihordtam Akarattýára, hogy majd jó lesz a kertben, télen is, nyáron is. Egész csinos gyűjtemény állt össze a vásott holmiból.

Most azon kapom magam, hogy télen-nyáron turkálók, válogatok benne: hiszen ez vagy az még jó lesz itthon utcai használatra, csak kicsit ki kell glancolni. Még ajándékozásra is telik belőle: nálam jóval idősebb nyugdíjas a vonatban megkérdezi, hányas lábam van, mert ha volna viseltes lábbelím, ne dobjam el, ő még elhordja.

Egyébként, ha gyerekkoromban valami után ácsingóztam (cipő, ruhaféle) és kérlelni kezdtem, hogy vegyék meg, folyvást azt hallottam, megvesszük, fiam, de várjál, mert olcsóbb lesz holnap, még olcsóbb holnapután. És megkaptam, mert valóban olcsóbb lett. Ma így kiáltunk föl, ha kell valami: jaj, ha lehet, vedd meg ma, mert drágább lesz holnap.

Havas reggelen jólesik korán kelni, vonatra szállni, elutazni, a kis balatoni kertben a madaraknak eleséget rakni, a hátizsákba almát pakolni, a demizsonba bort tölteni. És szomszédolni, palack pezsgővel születésnapot köszönteni, baráti asztalhoz ülni, hideg vaddisznósültet falatozni, rá rizlingbort kortyolgatni.

És aztán jó a téli csöndben az állomásra bandukolni, a magasból vadlibák láráját hallani, a vasúti peronon – amíg lassan esni kezd a hó – az útitárs hidegtől csipett arcán mosolyt látni.

Vonatra szállni – és jó lesz majd hazaérni, ajtót tární.

Körben a téli táj Tóth Árpád költeményét idézi:

Mentem, s mint úti csöndes fák a hótól,

Lelkem versek terhétől lett bizarr...

Akarattya patyolatfehérben. A földön hótakaró, az égen hatalmas hófelhő. A pelyhek lassú pilingelésbe kezdenek, majd sűrű, vidám szállongás támad. A léptek alatt ropog a friss hó: ütemére a szív csöndes hálája szól – minden ajándék kincsért:

*Pipám füstjéért, karcos kis borok
Kortyáért, hozzám hajló anda tincserít
S hogy peregnék ajkamról halk sorok...*

Ahogy reggelente lassan, óvatosan borotválkozol, hogy lehetőleg meg ne vágd magad, úgy kellene élni, végezni egész napos teendőidet, nyugodtan, vigyázatosan. Nem kellene mindjárt gondolnod a világ gondjával: hogy javul-e valamelyest az államháztartás, lelassul-e a globális fölmelegedés, lesz-e végre igazi iskolareform stb. Vagy hogy futja-e még pénzed a következő nyugdíjig, elég lesz-e addig a gyógyszered. Vagy hogy az angolvörös festékből és a füzöldből már csak egy-egy negyed tubusra való van, a nápolyi sárga meg éppen kifogyott.

Szóval, semmi kapkodás, sietség... A dolgok szép lassan alakulnak, írd majd föl egy papírszeletre, hogy el ne felejtssd a vásárolnivalót, és majd lassan, körültekintően válogass a boltban.

És persze festeni is így kellene: megfontoltan, gondosan. Föl kellene hagynod már az egy ülésben (pontosabban: egy állásban) való festéssel. Vázlatok kellenének, a részletek igazgatásával, korrigálásával... Vagy attól tartasz, azért a nagy sietség, hogy nem lesz időd befejezni a képet? Egyáltalán, hogy még lesz módod bevégezni mindazt, amit elkezdted?

A házőrző kutya sokat morfondírozik, hason fekve, okos fejét mellső lábain nyugtatva. Napestig töpreng, homlokát ráncolja. Lehet, hogy azon tűnődik, miért pont neki kell megvédenie az embereket – az emberektől.

Gondolunk egyet, kettő lesz belőle: mindjárt pakolunk és sietünk a Balatonhoz. Alig várjuk, hogy lábunkat a balatoni állomás peronjára telessük. Aztán házunk felé – hazafelé – vivő utunkon lassan megnyugszunk.

Mi is Berzsenyi Dániel invitáltjai vagyunk: *Jer: nézd a Balatont...*
Íme, tündöklő virányával a helikoni táj!

Megint alig van tavasz. Április közepétől szinte kánikulai meleg köszönt be. Az őszi „menetrend” folytatódik, árvizek, belvizek.

És hatalmas esőzések, északnyugati széllel. Ahogy évek óta mindig, panellakásunk beázik most is, kapkodjunk le a képeket a falról, amelyen rongyokban lóg a vizes tapéta. Éjszaka innen amoda költözünk, egyik szobából a másikba, ahol nem hullik vánkosunkra az esőlé.

A biztosító nem fizet, csak valamit magyaráz arról, hogy miért nem fizet. Egy kukkot sem értek az egészből, én ezt a nyelvet nem beszélem.

Kárpótlást csak Akarattya'n nyerünk, a tavaszi kertben, derült ég alatt, fák és virágok között. Itt ülünk terített asztalhoz, itt olvasunk a nagy fenyő árnyékában, itt állítom föl legszívesebben festőállványomat, ide várjuk délután barátainkat kávéra, borocskára.

És ha esik az eső, megvéd bennünket a kicsinyke faház.

A balatoni település régi utcáit valaha teleültették gyümölcsfával, főleg cseresznyével, meggyel, sárgabarackkal. Ahogy vidékenként az országút mentét is szederrel, szilvával vagy dióval, ezek voltak a mindenki gyümölcsfái, az szedte meg őket, aki akarta, a mégoly messziről jött vándor is.

Mára ezek az utcai fák előregednek, elférgesednek, kiszáradnak. Sok helyen útban voltak a víz- és gázvezetékeknek,

a csatorna és telefon árának, vagy csak az autóknak. Kivágták őket, vagy úgy megcsönkítették a gyökérzetet, koronájukat, hogy elpusztultak. A „község” már nem pótolja őket, az utakat is szélesíteni kell a sűrű forgalomnak: jó, ha keskeny gyalogjárót hagynak, rendszerint csak egyik oldalon. Ha van rá hely, a gazda a tercia elé inkább valami vadat ültet, díszcserjét, hogy eleve elejét vegye a gyümölcsön való vitának, pörkedésnek.

Mert ma az itt-ott még termő gyümölcsfák körül vad vita kerekedik, olykor eget verő gyalázatos veszekedés.

Balaton kertünkben – ha egykor fölneztünk az égre – számtalan fecskét láttunk cikázni légtérünkben. Ma eltelik jóformán fele nyár, ha meglátunk röppenni egy-egyét, inkább csak szeptember elején látjuk csoportosan őket, halljuk csivitelésüket, amikor a nagy útra készülnek. Ugyanúgy régi nyarakon a kerti látómezőben megszámlálhatatlan fehér lepke szállongott szanaszét, virágról virágra. Most csak elvétve látunk egy-egy magányosan röppenőt.

Hova lett a sok fecske, a sok-sok szeszélyesen szállongó pillangó?

– Tele van a határ cefrével! – kiáltok föl lelkesen.

– Mivel? – kérdezik döbbenten.

– Csak úgy sárgállik a mező a cefrétől.

– Talán inkább a repcétől!

– Persze... persze, a repcétől – helyesbíték, és mélyen elpirulnék, ha nem lennék hozzá túl öreg.

„Amikor a déli harangok imádkozni kezdtek a napsugaras, kék szőlőhegyek felett, a Balatonon a fogasok felvetették kócsagfehér testüket az ég közepén álló nap felé, a társaság tanyát vert egy gyönyörű zöld réten, amely bizonyosan Kisfaludy Sándor regéiből maradt itt. Az asszonynepek sávolyos abroszt terítettek a füre, mintha majális volna...” – írja tavi idilljét Krúdy Gyula.

Mert regébe illő, csakugyan idilli ez a tavi táj: még hozzá a verőfénytől, ahogy a víz ragyog az égtől, és az ég a víztől. Egymást ragyogtatják, páros ragyogásban. Amiként a nők is ragyognak a Balatontól, azonképpen a Balaton is a nőktől. Az abroszt terítő asszonynepektől, akik elkísérik a költőket a Balaton partjára, és példás gazda-asszonyokká válnak. Krúdy egyik asszonyhőse imígyen figyelmezteti költők iránt hajlamos leányát, mondván: minden attól függ, milyen valakinek a felesége. „Én miattam lehet költő is mármint a férj, de az asszonynak kell rendben tartani a házat és takarékoskodni. Kisfaludynak jó felesége volt, azért volt bora, háza.”

És mi az, ami még külön ragyogást kap a balatoni tájban? Pannónia édes szépségével a történelem mindenütt jelen lévő maradványa, középpontban Tihany apátságának messzire látszó tornyával. Aztán ahogy egymásba illeszkedik itt a falu és a város part mentén a fürdőkultúrával, karnyújtásnyira pedig a szőlőművelés és a bor kultúrájával. Aztán az irodalom, a hazai művészet hagyományaival, amiként Helikonná, a „műzsák kertjévé” emelkedett a vidék: Berzsenyitől Csokonain, Jókain át az újabbakig: Kodolányitól Illyés Gyuláig, Németh Lászlótól Déry Tiborig: még ide kíváncozik az ízig-vérig sziki természetű Veres Péter is, akit Akarattya tartott vonzásában.

És mind a festőművészek, feleségestől: Egry József, Bernáth Aurél, Borsos Miklós...

Ültél-e már kocsin? Szekéren, hintón vagy könnyű homokfutón? Láttad-e ringani almásderes lovak farát: láttad-e, ahogy fölkapják fejüket, ahogy nyakuk ívén meglibben szépen a hosszú sörény, s ahogy kapkodják szaporán karcsú bokájukat?

Történetesen te tartod kezekben a feszes gyepőt, s az ostorral jókedvűen suhintasz egyet a levegőbe. Jaj, hogy repül körben a táj, fõnn a felhők és lenn a fák! Milyen közel a messzeség, és milyen elérhetetlen a távol.

És élni jó... és milyen boldog, milyen boldog ez a nyár...

Állítólag Degas mondta volna, hogy festeni könnyű, ha az ember nem tudja, hogyan kell. De nagyon nehéz, ha már tudja.

Volt egy réges-régi szó: ergye, amit ma már nemigen hallani. Főleg falusiak ajkáról hangzott el. Milyen kedves volt amikor öregapa vagy öreganya azt mondta az unokának: - Ergye, kisfiam... ergye, kisleányom.

Kosztolányit elbűvölte a szó, amit egy dunántúli falucskában, Egregyen hallott, mindjárt el is játszott vele, így szólt: - „Ergye Egregyre!”

S ha már szóba került Egregy, Hévíz melletti falucska: neve rokonságot tart az éger fanévvel, így az Eger városnévvel is. Van Magyaregregy (Baranyában), de van Németegregy is. Sőt, Erdélyben található Zsibó közelében az Egregy patak, amelyet prűszkölő ménlován az ifjabb Wesselényi Miklós ugratott át bravúrosan még kamaszkorában.

A kertben gyerektelen házaspár nyaral. A gondosan nyírt pázsiton fényes autó, fekete puli ugrál körülötte.

A kutya neve: Ego.

– Nézzétek, itt a világ legszebb tája! – kiált föl valaki, amint átsétálunk Akarattyáról Kenesére, hogy majd az üdülőállomáson vonatra szálljunk.

Megállunk persze mindjárt; mondhatnám, földbe gyökerezik a lábunk. Akarattya tetején vagyunk, elterül alattunk a hosszú partvidék, a vízre dőlő hegygel, az öböl tág tükrével. Messze, túl a tavon, valahova Almádi mögé leáldozni készül a nap. Előttünk a dús vegetáció mélyzöld és kék árnyékaival, aranylós pásztával, a sudár jegenyek vonuló sorával. És fönt az ég magasán a káprázatos fényesség glóriája... Mint ünnepi szertartás után, ha néma főhajással megvárjuk, míg távozik a pap, megvárjuk mi is a naplementét.

Átán megvárjuk békével, leereszkedünk szépen a vasútállomásra.

A gyönyörű őszen még egyszer láthatom a kajári szőlőhegyről élelem társulóját.

Présházi vendégek vagyunk a helyen.

Friss tőporlyút eszünk ropogós kenyérral, kortyolgatjuk rá az óbort, óvatosan kóstolgatjuk a kotlós újat. Előttünk terül el a hatalmas medence, balra a Mezőföldnek tartó táj lejtése, jobbra a látóhatár mögött a Balaton sejtik, tükrének fénye az égre vetül.

Régóta készülök megfesteni azt a látványt. Talán sikerül látomássá emelni, égi mását megtalálni.

Mogorva, sivárszürke őszi reggel, egyedül utazom a korai vonattal.

A szennyes peronon megdöbbentő látvány: a sínek között kenyér hever. Egy szegetlen, egész kenyér. Az olajos, fekete bazaltkővön a hátán fekszik, csupaszon és esendően, mint valami halott. Meztelen csecsemő hullája.

Akarattyan már világosabb van, vékonyodik, fényesül a felhőzet.

Dolgozom a kertben, jókora kupacot hordok össze nyessedék szárász ágából, lombhulladékból, földgyűjtöm. Vidor füst emelkedik magasba, a diófák fölé. Lángra kap a kupac, jól ég, a vastagabb ágak vörösen parázslanak, hordom is a tűzre az újabb és újabb nyalábot. Közben kékül az ég, kibújik a nap, meleg idő kerekedik. A pulóver lekívánkozik rólam.

Dolgom végeztével – harangoznak – leülök elemözsiámmal a napra. Egy-egy szelet diós és mákos kalácsot félretereszek a gyerekeknek, ez lesz majd estére otthon a „madárlátta”. Járkálni támad kedvem, kapkodva pakolom az almát, csurgatom üvegedénybe a mézet, átmegek a szomszédba borért.

Jókora kerülővel megyek ki az állomásra. Valami különös csoda kísér utamon, a néptelen utcákon, az elhagyott nyaralók során. Micsoda pazar pompája tárul elő a késő őszi délutánnak! – csak ámulok rajta. Még tart az eszteni előadás fináléja, vagy mint mikor ráadást játszik a zenekar valami nagy és ünnepi koncerten.

Fölfoghatatlan szépségű ragyogás telepedett a tépett és szegényes árokpartra is.

Bársony mélyzöldből kiválik az arany súlyos sárgája, bíborban vonulnak fonségesen a fák, bokrok, elő-előterül közből a föld barnája, és mindent finom violás pára lep, megérintve messze az ég alját. És fönt az ég barokk boltján, opálos felhők között a megnyílt egek kéklő hasadéka...

Süt a nap, megállsz az őszi kertben. Még nyílnak a virágok, még zöldell a fű, rajta hosszúra nyúlt árnyékod. Hallod a nevetést a kert végéből, súlyos, sárga birsalma hull a földre: bűgő gerle röptére figyelsz.

Az elmúlt tavaszon tünödsz, a fényes, kék ég alatt csattog a metszőolló, formálódik a fiatal őszibarack és az öreg alma koronája. Aztán egyszeriben a nyár röppen eléd, az ebéd utáni népes asztallal, éppen dinnyét szeletelnek; a gyerekek a partra készülnek, előkerülnek a fürdőruhák...

És a tél... a régi telek: hallani, ahogy a nehéz fenyőágról lehuppan a hó; odafentről vándorló vadludak lármája szűrődik.

Tünödhetsz hát rajta, miként múltak el napjaid, próbálhatod tetten érni az évszakokat, s velük valamiképpen az egész életet.

VÁLTOZATOK KÖNYVE

(VÁLTOZATOK SZERELEMRE)

Látod, lankad a nyár, borzongó hajnal hársak
bekkelnék az időt idegenforgalmi idényben,
míg szemetével az őszt lassan beteríti a sétányt,
hogy már bornapokat kell grüindolnunk a kedélyhez.
Bőröd szőke pihék alján még őrszi az infót,
mit beleplántált rendszergazdánk mennyunalomban.
Megfejtésemet elpostázom a nyurga szelekkel,
nem téveszthet irányt, hisz a címzés nincs lefelejtve:
Kéj út, Semmisülés köz kettő, hűvös alagsor –
kétszer csenget a küldönc, bár deszkázva az ajtód.

Leltárát a gyönyörnek rónom lesz csodaprogram,
mit levadásszak a netről nyirkos zajteli éjen?
Szép volt csípőd rángásának morzezenéje,
rapper voltam az extázistánc ámori placcán,
dörzstenyerembe mikor beleizzadt vénuszi mellel,
tudtam, a mítosz nem porhintés: durva valóság.
Úgy olvadtál szét kezeim közt kockacukormód,
mintha a presszókávét volna a mennyei termál.
Jöllehet átítatott a parázna idő, az öregség,
lettem félisten, birodalmam romjain állva,
s míg halelujját zengtem, a lelkem már tovaszökkent:
nem lepedőbajnokság hőse a dévaj Erató.

Volt-nincs? Álmodtam csak a kint, vagy a nagy dühű láva
megdermedt mélyén cövekelt le az ördögi karma?
Egyszeri volt a sztorim? Kottája a szürke rutinnak?
Hasztalanul béklyózott hűség orrkarikája?
Volt befolyásom a dolgok kígyózó menetére,
vagy mint ócska statiszta a színpadon, ostoba kellék,
elszenvedtem a színműíró úri szeszélyét?
Tényleg igaz volt minden? Nem kéjenc kreatívok
áltatták hét érzékem? Túlélni a könnyebb,
vagy megadón szétfolyni időtlen örök szerelemben?

(VÁLTOZATOK MÉDIÁRA)

Jön már, támad az ár, a homokzsák billeg a vállon,
mocskos víz örvénylik, a parton rossz gumicsizmák
téblábolnak, s míg odaát reszketnek a házak,
holt uszadékfákon torlódnak a pillepalackok.
Reflektor villan, kipakolnak a médiastábok
s eltessékelik onnan a csapzott védekezőket,
fényt mérnek, hangot színteznek, nyílik a termosz
s kávézgatva csevegnek, míg megjő a Nagy Ember.
S itt is van. Snitt indul. Lássad az esti hírekben,
hogy szeretett vezetőnk gátat magasít: a helyén van.

Ő költé a napot. Keserűn kortyolja a kávét
állva a konyhában. S míg mormota kedvese alszik,
ő megacélozván lelkét, felidézi a sátán
gyűlölt arcát, s lassan előnti a médiaméreg.
„Nem kétséges: náci. De komcsi is. Ősetalonja
mindannak, mit utálni e honban szent kötelesség.
Gazdám csak, ki korrekt. Lám, mily jól megfizet engem:
én kitalálom, mit gondolna, ha volna idő rá,
s nem szaporítná homlokráncait egyre az állam.
Jól járunk mindketten...” S máris kész a vezérblog...

Az nem is úgy volt. Másképpen; de nem úgy, ahogyan még
másképpenségét tálalta a tegnapi kurzus.
Másként-másképp volt. Ha ugyan volt, s nem kitalálták.
Mert ha kreáltak talmi középkort, mért a közelmúlt
volna ugyan tabu épp? Kérdés: mért pont a szemednek
higgy, ha idővel megcsalt minden topkutyü szenzor?
Inkább irtsd ki agyadból, médiabalga, a kételyt:
ez volt és ma is ez minden baj fő okozója.
Úgy lesz jó neked is, ha maradsz kataton, de fogyasztó.
Ülj hát, s nézz ki fejedből: jobb, ha nem izgat a más-kép.

(VÁLTOZATOK SZABADSÁGRA)

Nem sokaság igazítja a lélek léha redőit,
bár Ariadné-szál a kaméleonos tömegízlés,
mit ránk sóz a szabásmintás tábornoki agytröszt,
csendes erőszakkal lökvén link megfelelésnek.
Sármos terv a jövő, megvehető tuti tetszés,
flitter, klip kreatúra, a vágyak programozása.
Sanda e terror, hisz nem hordoz sem terepálcát,
sem zengő hangú üdvtanhoz nincs neki szószék.
Kerge divatnak rabszolgája a büszke szabadság,
mintha csak Ádám diktálná az Atyának a módit...

Elvetemedtek az erkölcsök, csupa sajtlyuk a törvény,
minden bűn relatív lett, bűnhődés elavult rég,
gránátfák hűségben hortyog a pallosos angyal,
míg szabadon térít simabőrű, szépszavú kígyóink.
Nincsen már felelősség, elnéz messze az Úr is,
létéről vagy nemlétéről zajlik a susmus.
Próbálj más genezist! – így ásít lelket az ürbe,
s nincsen többé kedve a kész művet korrigálni.
Tobzódunk, de szabadság rég nem mámorosít már,
vágyunk vissza a Kezdet ritka sövénye mögé, s míg
lassan máll a morál, istentelen életidőnknek
fonnyadt méhében Lucifer szétrakja petéit.

Nézd csak a címlaplányt, hosszú combú csodanimfánk!
Íme, fogyasztáscikk lett mára a drága szabadság.
Áhítottuk: a nyúlánk női birtokba vehessük,
s lám, leleményes sajtónk ily mód sokszorosítja.
Rég elmúlt az a kor, hogy a szextánstól bepörögve
vad szilikonvölgyekbe kirándulj, báva turista.
Am az a vágy tán mégsem szoftpornó csak a standon,
nemcsak a gyűlt nedvek gejzíres napra törése.
Mert a haláltól elcsent mámorhormon-előleg
nem fecseg arról, mért olyan édesen érdes az élet...

(VÁLTOZATOK MŰVÉSZETRE)

Mégsem csak tudomány, elmélet, fád bizonyítás,
dogmakatedrális foszló tények televényén.
Mégse csak emberi ész, a megismert térnek a képe;
mégse csupán sivatagja a karcos-kvarcos anyagnak.
Hát akkor mi? Talán akarása az éteri szintnek,
hol türelempróbálón bújócskázik az Isten?
Párhuzamos, titkos magyarázata egykevilágnak?
Közgazdász vallásalapítók játszi legója?
Vízöntő-hadovák? New Age? Asztráldrog az agynak?
Piár? Pusztá nihil? Vagy művészet, csakazértis?

Az vagyok én, ki lehetnék: gyommal növe a mezsgye,
nincs többé kontúr. Ha az érzetek empiriáját
és az alázott szellem gyöngyeit egybe borítom,
kész is a furcsa kevercs. De a lelkenek ki parancsol?
Mily csodafegyverrel harcoljak a fátumom ellen?
S megmenekít a szabályzat, hogyha fűrődve a gögben
blaszfém programozó felülírja az isteni kódot?
Állok a semmi határán, tölgynek vetve a hátam,
egykedvűn potyogó makkok sorsát strigulázva:
ebből hajtás lett; ebből megújult az enyészet...

Nincsen művészet, csak a művész álmaiban font
lengé liánt a valóság fái köré a rebellis
antivilág. A teremtést nap mint nap befejezni:
mint Sziszifusz szikláját termelné ki a láger,
melyben a kápó képzelt, s nem fut a drótban az áram.
S mégis leng a lián, s munkától izzad a bánya,
mégis porlad a kőhegy, mégis él a reménység,
mégis az érzet, a sejtés titkán lebben a fátyol.
Úgy siklunk hullámvonatón a világhi időnek,
mintha a vektora nem csáklázná át a szívünket.

(VÁLTOZATOK VÁROSRA)

Elfeledett tanszékek, rozsdálló csigalépcsők
félmúltjában túsul esett a facér fiatalság.
Mennyi fecsérelt vizsgaidőszak, gondteli séta
át a Nagyerdőn, mintha a szív soha el nem apadna!
Mennyi csikorgó tél, öngyilkos gondolatokkal,
s átbíflázott kánikulák hevülő panelekben!
Mennyi bohém védelem, zsmálnásír, eszmei mámor,
tőhid, Óvigadó, a VAOSZ-ban a szerdai táncok,
és ama bálon a tán sohasemvolt bécsi keringő,
míg a kerengőről rád súlyosodott a komolyság...

Féltérdben törték el a bolsevik ármada hősét,
csizmás csonkja feszült csak a lázongó egyetemnek.
Címer hült helye, bolydult hírlapban levezényelt
fásult forradalom, cégtáblák festegetése,
napló, krónika, sárgult jegyzőkönyv-vezetések,
végül sorsszerű számkivetettség... Ennyi-e tíz év?
Vagy más város egészen? A lúdbőrző Klinikákon
rejtekkutak? Gyógyszergyárillat a Pallagi úton,
hol szép mellű történéslány védi a Pártot?
Számít bármit a végre abortált férfszüesség?

Izgat-e még, hogy a Szervnek rólad vajh ki jelentett?
Pállott tollú vetélytárs? Vagy szívbeli barátod?
Kartonok és mágnesszalagok foglyát ki becézze?
Mit gyógyít az idő? Sebeket nem – tán a pszichének
kérgét edzi. A történetnek nincs hepiendje,
s régtől nincs már íve se. Mára a pusztá kulissza
emlékeztet rá, hogy volt itt dráma a színen.
Épp csak a fénykép tart meg még: az vagy, huszonéves,
és szabadon burjánzik az arcon a marxi szakállad.
Minden más csak film: prédája a tolvaj időnek...

(VÁLTOZATOK ÉLETRE-HALÁLRA)

Érted volt minden. Gyömöszölted az égszínű plédet,
míg kendős nénik babaarcodnak gügyörésztek.
Tündér kisfiú: oly szép, hogy kislánynak is elmegy –
mondták folyton-folyvást, s felsírt benned a férfi.
Pap legyen ebből – rendezték szigorún el a sorsod;
úgy számoltál fejben. Mindjárt jött is a válasz:
hogy meddő atyaként nem akarhat téged az Egyház.
Semmi sem érted lett. A kiválasztott elenyészik,
hogyha e sorstól irtózik. Mint fejben a számtan,
úgy foszlik köddé a kiválóság az időben.

Holtbiztos jóslás a halál. Bár félegyenessel
számol a hit, megadón araszolsz útján a szakasznak.
Lényed a végesség, míg lényeged égi jelenség:
álmod a végtelen űr, befalazva a súlyos anyagba.
Átadod életerőd, és máris a kútba hanyatlasz:
rendelt láncszem vagy, hol a láncnak nincs soha vége.
Mindegy volna a közvetítő? Vagy van szereposztás?
Mit tudhatsz, mit a léted nélkül nem tud az Égbolt?
Mindennap meghalsz, hogy minden reggel az élet
ünnepe virradjon fel a gyarló emberi szívre...

Múlni a könnyebb. Ám szóródnod téren-időben
ritka malaszt. Mit kezdjen a ténnyel a holt szívű mértan:
itt volt, s már csak a hült lenyomat van a földi mezőkön.
Fiktív szó az egyén, kockája a társadalomnak.
Mert mit is ér patinás unikumpéldány, ha a törzsnek
nincsen esélye? Ha rég önemésztő gépezetében
vergődik, s csak a faj tagadása az üdvös egérút?
Túlél majd aurád? Tétel lesz szószedetekben,
vagy meggörbül a tér? Megzökken az űrbeli vágta?
Nem történik semmi, hiszen nincs semmi sem érted?

(VÁLTOZATOK IDŐRE)

Mit diktál az ütem, monoton kottája a létnek?
Holtvágányon veszteglő mozdony dohogását?
Tétova billentyűtaktust? Vagy a gyöngye halánték
távírdászjeleit? Kopogó sarkok muzsikáját?
Őriz a ritmus bármit még a gyalog repülésből?
Van kánonszтеptánc, mi kiverje a módivivendit?
Élet előtti közös széfhez létezhet-e pin kód?
Szétolvadt az idő, s nincs már, aki szertetagolná?
Szédült szendergés terméke? Lopott fogalomkinck?
Hol van a síp, mi jelezné: késik az égi szerelvény?

Pitypangernyöként száll szét az idő kezeidből:
elpostázza, ki vagy; véletlen a sorsnavigátor –
nincsen rossz célpont. Csenevész szellő potyaútján
vár rád hűs keramit, forró aszfalt vagy a langy föld.
Megtermékenyítő a halál. Élted petesejtjét
mindenképp hevülő anyatestté érleli párkád.
Mennykő légy! Rianás a tarajló mágneses égen!
Üstdob! Gasztromoraj! Diszkója a dúlt elemeknek!
Úgyis jó a süket vég, jó birodalma a csendnek,
s nem fellebbezhetsz, ha legyűr az akut szenilizmus.

Három Té: ha idő van, még egy sanszot a Műnek!
Tilts el a bűnöktől! Majd vágyom rájuk. A passzus
nemde azért íratott, hogy az áthágást kijelölje?
Törölj mesd tilalomfádat, s burjánzik az erdő.
Tűrd fel az ing ujját, nekigyűrközzél a robotnak:
hidd el, megtakarítani úgyszincs mód a türelmet.
S tűrd el a vargabétűt, hisz hálás néki az ihlet.
Nem sokat érsz el a túl magas állú támogatással:
támasz légy, ha lemosta az ár a hegyoldali fácskát,
s támasz, hogyha a fészterfal pízásodik éppen!

(VÁLTOZATOK ÉPÍTÉSZETRE)

Gyöződ-e földrajzát szívkamránknak, topológus?
Ennyi a mérnöki nagy tudomány? Rejtett vezetékek
krikszkraksza? Studium, hol a szellem a vak statikának
szolgalegénye, találgatván: van esélye a hídnak?
Létezik isteni terv? A kövekből hallik-e szózat?
Ő vagy más a cement? Ő vagy más bérlő a házat?
És ki a gazdád, Jel, Jelenés? Honnan van a szikra,
mely felgyújtja a képzeletet, mint skiccpauszálmat?
Órizd jól az arányt, szolgáljon mesteralázat:
ez lesz térképed, ha a gögnek Bábele roskad...

Élőlény-e a ház? Hisz van szeme, buksija, szája,
vérháló szövő át, s odabent feneketlen a bendő.
S emberi is, mert véges az élte. Az antropozófok
víg tort ülnek a hallban. A szófán hortyog a Mester,
s azt álmodja: pokolra vetették Newton Izsákot,
ott majd elgravitál. Mialatt tobzódna a mennyek:
nincsen Fenn s Odalenn; relatív a szilárd, a folyékony;
lúktet a plazma, de pulzálása hamis szívi görbe.
Áltat az álom, az ébrenlét sosem ér a nyomába:
mégsem ilyenek akartunk, égmás, új Jeruzsálem.

Áll-e Templom, kárpitján a világszakadással?
Árad-e fény be Keletről, fellobbantva az oltárt?
Hajnalban kiderül. Ha az ég bokacsinja kiritkul,
meglátván a falak sziluettjét, telve tudással
halhat az Építő. De odáig a démoni kétely
dúlja a lelkét, szívja a vérét, marja a szívét:
volna-e méltó, szép feladat, mit kedvel a Szféra?
Márványtornác? Mennyei oszlopsor? Salamonnak
tett gesztus? Vagy sárkunyhóban húzza ki addig,
míg nem a légi modell harmadnap végre megépül?

(VÁLTOZATOK VÁLTOZÁSRA)

Nincsen kőtáblánk. De ha Mózes felmegy a hegyre,
s nem töri össze azonnal, mit lehozott a Sionról,
felbőszülve Aranyborjú-fanclub cuki táncán,
nem tudjuk, hogy az újrázáson lesz-e vajh áldás.
Így hát nincs állandóság. Csak a deszka alattunk
himbál, mintha a bálványszörfért volna a tajték.
Elmozdult horizont, elcsusszant csillagalakzat
nem segít élni. Teremtőnk lábát sós trutyi mossa,
rákristályosodott a reménytelen álateizmus.
Éljen a sok filozófus a rögzült lexikonokban!

Változz meg! Ne legyél többé azonos se magaddal,
sem tieddel. A fő ellenségünk a közösség,
minden baj melegágya. A közjó rossz demagógok
unt vesszőparipája. Szövetkeznél? Eredendő
bűn: csak a választott kaszté ez az ősi kiváltság.
Össze ne esküdj! S főleg a szentséges tanok örét
hagyd nyugton! Mint tudjuk, övé csak az egyszem igazság.
Történelmed is úgy pezsdül, mint gépben a kóla.
Ember, légy csak atom! Tartózkodj híg vegyülettől!
Pé-cé! Pi-szi! Bé-té-ká! E-u! Áj-em-ef! Ámen!

S mégis, más vagy már, mint két mondattal előbb. Rég
eltávoztál, s más bitorolja a bőröd. Aránylag
éltet még a tudás vagy az ösztön. A curriculumnak
bűvöletében a csonkolt kvantumléte: bizonyosság.
S mégse: barázdarög-eszme a szegletkő-azonosság.
Az vagy, s mégsem csak az. Csupa ránc a feszes fiatalság,
míg kisimul lelked vasalók krómbilloga folytán.
Minden pillanat elhagy, mint hűtlen szerető. Csak az Írás
fénypásztái vakuznak szembe a végtelen úton,
és vakító ti-ti-tája a fároszhexameternek...

A 2009. évi Quasimodo költőverseny díjazott műve

HASZNÁLD A HARMADIK KEZED!

1.

– Az írott szöveg, melyben ott rejtezik az a kellemetlen, folytonos büntudat, mely abból ered, hogy valamit rosszul csinálunk, valami el van rontva, melyben a vonatkozások ránk nézve eltéveszthetetlenek, kifejezetten kellemetlen olvasmány. A hanyagul odavetett szavak arcátlan pókhendisége, az elképzelhetetlen jelzős szerkezetek még inkább felerősítik ezt az érzést. – hallottam gondolatban anyám hangját.

Megcsörrent a telefon. A kijelzőn láttam, hogy anyám az. Összecsuktam a könyvet, nem is néztem meg, hol tartottam. Mondta, hogy vár. Mehetek hozzá K.-ba. Hangja nagyon messziről hallatszott.

2.

A HÉV-en a könyvet lapozgatva keresgéltem, amikor egy elsárgult fecni hullott a földre. Közép-Európát bemutató ismeretterjesztő cikksorozat egy darabja volt. Emlékszem, pár éve egy közeli barátom hívta fel rá a figyelmemet, én pedig sok más érdekes íráshoz hasonlóan kivágtam az újságból. Most újra átfutottam.

„P. Közép-Európa szívében helyezkedik el, földjét két nagy folyó és számos patak szabdalja részekre. P. fővárosa K., az ország nyugati felében található. Mintegy ötmillióan lakják. Az ország népessége a fővárosba tomorul, a vidék majdhogynem lakatlan. K. gyakorlatilag egy hatalmas, nagyon szövevényes, bonyolult szerkezetű épület. Más városoktól eltérően itt az utcákat folyosók, a telkeket szobák helyettesítik. A legelőkelőbb szobák az ezredik emelettől kezdődnek, egy szűk középréteg lakik a nyolcszázadik és az ezredik emelet között, az alsó szinteket az utóbbi években felszaporodott nincstelen, szegény rétegek foglalják el. A szintek között, alulról fölfelé, nagyon szigorú szabályok szerint történhet az átjárás. Az engedélyek, jogosítványok beszerzése sokszor évekbe telik.

P. kormánya, állítólag, a kastély egyik óriási tükörtermében székel, és gyakorlatilag állandóan ülésezik. Akaratát papírra rögzített, hivatalos határozatokban nyilvánítja ki, melyek mindenkire nézve kötelező érvényűek. Ennek betartásáról a szűk hatalmi elit gondoskodik. Naponta több száz ilyen határozat kerül ki a kormány tagjainak kezei alól, melyeket K. forgalmasabb csomópontjain függesztenek ki. A hivatalos ügyekben az ügyintézés gyakorlatilag lehetetlen, még a korrupció se segít. Az elit érdekeit szolgáló ügyek más kategóriát képeznek, ezek elintézése gyorsított eljárásban történik.

F.-ben, mely a XVII. században még közös országot alkotott P.-vel, mindenki tudja, hogy P. remek földrajzi adottságokkal rendelkezik, ezért meglepve, s némi rosszindulatú kajánsággal figyelik furcsa, élheteretlen vergődését.”

West Tribune, July 6, 2006

3.

A határt átlépve fogtam egy taxit. Útban K. felé, próbáltam felkészülni anyám verbális hadviselésére, bár tudtam, hogy valójában esélytelen vagyok.

Anyámmal ott folytattuk, ahol előzőleg abbahagytuk. Pár rutinkérdés után, a tavaszi estét imitáló fényben, kellemes sétára indultunk anyám szobája közelében, a folyosóról nyíló elegáns parkban. Zavart hallgatásom és az ő zavart beszéde összekeveredett.

– Azt kérdezem: hogy érzem magam? Reggel oázis vagyok, este sivatag. Mivel most este jöttél, nem vagyok a legjobb formában. Ami az ellátást illeti, a lehető legrosszabbról számolhatok be. K.-ban szélhámosság uralkodik. És ez mindenkire vonatkozik. Nincs kivétel. Amit megígérnek, sosem tartják be. Mintha nem is mondták volna.

Összebb húzta köntösét, mert a parkban bekapcsolt a légkondicionáló és kezdett hűvösödni.

– Abszolút esetlegesen történnek itt a dolgok. Valakinek eszébe jut valami, végrehajtja. Nem törődik a következményekkel. Ha diétát rendelnek el, mindenki koplal. Ha foghúzást, mindenkinek minimum egy fogat le kell adnia. Az emberi kapcsolatok. Nevetséges. Kevés az igazi beszélgetés. Néha odaállok én is, ahol a népek szívják a cigarettát. Együtt hallgatok velük. Nézem őket. Szinte behorpad az arcuk, ahogy szívják a füstöt. A szájuk időnként megtelik kátránnyal, de kiköpik, és szívják tovább ugyanúgy, mint eddig. Nem tudják, miért vannak itt. Nem tudják, honnan jöttek, s hová tartanak.

Balra, az állat formájúra vágott sövények felé tértünk le.

– Időnként elkap valakit a szófosás, megtöri a csendet, s akkor ez átragad a többiekre is. Egymás szavába vág-
nak, kiabálni kezdenek. Energikus nevetőfutamok indulnak, s fulladnak az ürességbe. Ilyenkor nyomasztó a
csend. Érdekes: olvastam, hogy valakit irritálnak a hullámzó búzatáblák. Engem viszont az idegesít, ha ugatnak a
fülem mellett, ha véget nem érően pofáznak a folyosón, az étkezőben, a közösségi szobában a napi lényegtelenről.

Végigsimított a haján.

– Sokszor napokig csak a szobámban tartózkodom. Ki se jövök, még sétálgatni se. Tudod, néha eszembe jut
valami, valami egészen rendkívüli, fekszem az ágyban, egész jó, gondolom, le kéne írni, de ahhoz fel kellene kelni.
Néha úgy érzem, jó lenne egy kicsit kiruccanni valahová, aztán ez elmúlik. Elpárolog, mintha nem is lett volna.
Végül is megvan itt minden, ami kell egy embernek... Neked sem jobb ott F.-ben, nem igaz?

Harminc éve disszidáltam F.-be. Anyám itt maradt hírmondónak.

A bicikliúton idegen kerékpárost pillantottam meg. Biztosan F.-ből jött, mivel a sárvédőjére erősítve kinn volt
F. zászlója. Elképzelni sem tudtam, mi vonzotta ide. Katasztrófaturizmus? Mazochizmus? Perverzió?

Tekintetem a távoli fasor felé küldtem. Szép hely lenne ez, csak... Anyám újra visszavette a szót.

– A könyvkiadás azért problémás úgy, mert közben szinte biztosan összeveszek a könyves ismerősömmel, sin-
te biztosan elromlik a kapcsolatunk, mert látom, hogy milyen link, milyen ostoba, látom, hogy milyen hozzá nem
értő. Ezért inkább csak magamnak írogatok.

Intett, hogy forduljunk a kis tó felé.

– A szavak a végtelen térbe hullnak. De nem vesznek el. Jön valaki hozzám, ígér ezt meg azt, s a végén semmi
sem lesz belőle. Az ígéret a szemétkosárban landol. Mégis azt mondom: a fegyver te vagy! Könnyen magad ellen
fordíthatod, ha nem vagy elég óvatos. Most, hogy felépült a képmutatás mestereinek gyakorlatozóhelye, nincs
esély a reális gondolkodásra. Ott benn álszent meghajlás, kinn kíméletlen birtoklás. Ez F.-ben is probléma, nem
igaz?

Elmosolyodott.

– Apád egyszer azt mondta valakinek: Én a ringben nem érzem annyira szabadnak magam, ahogy te képzeled.
Én akkor vagyok szabad, ha hazamegyek, és a kutyámmal nekivágok az erdőnek. Mindenki keresztbe-kasul ro-
hangál, utazik, harácsol. Így érzi jól magát. Azt mondják, úton lenni: az élet. Megérkezni: a halál. Az út bejárá-
sa előbbre visz. Szellemileg. Ezt mondják. Én viszont nem szeretek úton lenni. Én megérkezni szeretek, és legfő-
képp ott lenni szeretek, ahová igyekszem. Tudom, azért ott F.-ben más a helyzet. Mégis, ha esetleg változás áll be,
ha ilyen helyzetbe kerülsz, mint amit elmeséltem, kérlek, ne felejtőd el: használd a harmadik kezed!

Amikor már a folyosón lépkedtem, láttam, az órák megálltak, hallottam, a ketyegésük abbamaradt.

FRANCISCO XAVIER GARAY KÖTETE

Szeretek böngészni újságok, könyvek között, metrókijáratnál vagy félreeső kis boltban, a külvárosban; ez több
is mint menekülés: ajtónyitás egy új világra, a levegőben a friss festék, a nyomda eltéveszthetetlen szaga, a cím-
lapon színes képek és hírek, furcsa vonzódásom ezekhez: a jogosítványom az átlépésre. Sokszor otthon is előve-
szem a témát: mit olvastam, mit találtam, gyakran mesélek A.-nak kalandjaimról, terveimről. Ilyenkor mosolyog
rajtam, pedig egy életmű szinte sosem áll egyedül, egy író gyakran egy újabb kapcsolódási pont valahová, valaki-
hez, s a nyomozás végén ott a félig kész csillagtérkép, a hatások és ellentétek rajzolatával, s ennél, szerintem, nincs
izgalmasabb. Amikor keresek valamit, főleg szépirodalmat, az összeírt listát reggel a zsebembe mélyesztem, és
munka közben alig várom, hogy fél ótkor felkelhessek, és megkezdjem felderítő, beszerző körutamat az antikvá-
riumok világában.

Így volt ez pénteken is: a munka monotonitása, az unalomig ismerős arcok, a szangvinikus felfortyanások és a
melankolikus csöndek után, végre eljött a szabadság fél napja. Aznap az L. téri antikvárium már-már szerethető
káoszában ragadtam le: szakadt újságok, hiányos képregények, dohos Don Quijote, néhány régi folyóirat és pár
új könyv is. Javier, a kosztól és a naptól barna bőrű antikvárius érthetetlenül vidám volt, sovány arcán, szénszerű

szeme fölött szemöldöke hirtelen felszökött, kérdezte, hogy láttam-e az America kiadó legújabb kötetét, tegnap hozta be valaki hozzá. Nemlegesen intettem, s ő közben már elő is halászta a pult alól. Kézbevettem, forgattam. Tetszetős darab, mondtam. Igen, válaszolta, azt hiszem, dicséret illeti a kiadót a könyv igényes megtervezéséért, valljuk be: évek óta nagyszerűen teljesítenek. Garay, olvastam az ismeretlen nevet. Képzeld (az évek alatt összetegződünk, ahogy még jó pár emberrel a pult túloldaláról), az életműsorozat összes darabja kijön, mondta Javier. Kinyitottam a könyvet, s meglepve láttam, hogy az oldalak üresek. Végigpörgettem a lapokat: az oldalszámokon kívül nem volt rajtuk semmi. Javier titokzatosan mosolygott.

Utánanézttem, mondta, Francisco Xavier Garay 1907-ben született Buenos Airesben, de húszéves korától Párizsban élt. Nem tudjuk, mikor halt meg, állítólag egy vihar során tűnt el a teste (!?!). Volt földmérő, építőipari munkás, könyvtáros, bolti eladó, a legendás, csak a halála után megjelenő, Prága című, egyetlen számot megélt, párizsi-argentin antológia szerkesztője, melyben a hozzá hasonló emigráns, marginális figurák kaptak helyet. Életében gyakorlatilag csak szamizdat kiadványokban jelenhetett meg, így a díjak, elismerések elkerültek. Összegyűjtött életműve kétkötetnyi novellát, egykötetnyi esszét és négy nagyregényt tartalmaz. Csak most, egy éve kezdődött (megjegyzem, szintén üres lapokból álló) műveinek rendszerezett újrakiadása a francia Gallimard kiadó által.

Pompás, hogy már rendelkezésre áll a spanyol kiadás, mondtam kissé zavartan. Ühüm, azt hiszem, mondta Javier, folytatva az előző gondolatmenetet, mintha nem is hallotta volna előbbi megjegyzésemet, a regény, és persze az életmű, új fejezetet nyithat a prózairodalom területén. Ha végiggondolom, a posztmodernben eddig is jelentős törekvések történtek az olvasói gondolkodás kitágítására, mégis, Garay kísérlete eddig a legradikálisabb. A regénynek több olvasata létezik habitustól, irodalmi elméletekben való jártasságtól, és műveltségtől függően: lehet olvasni egyszerű kalandregényként és magas irodalomként egyaránt. Mivel a lapok üresek (végigpörgette a lapokat), a történetet tetszésed szerint alakíthatod: fejezetekre szabdalhatod, egyben kezelheted, sőt, ha épp ahhoz van kedved, az előző olvasatot megváltoztatva, új történetet formálhatsz belőle és így tovább. Hüledezve néztem rá. Búcsúzól még mondta, hogy feltétlenül szerezzem be a könyvet, amit adott a saját példánya, de ha behoznak egy másikat, szívesen félrerakja nekem.

Intettem a fejemmel, hogy inkább még ne, még gondolkodom rajta. Mit mondjak, az utcán már zúgott a fejem a szövegeléstől. Megnéztem a szemközti könyvesbolt kirakatában is, végül is friss kiadás, de úgy gondolom, egy-két hét múlva kényelmesen megvehetem valamelyik könyves ismerősömnél. Otthon, pihenésképpen olvastam néhány novellát Borges-től, aztán lehunytam a szemem, de nem tudtam kiverni a fejből Garay művét. Akkor jutott eszembe először, s máig ez gyötör: nekem is ilyet kellene írnom. Persze tudom, milyen embertelen munka az üres lapokat nem tölteni meg szöveggel, milyen önuralom kell hozzá, hogy az olvasó képzeletére bizzam mindent. Azóta rendszeresen gyakorolok: esténként leülök, ahogy szoktam, és próbálok a gondolatot kizárólag fejben tartani. Ma már eljutottam a heti, csekély, fél oldalig, de nem ijedek meg a feladattól, megpróbálok elérni egy év alatt a heti két szót. Öt év gyakorlással, szerintem, össze tudok hozni egy üres lapokból álló könyvet.

Aarne Puu

ESTE KARTHÁGÓBAN

A langyos
márciusi nap
lassan alábukott
a tenger felől könnyű szellő fúj
és hallani lehetett
a bő zsákmánnyal visszatérő
halászok vidám kiáltozását
az udvaron bújócskát
játszottak a gyerekek
a feleségek és anyák
vacsorát főztek a
naptól meleg kőkerítésen tejére várva
vörös macska lustálkodott
nyugodt délután volt
i. e. 149. március 27-e
valahol odébb
pár száz kilométerre Karthágótól
a hatalmas és nyüzsgő Rómában
fehér tógába öltözött
tekintélyes szenátor éppen befejezte
beszédjét a Szenátusban:
„Egyébként úgy vélem
Karthágót
el kell
pusztítani”

Karthágó, 2003. 03. 27. .

Kazimierz Burnat

A VÉGZET IRÁNYÍTÁSA

*Megpróbálok átlépni a félelem
határát*

*arcod arcodnak ellenében
állsz a tükör előtt
nem látsz akár Dionüszosz
csak önmön énedet
de kerülöd önmagad elhárítását*

*a tudatlanság szürke
lomtárában
szégyentől megérintve
megpillantasz
egy lombtalan fűgeágot*

*mindazonáltal utad megnövelted
a lelkiismeret küszöbéig
a Léthéig*

a félelem elmúlt

Julian Kornhauser

A KÉS MIT TORKUNKRA TETTÉL...

*amott az oltár a képpel,
hol számos sztalinista térdel
(népi rigmus)*

*A kés mit torkunkra tettél
most papírvágóként funkcionál*

*A feljelentés melyet barátod ellen írtál
már régen hamuvá lett*

*Könnycidet melyet a Vezér halálakor hullattál
rongyokkal akkurátusan feltörölted*

*Azt mondd csupán romantika volt
de mondd neked mit hozott a konyhára*

*A hatalom és büntelenség romantizmusa
könyű győzelmek és azonnali dicsőségek kora*

*Térdre rogyva támasztod ma a keresztet
új koronát növesztesz homlokodra*

*Azok kik megbocsátottak vagy felejtettek
törökmézből állítanak a népek emlékműveket*

*Az ablakból mazsolát szórsz nekik
miközben papírzászlócskával integetsz*

*Az emberek változnak
de vajon könyökcik és körmeik?*

*Változnak az idők
és az emberi megbotránkozás?*

*A történelem nem szereti az ürességet és nem hazudik
mi pedig behúzzuk a nyakunkat*

*És ők kik halálos ingeikben lépkednek a felvonulásokon
magukban hordják tudatlanságukat*

*Csak az első sorokat látják
és saját büntelen buta lelkesedésüket*

Adam Zagajewski

BESZÉLGETÉS FRIEDRICH NIETZSCHÉVEL

*Mélyen Tisztelt Friedrich Úr,
azt hiszem látom önt, igen,
a szanatórium teraszán, hajnalban,
amikor leszáll a köd s az ének szétfeszíti
a madarak torkát.*

*Alacsony növésű, ívelt homloka
ön újabb könyvét írja
és furcsa energia forja önt körül:
úgy vélem, látom táncoló gondolatainak
hatalmas hadseregét.*

*Őn tudja, hogy meghalt az ébenhajú Anna Frank,
és barátai, barátnői is,
kortársai, barátainak barátai
és rokonai.*

*Meg akarom öntől kérdezni, mi a szó és mi
a világosság, miért égnek a szavak
még száz év elmúltával is, bár a föld
oly nehéz,*

*Az természetes, hogy nincs kapcsolat a káprázat
és a sötét fájdalom, a kegyetlenség között,
Legalább két királyság létezik,
ha nem több.*

*Ha mégis Isten és semmi erő
nem forrasztja össze az elemeket,
akkor mi a szó és honnét származik
belső világosságuk?*

*És honnét származik az öröm? Meddig tart a semmi?
Hol lakik a megbocsátás?
Miért, hogy eltűnnek reggelre a kis álmok,
a nagyok pedig hatalmasodnak?*

(Cséby Géza fordításai)

Jordan Atanaszov

VERÉBVERSEK

*A szavak papírra vetett szotyolaszemek.
Magvasak vagy üresek?
Tudják a verebek...*

8.
*Jaj és juj az élet.
Tökéletest, Uram,
virágban és nőben alkottál.*

9.
*A haragos isten
igazságot oszt
vagy csak kiönti mérgét?*

32.
*Éhes cigányok.
Nyerítő kancák, nyikorgó kerekek.
Gyi, te, szabadság!*

42.
*Vén fodrász a szél:
Borzolja és fésűli
a zsenge füveket.*

45.
*Az első szerelem mindig kísért.
Nem így
az első barátság.*

51.
*A szavak a lelket
szíkeként szűrik át
vagy mennybe röpitik.*

55.
*A csöndességben
a semmiből születik
a dolgok lényege?*

69.
*Két üveg közt
lepkék hímpora.
Halotti lepel.*

70.
*Azokkal játszunk,
akiket gyűlölnék.
Ez a mi Bibliánk?*

75.
*Nem tudok sötétben
beszélni.
Nem látom a szavakat...*

76.
*Utánam ki
álmodja majd
az álmaimat?*

84.
*A barátaid elfelednek majd...
Ellenségeid hetedízigen
emlékeznek rád.*

99.
*Hányja a keresztet és imádkozik,
pedig egyetlen imát
sem ismer.*

(Doncsev Toso fordítása)

AZ EMBERI MÉLTÓSÁG HANGJA

Szvorák Katalin dicsérete

Még azokhoz a szerencsés emberekhez tartozom, akik sokszor hallhatták Béres Ferencet énekelni. Szárnyalt a dal, megtelt a tér valami különös aurával. Olyasmit tudott nekünk közvetíteni, amely az emberi léleknek csak a legbelsejében lakozik. Hazáról, életről, szerelemről.

A róla elnevezett díjra, amelyet az ő szellemisége hat át, nagyon érdemesnek kell lenni. Szvorák Katalint én a díjra érdemesnek tartom.

Czine Mihály – Béres Ferenc-díjas irodalomtörténész – mondta szívbéli barátjának énekléséről: „Erdők, mezők, kék ligetek, kurucok, bujdosók, a teljes élet, a teljes történelem csendült mindig a hangjában.”

Szvorák Katalin éneklésében is ezt látom megvalósulni. A népdal, a zsolttárok nyelvén a teljes életet tudja megszólaltatni. Minél inkább elmerülök hallgatásában, érzem, hogy művészetének egyre több rétegét tudom felfejteni. Irodalomtörténész lévén, hasonlatomat is az irodalomból tudom venni. Balassi, Csokonai, Petőfi, Arany tudott költészetében ilyen szárnyalóan énekelni. Talán e rokonsága miatt szólalnak meg tisztán, irodalmi értékekre is figyelve előadásában a megzenésített versek: Vagyunk – Tóth Zsókiával közösen a felföldi költők versei és Szép országom, a Szűts Istvánnal közösen készített album.

Ahhoz, hogy a dal meg tudjon szólalni, nem csak a szép hang, a tiszta intonáció szükséges. Ez csak az alap. Tudni, ismerni kell történelmünket, kötődéseinket a körülöttünk lévő világhoz, a hazához, benne pontosan ismerni kell népünk lelkületét, hisz a dal mindent elmond. A teljes életet. Beszél arról, hogy magas égből az Isten hogyan tekint reánk, a múltrol, a történelmi emlékezetéről, örömeinkről, keserveinkről, a háborúba szakadt katonáról, évődéseinkről, szerelmünkről. Hogy: Magas kösziklának oldalából nyílik a szerelem orvosság, hogy Dedinka v údolí srdce ma zabolí keď na teba spomínam... (Falucska a völgyben, a szívem megfájdul ha rád gondolok.) Aki nem ismeri ezeket a mélységeket, az ne fogjon bele mások előtt énekelni. Csak üres szó marad az.

Szvorák Katalin művészetében én ezeknek a mélységeknek az ismeretét, elkötelezett vállalását látom. Éneklésével, annak hatásával, tudatos választásaival a legjobbak közé tartozik. Azt mondja, arra a legbüszkébb, hogy felnevelő falujának, a háromszáz lelkes Pincnek máig ő az egyetlen díszpolgára, és Fülel díszpolgára is. Az őt elindító, küldő és kötő közösség elismerése ez.

Ez a hely az, ahol az egységes magyar kultúrát Illyés Gyulának a „haza a magasban” gondolata köti össze. A magyar szó mellett Szvorák Katalin a szlovák nép dallamaira is figyel. És nemcsak a szlovákéra, hanem a horvát-ra, szerbre és az eleki románok népzenejére is. Távollabra tekintve mintha a klezmer zene dallamát is hallanánk. Milyen sorsok, milyen életek rejtőznek e dalok mögött? Biztosan tudja, hogy nem a népek „farkasai” egymásnak, sokkal inkább ezt a barátságot szétdőlni akaró politika. A Duna menti népek dalkincsének tudatos bemutatásával a valódi hid szerepét tölti be.

Az énekeknek, a zsolttároknak a határon is átnyúló, közösségformáló, megtartó ereje van. Dalvándorlás című albuma épp a Duna-táji népek összetartozását hangsúlyozza. Legyen a dal a Zobor vidékéből, a Mezőségről, vagy akár Bukovinából való. Nyolcrészes CD-sorozatot jelentetett meg Közép-Európa népeinek közös dallamkincséből.

Bartók Béla írja önéletrajzában: „Népi dallamaink mindegyike mintaképe a legmagasabbrendű művészi tökéletességnek. Kicsinyben ugyanolyan mesterműnek tekintem, mint a nagyobb formák világában egy Bach-fúgát vagy Mozart-szonátát. Az ilyen dallam klasszikus példája egy zenei gondolat páratlan tömör, minden felesleget elkerülő kifejezésének...”

Szvorák Katalin életútja arról szól, hogy a magyar nép ősi, mérhetetlenül gazdag dallamkincsét beépítse a nemzet szellemi vagyónába. Kodálynak is ez volt az álma. Ma már látjuk, hogy ennek a törekvésnek a megvalósulása sok akadályba ütközik. Kellenek emberek, énekesek, tanáregyéniségek, akik mégis hisznek abban, hogy ez megvalósulhat.

Szvorák Katalinnak ma már számos tanítványa is van, hiszen a szentendrei Vujicsics Tihámér Zeneiskola tan-
szakvezető népdaltanára. Bízunk bennük, látja náluk a zene nemesítő, lélekemelő, közösségformáló erejét. Tudja,
hogy a népdal valójában zenei anyanyelvünk. Közösségi kincs legyen hát a dal, jó lenne, ha újból énekelne Ko-
dály országa. Ezért is jelentetett meg gyermeklemezeket: *Iglice szívem, iglice, Az aranylábú iglice*.

Szvorák Katalinnak 2009-ben jelent meg az egyházi énekeket bemutató trilógiájának harmadik része, *A nap
megszentelése*. Az éneklő egyház, a *Mondj szívem* dalt című albumokat követte. Jeles napok dallamai, Mária-
énekek, zsoltárok, himnuszok, imádságok, középkori dallamok és énekek a magyar szentekről. A régi dallamok
zeneileg is megújultak, új értelmet nyertek. Ezekben az énekekben azt érzem, hogy nem csak a mindent feloldó
alázat, hanem a büszke emberi méltóság is zeng. Az emberi méltóság hangja.

Vox humana – emberi hang. Sok tekintetben érvényes mottója lehet ez küldetésének. És lemezének is ez a
címe. Fábry Zoltánnak – a stószai remetének – énekebe foglalt aktualizált üzenete hangzik el a szlovák–magyar
„népdalpárhuzamos” ajándékalbumon. A két nép közös gyermekdalaikat, ünnepeit mutatja be. Ajándéklemez,
mert mindenki számára díjtalanul letölthető, csakúgy, mint az *Álomföldön* című, ahol Illés Lajossal és a közre-
működő gyermekekkel a boldogság üzeneteit hozza.

Vox humana abban az értelemben is, hogy Szvorák Katalin éneklése maga a nemes egyszerűség, a méltóság
hangja, ahol az éneklő dal iránti alázat szólal meg.

Vox humana abban az értelemben is, hogy ha valaki egyszer látta, hallotta őt énekelni, emberi sugárzása, mo-
solya mindenkit magával ragadott. Hinni kezdünk a dal erejében. „Némelyik dalban az én esendő létem is benne
van, ha ezeket énekelem, magam is beleborzongok” – mondja ő.

Különleges vállalkozása Szvorák Katalinnak a gyógyító dallamok. Arra figyeltek fel a szakemberek, hogy
éneklésének hallgatása segíti a sérült gyermekek rehabilitációját, az emberi kommunikáció újrakezdését-építé-
sét. A terápia eszközével hat, újra tudja indítani a népdalok nyelvén a párbeszédet. Egyszerűen a szeretet eszkö-
zével változtatja a hétköznapokat ünneppé. Erről szól *Dúdolás* című albuma.

Az elmúlt harminc évben több mint háromezer koncerten lépett fel, három kontinens harmincegy országában.

Életrajza: Losoncon született, juhász és paraszt felmenőktől. A gyermekkor az Ipoly menti Pinc kocsiságban,
majd Füleken telik. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar nyelv és irodalom-könyvtár szakán szerzett
diplomát. A szlovákiai magyarok népdalversenyén aratja első sikereit, majd a Röpülj páva, a Lajtha-émlékverseny
első díjai jelzik tehetségét. Már 1980-ban a Népművészet Ifjú Mestere. Magánénekes a Honvéd Művészegyüt-
tesben, számos magyar népzenei együttesrel énekel együtt. Így a Vizöntő, a Bekecs, a kassai Csámborgó, és He-
gedűs együttesrel. Kiss Ferencsel közösen alapítják a Kófaragók együttest. Huszonöt önálló albuma jelent meg.
Munkásságát Liszt Ferenc-, Hungaroton-, Kodály Zoltán-díjjal, Bartók Béla-emlékdíjjal ismerik el.

Az éneklés Szvorák Katalinnál a művészetén túlmutatóan is emberi tartás kérdése. Méltó a Béres Ferenc-díj
elnyerésére.

KIÁLLÍTÁSOK ÉS MEGNYITÓK

Kortárs erdélyi művészek kiállításai

Mindig is hittem, a művészet inkarnáció

Kákonyi Csilla képeinek, talán a megszokott életmű és életpálya közötti kötődéseknél is különösebb, szorosabb közük van azokhoz a magán- és közösségi történetekhez, amelyek életét meghatározták, és gyorsan hozzáteszem, hogy máig is intenzíven meghatározzák.

Kákonyi Csilla 1940-ben született Radnóton, és hogy éppen ott, annak a háborús körülmények voltak az okai, ahogy ezt egy nemrég született önéletrajzi vallomásában írja: „Születésem után pár hónappal, a második bécsi döntés hatálya folytán Vásárhely és Radnó közé országhatár került.”

Ennek következtében édesanyja, onnan a szomszédos faluból, Marosvásárhelyre csak különleges engedéllyel hozhatta haza. Nem tartom véletlennek tehát azt, hogy festészetében a kerítés nála mindig jelentéssel felruházott motívuma, kiemelkedő szerepet kapott. Mint ahogy minden kompozíciós szempontból hangsúlyos motívum, ami képein szerepel, különös jelentéssel, szimbolikus értékkel bír. A tárgyi világ dolgainak képét úgy használja festményein, mint ahogy azt a középkor művésze is tette, akár egy sajátos képbeszéd szavait. Kompozíciós technikája ennek megfelelően kollázsszerű, az egyes elemek körülvágottak, és mintha helyükre illesztésük is a kollázsban gyakran alkalmazott, mellérendelő szürrealista vagy egymásra építő konstruktivista építkezés gyakorlatát követné.

De olvassuk tovább az életrajzot: „Kisgyermekkorom első néhány éve a fel-felülvoltó szirénázás, repülőgéprajok zúgása, bombák robbanása, pincében kialakított óvóhelyen töltött mindennapok jegyében telt. A »felszabadulás« után, a rengeteg pusztítás következményeként általános szegénység, élelemhiány következett.”

Édesapja orosz hadifogságba került, megjárta a szovjet lágerek poklát, amikor hazaengedték, ő már második osztályos iskolás volt. Édesapja ötvösművész volt, Budapesten végezte az Iparművészeti Főiskolát, s szépen induló pályáját teljesen derékba törte a háború,

a hadifogság, majd a szocialista világ érdektelensége.

Kákonyi Csilla apokaliptikus képeinek élményvilágába mintha nemcsak a saját maga által átélt háborús emlékek, de az édesapa fogságélményei is beépültek volna.

Az elemi iskolát követően felvételi vizsgával bekeült a marosvásárhelyi Művészeti Középiskolába. Az itt eltöltött évek élete legszebb és legmesszebb ható időszakát jelentették. Kiemelten fontos körülménynek említi, hogy a szakóráikat a marosvásárhelyi Kultúrpalota legfelső emeletén levő termekben tartották. Ennek az iskolának a hatása számára erősebb az akadémiai évekenél is. Mint írja, nem a környezet kínálta szecessziót szerette meg, hanem a szépség emberi tartalmának jelentőségét, rendkívüli fontosságát érezte meg akkor, s ez máig elkíséri. A Kultúrpalota nemcsak gyönyörű remeke a magyar szecessziós művészetnek, hanem a kultúra, a művészetek „szent helye”. Itt kapott helyet a képtár, ma művészeti múzeum, a filharmónia, a városi könyvtár, a képzőművészeti galéria termei, s a hajdani Magyar Autonóm Tartomány idején az Állami Székely Színház is. Képeinek nemcsak intenzív színvilágában, de néhol a figurális ábrázolásokban is felfedezni vélem az ottani freskók, üvegfestmények, valamint a képtár képeinek hatását.

A főiskola elvégzése után férjhez ment Bálint Zsigmond mérnökhöz, aki egyben kitűnő fotóművész is. Amint a művésznő írja: „Társak vagyunk jóban-rosszban.”

A fotóművész közelsége sem marad hatástalan az életműre, azon felül is, hogy néhány képén a fotórealizmus határait súroló látványleképezésre vállalkozik, művészetébe beépül egy sor, a fotóművészetre jellemző kompozíciós módszer, olyanok, mint a képszele által „véletlenül” vágott motívumok, az erős, szinte fekete-fehérig fokozott fény-árnyék hatások stb.

Bár pályája elején minden csoportos helyi és esetenként az országos kollektív kiállításokon is részt vett, úgymond jelen volt, mégis elismertsége a szokásosnál meglehetősen későbbre sikerült. A harmincas éveinek közepén jár, amikor elsőként olyan kisvárosokban, mint Szováta, Szászrégen, Székelyudvarhely, és immár 38 éves, amikor otthon Marosvásárhelyen egyéni (szerkesztőségi) kiállítással mutatkozik be.

Végül 1984-ben, negyvennégy évesen mutatkozik be igazán SS olajfestménnyel a marosvásárhelyi Kultúrpalota kiállítótermében, azon a – mára már széles körben ismert, jól elkülöníthető – sajátos Kákonyi Csilla-i hangon, amelynek végső kiforrott változatával

2009 októberében, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban rendezett kiállításán is megismerkedhettünk.

A fent említett, a nyolcvanas évekbeli marosvásárhelyi kiállítás fontos stáció volt, nemcsak a művész nő életpályáján, hanem erdélyi festészetünk történetében is. Akkor, amikor az erdélyi művészek derékhadának nagyobbik része a cenzúra kényszerzubbonyába bűjtatva vagy az öncenzúrába bújva önként, művészsabadság-megnyomorítottan, önnön művészi színvonalának árnyékát sem érve fel, alkotóként csupán csak túlélte. Sokan festették közülük a megfesthetetlent, az elnyomatásnak és a megalázottságnak gondtalansággá, szépséggé fogalmazását. Sőt mi több, sokan – ma már nehéz emlékezni rá – az elnyomítottok felettünk aratott diadalainak dicséretét is műalkotásba erőltették. A fiatalok viszont a művészet direkt társadalomformáló szerepét megkérdőjelezve, úgymond a fogalmiságot, az irodalmiasságot tagadva, az új formák erjesztőerejében hittek. Az általuk bevezetett vagy nyugatról átvett formai újítások akarva-akaratlanul persze, új eszmei tartalmakat is indukáltak, és emiatt csoportjaikat felszámolták vagy éppen önfelszámolódtak.

Erre a kitérőre azért volt szükség, hogy megértessem, miért volt fontos művészetünkben Kákonyi Csilla klasszikus és újkori művészettörténeti hagyományokra támaszkodó, ebben mélyen gyökerező, annak formái eszközeit használó, de – és ez volt talán akkor a legfontosabb – a legújabb kortárs művészet szellemét is megidézni tudó leleményének megjelenése, az akkori irodalmi avantgárdból is ismerős, különböző korok és helyszínek egy képsíkon való használata. Az persze nem mondható el, hogy Kákonyi Csilla tipikus művésze lett volna a nyolcvanas évek transzavantgárdjának. Csak azt állíthatom, hogy a művészet világában való őszinte magakeresései közben olyan kortárs érzésekre, formákra, megoldásokra bukkant, melyeknek lényege a múlt művészetének nosztalgiájával teljes képi világába beépülve egyéni hangot eredményezett. Ami a magyar és különösen az erdélyi művészetben nem először, éppen kissé a megkészt stilstűtőrekrévkés és a kortárs jegyek keveredéséből adódó sajátosság miatt vált ezúttal is egyetemes mércével is mérhetően eredetivé.

És itt térjünk vissza egy pillanatra a művész nő szavaihoz:

„Ha visszagondolok felnőttételem éveire, az ún. érett életkorra, amikor az emberélet éppen csúcson

van, boldog embernek látom magamat. Annak ellenére, hogy sötét és egyre vadabb, elnyomóbb diktatúra uralkodott az országban, hogy elzártságban éltünk, s hogy emellett minket kisebbségeket végig elkísért a velünk szembeni ellenézés nyomasztó, sokszor fenyegető háttérmorajlása..., de családomban, magánéletemben szeretet vett körül.

Ez és a munkám tartalmassá tette mindennapjaimat. Akkor találtam meg az alkotómunkában a saját utamat, mélyen azóta is járok, kíváncsi kereséssel, felfedezésekkel, rátalálásokkal, vívódásokkal-gyotrodésszel és örömmel.

Alkotói világát a '89-et követő változások lényegében nem változtatták meg, csak fel- és megerősítették. Művészetét gyakran a közösségi elkötelezettség és kritikai hang, sőt néha szinte a politikai plakát funkciót és formáit is felvállaló radikalizmus jellemzi. Máskor ennek némileg ellentmondva, a kép síkja a bensőségességgel vegyes intellektuális lamentáció terepévé válik, a természet leképezésének, bámulatának, utánteremtésnek, a szépség iránti fogékonyság kinyilatkoztatásának közegévé, a misztériumok színpadává, a transzcendencia előcsarnokává, a legbensőbb emberi érzések megidőzésének miliőjévé.

Ebben az utóbbi időszakban különösen a kép belső fényének megadása, az anyaghasználat könnyedségének fokozása foglalkoztatja. Az utóbb készült képeinek jellegzetességéhez tartozik a dimenzióváltásokat is segítő kollázsszerű kompozícióinak az a sajátossága, ahogyan a részformákat irányítottan, grafikusan keményen vagy festőien lágyan kezeli. A képek részleteiben nonfiguratív felületein a festői eszközök meglepő gazdagságával, a palettán kevert színek különös minőségével vagy a helyben, a felületen optikailag kialakított színhangulatok eredetiségével, újszerűségével vagy éppen ezzel ellentétesen, a festészet történetének nagy mestereinek világát megidéző színhatásai-val, valamint az ecsetnyomok könnyed dinamikájával teszi egyre hitelesebbé és meggyőzőbbé összetéveszthetetlenül sajátos világát.

Kákonyi Csillát sokkolják, művészi megnyilatkozásra, esetenként szóbeli nyilatkozatra is készítetik az olyan politikai események, mint Marosvásárhely véres márciusa. Másfelől pedig értetlenül fogadja a hirtelen beáramló új kulturális információs áradatot, többek között a művészet szerepének megváltozásáról szóló egymást letorkoló napi elméleteket. De közelebbről az erdélyi képzőművészet értékvélsága és márgára maradottsága nyugtalanítja.

Ars poeticáját így fogalmazta meg képzőművésznél ritka szababotossággal és bölcséleti jártassággal: „... mindig is hittem, hogy a művészet inkarnáció, a gondolat megtestesülése a mű anyagában. Arról, hogy az anyag megmunkálása, érzéki szépsége elengedhetetlen, hiszen az így létrehozott képzőművészeti érzetek közvetítik, teszik látvánnyá mások számára is a gondolatot.... Az alkotómunka intim, belső dolog, a „szakmai” ismeretekeken túl rengeteg benne az intuíció, az érzelmi töltés. Egy szín varázsát, sugárzását, radiálását létrehozni, élettelen fizikai állapotából élővé változtatni a vásznon, ez a lélek belső erejéből, temperamentumából valósulhat meg elsősorban.

Ezekkel a meggyőződésekkel dolgozom és dolgoztam eddig is a magam módján, belső törvényszerűségeim szerint. Lehetőleg úgy, hogy megosszam ezt másokkal is.

Kákonyi Csilla kiállítása, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2009. október 22.

Megélt pillanatok

Botár Lászlónak, bármilyen hihetetlen, ez az első székelyudvarhelyi egyéni kiállítása.

Pedig az ötvenedik életévét immár maga mögött tudó művész – ez a kiállítási anyag ennek a kerek évfordulónak a tiszteletére állt össze – a Csíkszeredában élő Botár László, nemcsak Hargita megyében, de az egész Székelyföldön nemzedékének egyik legkarakteresebb festőművésze.

1959-ben született Csíkszentkirályon. Az első szakmai útba igazításokat többek között Gaál Andrásztól és Márton Árpádtól kapta meg a csíkszeredai művészeti profilú általános iskolában. Majd a marosvásárhelyi Zene- és Képzőművészeti Középiskola tanárai bontakoztatták tovább tehetségét, nyesegették egyre karakteresebb alkotói büszkeségét.

Végül design szakon a példaképének is vallott, tekintélyes, mert emberként és szakmai szempontból is kiváló Salvanu Virgílnél diplomázott a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán, 1984-ben. Kihelyezése után éveken át designeri munkát végzett, 1985 és 1990 között a csíkszeredai traktorgyárban, majd különböző magáncégeknek.

Közben rendszeresen állított ki, 1979-től csoportos, 1988-tól egyéni tárlatokon. Amellett, hogy aktív képzőművész, lelkes animátora, fáradhatatlan munkása volt a Hargita megyei képzőművészeti életnek.

Jelenleg úgy is, mint a Hargita Megyei Kulturális Központ referense. Számos csoportos kiállítás rendezője, kiadványok, könyvek, katalógusok, plakátok stb. grafikai arculatának tervezője, és nem utolsósorban egy rangos nemzetközi képzőművészeti tábor, a Free camp tábor szervezője. A táborvezetéshez a tapasztalatot számos rangos művészklub meghívottjaként szerezte.

Művészi sikerének része, hogy 1990-től nemcsak a Román Képzőművészek Országos Szövetségének és 1994-től a Barabás Miklós Céhnek tagja, de tagjai sorába fogadta a párizsi Assotiation Internationale des Arts Plastique is, valamint a stockholmi Egyetemes Magyar Képzőművészeti Egyesület.

A mostani kiállítás megnyitóra való sebtében történt felkéréskor könnyelműen arra gondoltam, igaz, hogy csupán egy-két nap áll a rendelkezésemre, de van már nekem valahol egy szövegkezdeményem, azt tovább írom és így a máskor lényegesen több időt kívánó munkát – ugyanis meglehetősen nehézkes a munkastílusom – elvállalhatom.

Lássuk, mit is jegyeztem le előzetesen:

Botár László festőművészként nőfüggő. Képein nyíltan szexista, amihez ma nem kis bátorság kell. Szinte minden képe a nőt, a női testet, mint a férfi vágyának kitüntetett tárgyát jeleníti meg. Nem akármilyen női testeket, hanem a nagybetűs, a mindenkori NŐ-két, gondolok itt a kőkorszakbeli termékenység istennőkére, a törzsi kultúrák pázrasra csábító rituására ringó-rángó buja idomú táncosnőire. De felidézik a klasszikus avantgárd primitív kultuszának idején, a huszadik század első évtizedeiben a néger maszkokat, szobrokat imádó, a dzsessz és a tudatmódosító szerek hatását élvező, szertartásosan az érintetlen természet ölen szeretkező, valamint az elgépiesedő civilizáció ellen lázadó vadak, azaz a fauve-ok, expresszionisták és kubisták széles gesztusokkal, nyers színekkel festett, nemi jellegzetességük formáit kihangsúlyozó némbereit, asszonyállatait.

Ezekon Botár a törzsi kultúrák felé fordulva, a vadság, az elemi erők, az őszinteség, a direktség kultuszát elevenítette fel. Ez a felfokozott érdeklődés az erotikára, a meztelen női test iránt nemcsak Botár festésztérré, de kisebb-nagyobb mértékben egy sor középnemzedékbeli erdélyi művész életművére jellemző, körükben szinte kánonná vált az erotikus akt szenvedélyes, expresszív megjelenítése. Hiszen az akt, az erotika ábrázolása a korábbi kommunista korszakban ugyanolyan tiltott gyümölcs volt, mint amennyire az volt

pl. a nemzeti és vallási jelképek használata. Nemhiába váltak ezek a témák szintén széleskörűen elterjedté a rendszerváltás utáni korszak művészetében.

Aki Botár László képeihez hasonló, absztrakt, azaz elvont, mondhatnánk úgyis, hogy informel képet keveset vagy még eddig eredetiben sohasem látott, szóval ez a bizonyos, ilyen szempontból ma született látogató, ezek után azt kérdezheti: ha az itt látható Botár-festményeken a fentebb emlegetett a női idomokat hiába keressük, akkor mit keressünk rajtuk, vajon mit rejthetett el a művész a formák, színek, vonalkötegek között? Ahogy közkeletűen szokták ezt a kérdést feltenni: mit ábrázolnak ezek a festmények?

Válaszom az, hogy: semmi tematikust, szimbolikust, látványból leképezetten tárgyszerűt, azaz semmi olyant, amit könnyen szavakra lefordítva megemészthetőnek tudunk, sem nőt, sem holdat, felhőt, sem kerítést, sem fát, hegyet, sem arcot, semmi kézzelfogható, elmesélhető, a látott hétköznapi valósághoz, álomhoz hasonlíthatót.

Ezeknek a képeknek inkább hangulata, drámaisága vagy líraisága, belső feszültsége vagy kiegyensúlyozottsága van, mint témája, tárgya. Egyediségüket pedig, az egyes emberi érzelmeket és ösztönmegnyilvánulásokat kivetítő festőiségre lefordított szín- és formavilág, lendületességüket a vonalkezelésének erőteljessége vagy kecsessége, sajátos hangulatukat, a képek sötétebb és világosabb foltjainak ritmusa, összhangjukat pedig, a minden plasztikai elemet egyben tartó képi rend, a kompozíció biztosítja. Külön érdemesnek tartom megfigyelni Botár László képeinek ecsetkezelését, a nyomhagyás mikéntjének szinte végtelen variációjú kifinomult változosságát.

Ha kellő beleélő képességgel nézzük a részleteket, a művész technikáját, akkor könnyen megelevenedhetik előttünk a festő sajátos viselkedése a műteremben, munka közben. Magunk elé képzelhetjük, amint nekikészülődik, kikészítve eszközeit, festékeit, ecseteit, előzetesen elkészített firkányi vázlatát, hogy minden a keze ügyében legyen. Majd kis lazítás és koncentráció után hozzáfog, nagy ívű gesztusokat tesz, nemsokára pedig már látszólag fegyelmetlenül, szinte extázisban csapkod, spriccel, gyűr, ken, mázsol, fest, csurgat, a festéket egyenesen a dobozból a felületre öntve, igyekszik annak folyását a neki tetsző irányba terelni. Megidézhetjük, amint ecsetvéggel vagy éppen a keze ügyébe kerülő eszközzel befirkál valamit az éppen szétterülő masszába, festeni szinte színeket sem

keresve a festéshez, hogy meg ne torpanjon az ihletett gesztussorozat, többnyire az úgynevezett nem színeket, a feketét, szürkét, a fehérét használva. Majd némi megtorpanás után a következő pillanatban láthatjuk őt hirtelen ötlettől vagy inkább sugallattól vezérelve, amint hangulatától függően meglepően komor vagy derűs tónusú és élénk, vagy tört színű foltot terít vagy éppen pöttyöz, messziről becélzott helyre vonalat húz, karcol, kanyarít a képfelületre. Majd újabb megtorpanások és nekiveselkedések, hátralépéssel kiegészített vizsgáló méricskélő tekintetek után a legnehezebb, a késznek nyilvánító döntés. Ugyanis az így készülő, úgynevezett egy ülésből festett képekhez később, más hangulatban, lelkiállapotban hozzátenni, hozzányúlni többnyire nem lehet. Nem érdemes.

Botár László az absztrakt expresszív képiségen keresztül, önnön életerejét, lendületét a testbeszédén keresztül közvetítő akciófestészet és az égiek segítségével elfogadó szertartásosan irányított véletlen fröcsköléses-csurgatásos dripping módszerrel is kacérkodó, informel, azaz a formanélküli vagy inkább formátlan művészetben, tassiszta vagy gesztus festészetben, vagy a New York-i action paintingen keresztül – ezek az irányzatok az ötvenes években élték virágkorukat – eljutott, egy olyan sajátos plasztikai felhangokkal alakított egyéni képi világhoz, és ez a csodálatos ezeken a festményeken, ha szabad ilyent mondani, amelyek mindent összegezve klasszikusan, nagybetűsen SZÉPEK.

Botár László kiállítása, Székelyudvarhely, művelődési ház, 2010. január 7.

Visszatérő motívum

Ahogy a színészeknek ilyen vagy olyan szerepei, úgy nekünk kiállításokat megnyitó művészettörténészeknek is vannak többé vagy kevésbé testhezálló felkéréseink, ezek között ritkán olyanok is, amelyeket a színészek szavajárását kölcsönözve, szerepalmoknak mondhatunk. Számomra Szabó Zoltán Judókának kiállítását nyitni Marosvásárhelyen, a Kultúrpalotában sokáig inkább a lehetetlennel határos, tényleg talán csak egy álomban megtörténhető szereplehetőség volt.

Most mégis bajban vagyok a megnyitóval.

Hiszen olyan mérhetetlen asszociációs mezőt generál ez a mostani impozáns kiállítási anyag, és anynyi olyan alkotást vonultat fel, amelyet nem csak én nem láthattam korábban, de a közönségből is

csak néhányan, a szerencsésebbek. Ráadásul anyyira az utolsó pillanatban állt össze a kiállítás anyaga, hogy most szerepálmom ide vagy oda, csupán csak arra vállalkozhattam, hogy néhány támpontot vázoljak fel az életpályát illetően, néhány mondatot fogalmazzak meg a művészetének milyenségéről és jelentőségéről. Szem előtt tartva azt a tényt, hogy egy kiállításmegnyitóban lehetetlen pótolni azt a szellemi, szociokulturális űrt, amit a Szabó Zoltán életműve körüli diskurzus majdnem teljes hiánya okoz. Az ő művészetéről ugyanis többnyire hallgat a sajtó, nem is csoda, hiszen ő maga az, aki elhárít minden ilyen közeledést.

De az is hihetetlen, hogy ötvenes éveinek utolsó éveiben járó Szabó Zoltán munkásságáról eddig sem egy katalógus, sem egy album, sem egy átfogó tanulmány, soha egy terjedelmesebb szakpublikáció nem készült. Mint ahogy tudomásom szerint eddig nem kapott egyetlen, a közönsége szemében valamit jelentő díjat, plecsnit, oklevelet sem.

Ami nem jelenti azt, hogy számos jelentős, a képzőművészetről gondolkodó ember ne nyilatkozott volna munkásságáról a művészetének kijáró kellő elismeréssel, és aminek eredményeképpen fontos, az életmű mellett állásfoglalást vállaló szövegek ne keletkeztek volna, de ezek többnyire alkalmi vagy csupán lexikális célokat szolgáló mondatok voltak.

Mindez sajnos így igaz, annak ellenére, hogy többünk véleménye szerint egy olyan életműről van szó, amely úgy eredetiségét, mint korán kiforrott kortárs szellemét tekintve, történetileg is a legkiválóbbak közé tartozónak mondható. Itt az ideje, hogy kimondjam: Szabó Zoltán munkáinak jelentősége meghatározó, nemcsak erdélyi magyar kultúránk, hanem mind össznemzeti, mind hazai képzőművészetünk szempontjából, és azt hiszem, hozzátehetjük nyugodtan, hogy európaiságunk, sőt az egyetemes kultúrába való ágyazottságunk tekintetében is.

Szabó Zoltán Judóka 1952-ben született Erdőszentgyörgyön, az Ikrék jegyében.

A kolozsvári Képzőművészeti Főiskolán Abodi Nagy Béla és Miklóssy Gábor voltak a mesterei.

Hogy milyen is lehetett a főiskolán, arról kiváló művészkollégája, korán elhunyt barátja, Ady József így tudósított 1991-ben: Őt akkor is, most is talán a legérdekesebb, legsúlyosabb egyéniségnek vélem... A főiskolán annak a periódusnak a legkomolyabb embere Szabó Zoltán Judóka volt. Rendkívül szokatlan dolgot művelt a festészetben és a képzőművészkedésben.

Nagyon hamar meghaladta az egyértelmű szürrealizmust és a metafizikus festészetet (ezeket az irányzatokat ekkorra a valamikori szocreál festő Miklóssy képviselte a mesterek közül) és a kettő kombinációjaként, erős egzisztencialista meghatározottsággal tűzdelt festészetet művelt. (Erre az irányultságra, az akkor a diákok körében népszerű Francis Bacon műveivel való megismerkedés, persze csak reprodukciókról, és talán akkor a főiskolán szintén tanító Tóth László képeinek némileg rokonszellemű példája is ösztönözte).

Judóka a főiskola után egyik alapító résztvevője volt egy akkori cikkben már Mamüként emlegetett Marosvásárhelyi Műhely laza művészcsoporthoz, vagy ahogy ezt egy páran hívtuk, a párizsi folyóirat mintájára, a Magyar Műhelynek. A Mamú Stúdió színházbeli kiállításai mindössze öt kiállítást értek meg, Judóka részt vett ezeken, mint ahogy azokon a kiállításokon és szabadtéri akciókon, happeningeken is, amelyek többnyire a Mamú köréhez tartozó művészek részvételével készültek egy kicsiny résnyire nyílt időben, talán három évig összesen, akkor is szigorúan ellenőrzött, tehát illuzórikus szabadság keretében. Ezek a művészeti megmozdulások jelentős eseményeivé váltak annak a hetvenes-nyolcvanas évek fordulója körül felizzó, majd radikálisan kioltott intenzív művészeti életnek, amely országszerte az úgynevezett Stúdió, azaz a 35-ös műhely körében bontakozott ki.

A mindenképpen revelációként ható művészeti mozgalmak felső politikai körökből sugallt apolitikus irányát a művészek zöme mintegy kompromisszumként, de elfogadta, sőt némelyik hittel propagálta. Bár ezeknek a művészetmegújító mozgalmaknak Szabó Zoltán aktív résztvevője, fontos figurája volt, de identitás- és igazságkereső művészete miatt egyre gyakrabban került szembe nemcsak a hivatalos kultúrpolitikával, hanem társainak nálánál óvatosabb művészetstratégiájával.

Ennek kirívó jeleként a korszak egyik legjelentősebb, mert a legszabadabb programot megvalósító kiállításáról, a Baász Imre-szervezte első sepsiszentgyörgyi Médiumról egyik munkáját kizsúrizték. Az akkori állapotok ismeretében persze ez nem csoda. Beküldött munkája vakmerő volt, egy guggolós budi: magát negatív sisak formájú nemesi cimerdíszet kínáló pottyantásra alkalmas lyukkal. Ahogy ez történni szokott, a műről tudomást szerzett művészbáratok szemében a totalitárius politikai helyzetre, valamint a súlyos fáziseltolódásban leledző művészeti kánonra nyelvet öltő, a Marcell Duchamp-i gesztus sajátos

parafrázisaként megszületett ready-made elemeket kombináló alkotás a korszak egyik kulcsfontosságú műtárgyává vált.

1983-ban a Mamú csoport felszámolta magát. Tagjainak nagy része emigrált.

Judóka az ezt követő években készítette egyik legjelentősebb sorozatát, a Visszatérő motívum címűt. Folytatásaként annak a nyolcvanas évek legelején dédelgetett, konceptuális gondolatként közvetített nagyszabású environment tervnek, amelyet a művész, land art jellegű szabadtéri installációként képzel megépíteni. A Kárpátok karéját könyvekből. Erőszerű menedékül. Az azóta már számos művében kulcsmotívumként használt, a kenyérrel, az aggyal egylényegűvé vált, anyai öllel is asszociálható befogadó, szükség esetén elbocsátó, vagy éppen megszüülő lényegi formát, a honi keretet, Transsylvania. A sorozat két sikeresen átcsempesztett darabja az 1989-ben, a romániai forradalom előestéjén megnyílt, a marosvásárhelyi művészek felvonultató demonstratív jellegű szentendrei Mamú-kiállításnak volt meghatározó műalkotása. Életrajzi érdekesség, hogy ennek a kiállításnak a katalógusa Szabó Zoltánt akkor úgy említi, mint aki maga is áttelepülőben van Magyarországra. Végül maradt.

Baráti, szakmai kapcsolata az immár Budapesten újraalakult Mamú Társasággal fennmaradt, lényeges pontokon gyümölcsöző munkakapcsolatban mutatkozott meg. Judóka például részt vett annak egyik legfontosabb kiállításán, 1991-ben, a szentendrei Vajda Lajos Stúdióval közösen megvalósított Unikornis címűn. Legutóbb pedig a tavalyi, a festészethez való visszatérés programját hirdető Tájmisztika című képzőművészeti alkotótáborban.

Szabó Zoltán műveiben újraélednek, feltámadnak kultúránk mélyrétegeiből letűntnek tartott évezredek

értékek, visszanyerik régi-új értelmüket az archaikus jelek, jelrendszerek, aktuális érzelmi, szellemi energiát sugárzó töltetre tesznek szert elfelejtett anyagtársítási eljárások, tudatosan alkalmazott szinkombinációk, mágikus formák, mozdulatok, gesztusok. A művész történelmi, kulturális, de fizikai és lelki dimenziókat is átlépni képes alkotói ereje, asszociációs módszereinek kétirányú, a formát egyszerre bontó és építő, a tartalmat kiürítő és betöltő módszerének köszönhető. Sajátosságai a logikai gondolatsorok és a következtetések csiki-csuki voltában keresendők.

Alkotásaiban a vizuális paradoxonokkal erősített egyediségen túl, az anyagválasztás és a formálás kulturális toposzokkal való rokoníthatóságán keresztül a személyes lelki kötődések is megmutatkoznak. A természettudományos és bölcséleti spekulatív tartalmak, az anyaghasználat spontán gesztusokban kifejeződő nagyfokú expresszivitásával párosak.

A kiállítás egyik, az életmű korai szakaszában keletkezett darabján saját kezű feljegyzésként ez olvasható:

–Erőterek-hullámok

–Egy (halasztott visszatérő) motívum alakulásának követése a plasztikai megvalósulás (itt szavak áthúzva)

–(arra vonatkozó elképzelés), hogyan lehetséges a forma.

–A folyamattendenciák követése kezdetleges eszközökkel, egyszerű anyagokkal, megfeleltetések.

–Ez a rajz azt példázza, hogy, hogy jelenhet meg a tudatban a kiindulópont.

–Megjelenik egy természeti forma, és ezt nem volt szükséges alakítani, mert automatikusan foglal helyet az adott összefüggésben.

Marosvásárhely, Kultúrpalota, 2010. január 23.

Kákonyi Csilla: Önarckép társasággal, olaj, vászon

Botár László: Erotikus gondolat, olaj, vászon

Szabó Zoltán Judóka: Szfinx, olaj, vászon

EZERJÓFÜVEK A TEMPEVÖLGYBEN

Az Értelmező kéziszótárban szerepel néhány olyan botanikai terminus, amely – azonkívül, hogy esetenként többféle növény, fűfajta, gyümölcsféle jelölésére is szolgál – ugyanazzal a hangalakkal szőlőfajtát is jelent. Hogy a növények elnevezései poliszemantikus nevek, a botanika szakirodalmában járatosaknak, a növényvilág iránt érdeklődőknek is nyilvánvaló. Egy-egy növény nevének magyarázata, a névadási szemlélet háttere minden esetben fontos volna. Az etimológia (< gör. etymológia) főadata a nyelvi jelvégső eredetének kikutatása és az általa jelölt dologgal kapcsolatban a tulajdonképpeni igazi (gör. étymosz 'valós, igazi, eredeti') jelentés megadása. Szókratész írja az etimológia problematikájának szentelt és Platonhoz intézett dialógusában: „A szó helyessége abban áll, hogy megmutatja, milyen az a dolog.” A nyelvi jelek igazi értelmét keresve az antik világ úttörői szómagyarázataikkal ezt a célt akarták elérni. Mint pl. M. Terentius Varro (i. e. 116–27), aki a latin *cadaver* 'holttest' szót a *caro data vermibus* 'a kukacoknak ítélt hús' jelentésű szófűzérből vezeti le. De – hogy a növényneveknél maradjunk – látható az ősi etimológizálás makacs továbbélése az unedo 'eperfa és annak termése' szó megfejtési kísérletének példáján is. Az idősebb Plinius naiv szófejtését (< *unum tantum edo* = csak egyet eszem / a gyümölcsből, mert túl savanyú) találjuk Georg Christian Wittstein sok-sok évvel később, 1852-ben megjelent szótárában (Etimologisch-botanisches Wörterbuch. Ansbach). A növénynevek eredeti értelmének magyarázatára törekedő kutatók még itt tartottak a XIX. század közepén.

A népnyelvben általában soknevűek a fajták, a szinonimitás mértékét a jelölt fajta és a jelölésre használt terminusok aránya mutatja. Akárcsak a poliszémia, a szinonima sem igazi rokonértelműség ebben az esetben, mert az ugyanarra a fajtára vonatkozó nevek nem ugyanannak a közösségnek a nyelvében használatosak. Tájegységként, különböző vidékek tájnyelveiként mutatnak változatos képet (pl. *Caltha palustris*: gólyahír, tóvirág, tőkvirág, libadöglesztő, sárvirág, Lukács-virág, kácsavirág, szentgyörgyisaláta stb.). Ezért inkább földrajzi heteronimáknak kell tekinteni ezeket, nem szinonimáknak. A forrásmunkák nem föltétlenül hibás vál-

tozatait a szótörténet jelentésmegadásainál már csak azért is jobb elfogadnunk, mert egyelőre nem ismerjük még az etimológiát, és a szófejtés során segítségünkre lehet a változások, névátvitelnek láncának összeállításánál. Alább a szócikkek fejlécében a név és a jelentésmegadás utáni szám az egykötetes Értelmező kéziszótár (Bp., 1975) lapszáma.

A Balatonfüred környéki igen látványos molyhostölgyes karsztbokorerdők egyik növénye a nagy-ezerjófű 'halványpiros szirmú, erős szagú, magas erdei növény'; *Dictamnus albus* (332). Az ezerjófű 'a tárncsifélék családjába tartozó növénynemzetség'; *Centaurium* (346).

Az ezerjófű név a magyar írásbeliségben már igen korán, a Besztercei (1395 k.: *ezeryo* fiu) és a Schlägli szójegyzékben (1405 k.: *ezerio* fiw) felbukkan. A Strassburgi ösnyomtatvány (1486) bejegyzéseiben szintén olvasható: *De diptano – ezer yo fyw*. A római Casanate-kódex magyar bejegyzései között 1500 körül: *eseryofw*. 1577 körül Lencsés György kéziratosa *Ars Medica* című orvosbotanikai művében, 1578-ban Melius Juhász Péternél szerepel (Herbarium az faknac fvéknece nevekroel, természetekroel és haßnairol). Öt évvel Melius kolozsvári művének megjelenése után készült az első latin–magyar növényiszótárunk, amelyet a németalföldi Clusiusnak és szerzőtársának, Beythe Istvánnak köszönhetünk. Németújváron, 1583-ban került ki a nyomdából *Stirpium Nomenclator Pannonicus* címmel. (Ugyanez a 348 korabeli növénynevet tartalmazó jegyzék jelent meg 1584-ben Antwerpenben Clusius pannóniai flóraművének függelékeként.) Charles de l'Écluse, vagy ismertebb latinos nevén Carolus Clusius mecénása a pannóniai flóra kutatásában a híres törökverő Batthyány Boldizsár, a művelt, tudományoszerető mánás volt. A németújvári várúr környezetéhez és Clusius baráti köréhez tartozott az udvari tudós pap, Beythe István, aki a tudóst gyakran elkísérte botanikai kirándulásain, és közölte vele a növények magyar neveit. Az előszóban a szerző kiemeli a németújvári prédikátor érdemét a növények magyar neveinek megállapításában. Nagy művében növényünk: *ezorio* fiu.

1588-ban Frankovith Gergelynél (Hasznos és föltötte szikseges könyv. Monyorókerék) *ezer io* fiu, 1590-ben Szikszai Fabricius Balázs szószedetében (*Nomenclatura Dictionarium Latino-vngaricum*. Debrecen) *ezerio* fű '*Dictamnus*' olvasható. Közli Beythe András is Fives Könyvében, 1595-ben: *ezero*

io fiv 'Centaurium'. A Herbarium (Vincentiae, 1491) XVI. és XVII. glosszái között az ezer yo fyw, ezer io fyu, ezer io fűü 'Diptamus'. Szenczi Molnár Albert (1604) és Pápai Páriz Ferenc (1708) szótárában az ezerjő-fű 'scordium, asplenium, calceus Mariae, dictamus'. A Dorstenius-féle Botaniconba bejegyzett magyar növénynevek között (1703): ezer jó Fű. Csapó Józsefnél (Új füves és virágos magyar kert. Pozsony, 1775) a kis ezerjő-fű a 'Centaurium minus', míg a nagy ezerjő-fű, akár Benkő Józsefnél 1783-ban, a Magyar Könyv-ház sorozatban napvilágot látott Nomenclatura Botanicájában a 'Dictamnus albus'. 1807-ben ezerjő, köris ezerjő (Diószegi Sámuel–Fazekas Mihály: Magyar Fűvész Könyv), Diószegi 1813-ban megjelent Orvosi Fűvész Könyvében ezerjő.

A névadási szemlélet háttere az, hogy gyógynövényként „ezer bajra” jó. Már Dioszkuridész és Galénosz is dicséri gyógyhatásait, kentaureion to mikron, kentaureion to lepton, illetve kentaureion to mega néven írják le a növényt. Plinius szintén megkülönbözteti a kis és nagy ezerjőfűvet: centaurium minus, illetve centaurium maius. A nőnemű centauria alak is szerepel nála.

Tudományos Centaurium nemzetségneve Cheiron kentaúr nevéből eredeztethető. Ő volt a gyógyításban leghíresebb kentaúr, a phytoterápia megalkotója, akinek görög (és latin Chiron) nevével számos egyéb gyógynövényt kapcsolnak össze (pl. chironia Pliniusnál számos gyógynövény neve, chironium 'Opopanax, gumigyökér'). A görög mondák szerint Cheiron használta orvoslásra az ezerjőfűvet is, az ő tiszteletére kapta ezt a 'kentaúrfű' nevét. A latin szakzó a görög orvosbotanikusoknál, Theophrasztosznál, Dioszkuridésznél szereplő kentaúr(e)ion (< görög kentaureiosz 'kentaúrokhoz tartozó') növénynevből származik. Ennek a névnek a félreértése a XV. századi német Hundertguldenkraut, majd még inkább túlozva (pl. Ortus Sanitatis 1485: centaurea-Dusentgulden) Tausenguldenkraut (mindenre jó, pénzzel aligha megfizethető gyógyhatás = Tausend Gulden Wert, azaz 'ezer guldent érő'), illetve a magyar százforintosfű, százaranyosfű növénynevek. Sőt, a német népryelvben használatos a Milliontounzkrut is. Ezek a latin centum aurei (centum 'száz'; aurei 'arany') szavakból magyarázott centaurium kifejezésre vezethetők vissza. A centaurium népetimológiai alakulata a magyar cintória.

Mint a növény magyar ezerjő neve is mutatja, nálunk szintén régóta becsült gyógynövény, régi fűvész-

könyveink híres növénye. Melius Herbariumában (1578) mint méreg- és féregűző szer szerepel. „Belső hasznairól” pedig azt írja, hogy „az asszonyállatok havi körságát megindítja, az benszorult Secundinát, azaz burokot, holt gyermeket kiűz. Ha csak füstölöd, párlod vele az asszonyállatot, szinte azon haszna.”

Egy csonka latin nyelvű természetrajzi műben, a XVI. században bukkan fel a Centaurium földepe neve (MNy. 1943: feold epeie). Meliusnál (1578) kis földi epe, Szikszai Nomenclaturájában (1590) föld merge, Jacobus Theodorus Tabernaemontanus „Kräuterbuch” (Frankfurt am Main, 1588) című művének későbbi, 1731-es kiadásában, a könyv végén szereplő – számunkra igen hízelgő – „barbár nevek” között (Register der Kräuter auf allerhand Barbarischer Sprache) az ezerjőfű neve szintén fod-epeye. Csapónál (1775) földi-epe, föld-epeje-fű. Benkő József 1781-ben, Szebenben nyomtatott halotti prédikációjában (Téli bokréta) azt olvassuk, hogy a „centaúria, centúria: száz-forintos-fű nagy hasznáért és kis-ezerjő-fű, oly keserű fű, mellyel keserűbbet az Izraeliták sem ettek az Húsvéti Báránnyal, és azért Föld-epe-fűnek is mondatik.” Veszelszkinél (1798) föld' epéje, a Magyar Fűvész Könyvben (1807) földepe tarnits, Dioszegi Orvosi Fűvész Könyvében (1813) földepe, Szádlér József Magyarázataiban (1823/27) közönséges földepe, szép földepe. A földepe szerepel Bugát Természet-tudományis Szóhalmaz című, 1843-ban megjelent művében is. Ezzel a névvel összefüggésben a növényt epekőbántalmak ellen is ajánlották. A magyar epefű, földepe és a német Gallkraut, Erdgalle, francia fiel de terre, olasz fiele della terra a növény keserű ízére utalnak. Az ókorban Pliniusnál és Dioszkuridésznél, később Dorsteniusnál is (1540) olvasható fel terrae kifejezésre vezethetők vissza. Számos antik forrásban emlegetik a növény keserű ízét, Vergiliusnál: „focudus sapor; grave olentia centaurea”.

A Néprajzi Értesítő 1943-as évfolyamában Zalabaksa gyűjtőgető gazdálkodásáról azt írják, hogy az „ezerfüjjet gyomorbeteg ember éhgyomorra issza. Tüdőbajos, hideglelés, szorulásos emberek is ezerjőfű teát isznak. Sebet ezerjőfű teájába mártott ruhával borogatnak.” A Komárom megyei Martosban az „ezerjőfű ezer bajrú való: tüdőbajrú, gyomorfájsrú, epebajrú, vesebajrú, hideglövírsú, érelmeszesedírsú, étvágyhozó” (MNy. 45). Az erdélyi Szováta-Szakadátón a „cintórija ~ cintérija szárából és virágjából teját főzünk, s azza itattjuk, akinek fáj a gyomra” (NyIrK. 11). Melius Juhász Péter Herbáriumában

(1578) azt írja az ezerjófüről, hogy „Az tágokba löt Nyilakat kivonsza, ha felyül reá kötöd e füvet, Vasat, golyóbist kivonszon a testből. Vergilius mongya, hogy még a Baromból is, Lóból kivonsza a vasat, golyóbist, ha reá kötik.” Veszelszki Antal (1798) számtalan haszna mellett „gyökere porát a nyavalyatörés, söt a pestis ellen is igen hasznos”-nak írja le. Fialat leveleit Szibériában teának használják. Emésztést elősegítő teakeverékek alkotórésze, kivonata a likőriparban fontos. Nálunk a szárából és leveléből főzött teával a gyomor- és epebántalmakat gyógyítják. 12 órán át áztatják, ezzel az oldattal orvosolják a beteg tehén tőgyét. Krónikus hasmenéseknél és giliszták ellen alkalmazták. Mint a Szigetközben, Tefaluszigeten beszélték, „R. néniről már lemondtak az orvosok. Átment a Dunán, Tültejfalun gyógyították meg ezerjófüvel. Csónakkal egy óra alatt ott vótunk.” Lázcsillapító hatásában is hittek, erre mutatnak német Fieberkraut, azaz 'láz-fű', magyar hideglelésfű, hidegüzésfű, tüzesember virágja nevei (R. Herbarium, 1578: hideglelés ellen való fű; Csapó, 1775: hideglelést gyógyító-fű). Ugyanitt olvasható „külső hasznáról”, hogy „koszos fejet meg-gyógyítja”. Ismerik még leveleinek alakja miatt ördögcsiptefű néven is.

Ugyancsak sokrétű gyógyhatására utal néhány német neve, pl. a Gottesgnadenkraut (Isten kegyelmefű), Wundkraut (sebfű), Fieberkraut (lázfű), valamint az olasz népnyelvi erba della febbre, cacciafebbre 'láz-hajtó' neve. Keserűfű társnevének olasz megfelelője az erba amara, erbeta amara, erba china etnobotanikai terminus. Az olasz N. centaura, centauru, centofiori szintén idetartozó. Olasz N. mazetto da prá neve 'mezei csokor' jelentésű.

A nagy ezerjófű 'Dictamnus albus' társneve a boszorkányfű. Minden bizonnyal a német Hexenkraut tükörfordítása. A Dictamnus albus nemzetségneve a Kréta szigetén lévő Dikté-hegy földrajzi névre vezethető vissza. Erősfű néven is emlegetik a növényt, további társneve a körislevelű ezerjófű, illetve a szarvasfű, szarvas élető fű (R. 1577 k.: Ars Medica, 1584: NomPann., 1590: SzikszF., 1604: MA., 1762: PPB., 1843: Bugát, 1870: CzF., 1897: Pallas). Beythe István 1583-ben úgy magyarázza az elnevezést, hogy „az nillal állaltottett szarvas ezerjófüvel szokta magát orvosolni.” A németben szintén a szarvas állatnévvel jelölt növény. Gemeine Hirschwurcz neve is arra utal, hogy a szarvasok szeretik ezt a füvet. Akárcsak a lengyelben; vö. R. jelenj korzen 'ua.' (Erlanger Herb.). A szarvasgyökér (R. 1807: MFüvK., 1835:

Kassai, 1843: Bugát, 1870: CzF.) társnév egyik jelentése szintén 'erősfű', azaz ezerjófű. Megfelelője a német Hirschwurcz. A régi botanikai középlatin herba cervaria 'különböző vadnövények' elnevezés alapja az állatnév, a 'szarvas' jelentésű lat. cervus szó. A névadás szemléleti háttere az a megfigyelés lehetett, hogy a gyökeret a szarvasok kiássák és eszik. Ma a boszorkányfű többek között a varázslófű egyik társneve is, melynek tudományos neve 'Circaea lutetiana'. A genusnév a varázslónő, Kirké nevéből keletkezett. A növény elnevezése, akár egyéb nevei, mint a Szent István virága, ördögüzőfű, a népi hiedelemvilágban betöltött szerepével kapcsolatos. Nevezték még szzirompárnak és üvegfűnek.

A nagy ezerjófűhöz különleges mondák fűződnek. Egy hiedelem szerint a gyökere a hétlakatú zárat is kinyitja, ezzel függ össze boszorkányfű, erősfű elnevezése. Levele a körisfához hasonló, ezért a népnyelvben használatos körisezerjófű, körisfalevelű fű és körislevelű ezerjófű neve. Más hiedelmek szerint ablakba téve villám ellen véd, vetésszélékre ültetve jég- és madárüző. A Déli-Bakonyban és a Balatonfelvidéken az a hiedelem járta, hogy ahol a harkály ezerjófűlevelet ejt le a csőréből, kincs terem a nyomában. A boszorkányfű Meliusnál (1578) a holdruta, „az bábák babonás füve”. Csapó József igen kimerítő és a magyarban akkoriban (1775) meglévő szinte minden növénynevet előszámláló Új füves és virágos magyar kert című művében nem említi. Valószínűleg szerzője komolytalannak hitte a jelölt növényhez fűződő vélt varázserőt, és nem szerette a babonás elnevezéseket sem. Megvan viszont a marosvásárhelyi Teleki-herbáriumban 1786-ban a kürüslő fű.

Ez az egyéves, bódító szagú fű különleges hírének is köszönheti, hogy a középkorban az alkimisták lángra tudták lobbantani, ugyanis apró illóolaj-mirigyek borítják a szárát. A középkorban gyógynövényként használták, és természetették kertekben is. Alkaloidokat, szaponinokat és illóolajakat tartalmaz. Az illóolajok napsütésben, hőségben olyan bőségesen párolognak, hogy szélcsendben, a növény fölötti légterben párájuk akár meg is gyűjthető. A botanikai irodalom szerint Linné lányának is sikerült ez a művelet. Az 50–100 cm magas szár mirigyesen szőrös ugyanis. A mirigyekből meleg időben annyi éteres olaj párolog ki, hogyha a virágzatot égő szállal érintjük, felvillanó láng lobban végig a növényen. A virágból desztillált olajat orvosi célokra használták. Virágának szaga a citrusfélék illatára emlékeztet. Nem csoda, hiszen a

narancs és a citrom közeli rokona; az illóolajairól híres rutafélék családjába tartozik. Érdekes virágai egy különleges botanikai jelenségről, a protandriáról is vezettek. A szép formájú szirmok közül kinyúló porzók sokkal hamarabb beérnek, mint a termő, így a bibe saját virággal történő megporzása e növény esetében lehetetlen.

És végül az ígért szőlőnév, az ezerjő 'sárgászöld gyógyjú régi magyar szőlőfajta' (346). A Pallas lexikon szerint Nógrád és Hont megyéből terjedt el az egész országban, s különféle nevek alatt ismeretes: szátoki, korponai, kolmreiffer, budai fehér, Erdélyben fehér bakator. Fürtje nagy, ágas, tömött. Korán érlik, bőtermő minőségi fehérborszőlő, a móri borvidék jellegzetes fajtája. Bora kemény, zamatos, alkoholban gazdag. Az ezerjő szőlőnév 1844-ben bukkan fel a magyar írásbeliségben (Legrády L.: Lajstroma), majd 1856: Gyürky, 1859: Letenyey L.: Szőlészeti, 1870: CzF., 1887: BL., 1906: Drucker-Ballay: Szőlészeti; N. ÜMTsz.: ezerjő Kölesd | SzegSz.: ezörjő.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III. (Bp., 1967–76) szerint a név magyar fejlemény: jelentéstapadással vált ki az ezerjő szőlő jelzős szerkezetből. Keletkezésében szerepe lehetett a korábbi ezerjőfű növénynevének. Több ampelográfus szerint azonban az ezerjő nem magyar szőlő, mint általában gondolták, hanem ezzel ellentétben a Felső-Duna mentéről terjedt el. Akkor pedig az ausztriai német Tausendachtgut, Tausendgut 'ua.' nem a magyarból való átvétel, hanem éppen fordítva, a magyar ezerjő a német szó tükörfordítása. Megvan a szerb-horvátban is – magyar jövevényszóként – a szőlőnév: ezerjo (OE. 8).

Több alfajtaját írták le, így a ligetes, madárkás, kereszteslevelű és köztük a legértékesebb, a nemes ezerjő alfaját. A XX. század első felében az ezerjő az egyik fő szőlőfajtánk volt. Elsősorban az alföldi borvidéken terjedt el, a Dunántúlon a móri borvidéken szinte csak ezt a fajtát termesztették. Magyar nemesítők több fajtajelölt nemesítéséhez, így pl. a zengő és a zenit államilag minősített fajtákhoz használták. Az utóbbi időben sajnos veszít jelentőségéből gyenge mustfoka és rothadásérzékenysége, fagyérzékenysége miatt. Pedig savas, kemény borát a száraz fehérborokat kedvelők sokra becsülik. A móri borvidéken aszút is készítettek belőle.

Hivatkozások

- Ars Medica = Lencsés György: Ars Medica. Orvosbotanikai kézirat. 1577 k.
 BL. = Borászati Lapok. Bp., 1874–1944.
 Csapó = Csapó József: Új füves és virágos magyar kert. Pozsony, 1775.
 CzF. = Czuczor–Fogarasi: A magyar nyelv szótára. I–VI. Pest, később Bp., 1862–74.
 Erlanger Herb. = Az erlangeni Universitätsbibliothek latin Herbariumának növénynevei.
 Herbarium = Melius Juhász Péter: Herbarium az faknac fveknec nevekről, természetekről és haßnairol. Kolozsvár, 1578.
 Gyürky = Gyürky Antal: Vinczellérek könyve. Pest, 1856.
 Kassai = Kassai József: Származtató 's gyökerészó magyar–diák szó-könyv. I–V. Pest, 1833.
 MA. = Szenczi Molnár Albert: Dictionarium Ungarico–Latinum. Norimberga, 1604.
 MFüvK. = Diószegi S.–Fazekas M.: Magyar Fűvész Könyv. Debrecen, 1807.
 MNy. = Magyar Nyelv. Bp., 1905–.
 NomPann. = C. Clusius: Stirpium nomenclator pannonicus. Antverpiae, 1584.
 NyIrK. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Kolozsvár, 1957–.
 OE. = Opća Enciklopedija. Zagreb, 1982.
 PPB. = Pápai Páriz Ferenc: Dictionarium / intentione ac labore Petri Bod/. Cibinii, 1767.
 SzegSz. = Bálint Sándor: Szegedi szótár. I–II. Bp., 1957.
 SzikszF. = Szikszai Fabricius Balázs: Nomenclatura Dictionarium Latino–vngaricum. Debrecen, 1590.
 ÜMTsz. = Új magyar tájszótár. I–III. Bp., 1979–.

FÁK, TUDÓSOK, EMLÉKEK

„Én nagyon szeretek fát ültetni, de kérdésekre válaszolni talán még jobban szeretek.”

Teller Ede

Kinek az ötlete volt, hogy tudósok is ültessenek emlékfákat a híres balatonfüredi sétányon? Erre a kérdésre hosszú ideig nem tudtam a választ, mígnem a véletlen a segítségemre sietett.

Elmeséltem Marx György professzornak, hogy írni szeretnék a tudósok füredi emlékfáiról, de nem sikerült kiderítenem, hogy kinek a kezdeményezése volt ez.

Ekkor Marx professzor úr – kissé hamiskásan mosolygva – a következőket mondta el nekem:

– Rabindranath Tagore kezdte el a faültetést 1926-ban, majd Salvatore Quasimodo következett 1961-ben. Mindketten Nobel-díjasok voltak, és ebből szinte magától adódott egy Nobel-díjas faültetési rendszer. Szerencsére Magyarország a hatvanas évek vége körül tudományos szempontból kezdett kinyílni – amin mi is sokat fáradoztunk –, és ennek egyik nagy eseménye volt a Neutrínó 72 konferencia, melyre több Nobel-díjas fizikus is eljött. Ennek a konferenciának volt – többek között – neves vendége az amerikai Richard Feynman és az olasz-szovjet Bruno Pontecorvo.

És ekkor nekem jött az az ötletem, hogy ha két Nobel-díjas költő ültetett fát, akkor a Nobel-díjas Feynman is ültessen. De hát 1972 volt, és „egyensúlynak” kellett lennie, úgy hogy Bruno Pontecorvót kérjük meg másik faültetőnek.

– És miért pont ők?

– Feynman a XX. század második felének a világ szemében a legzseniálisabbnak tartott fizikusa volt. Ő volt az, aki éppen Balatonfüreden, a szívkörház előadótermében mondta el egy fizikortörténeti jelentőségű előadásában, hogy az 1970 körül elvégzett kísérletekben hogyan vették észre a protonok és neutronok mélyén rejlő kvarkokat, és ezek miatt nem tudnak kiszabadulni, akármekkora lökést is lökünk rajtuk.

– És Pontecorvo?

– Ő is zseniális volt, és a fizikának éppen azon a területén, amelyen Feynman is dolgozott, nagyon sok olyan kezdeményezése volt, ami azóta érett meg, tehát ő is feltétlenül méltó arra, hogy fája ott legyen, együtt Feynmanéval.

– Voltak később olyan vélemények Balatonfüreden, hogy Pontecorvo emléktábláját el kellene távolítani, mert Lenin-díjas volt.

– Ennek ellenére én nagyon helytelennek érzem, ha ezért őt most ki akarnák emelni a sorból. Pontecorvót Olaszországban is a legnagyobbaknak kijáró tisztelettel fogadták, amikor hosszú évek után hazamehetett. Ne akarjunk az olaszoknál kritikusabbak lenni. Legfeljebb vessék ki az inkriminált szöveg-részt – válaszolta Marx György professzor.

Még nem vették ki. És a két fa az emléktáblákkal együtt 1972. június 13-a óta ott van, hirdelve egy különleges sorozat kezdetét. Az ültetők azóta elhunytak: Feynman 1988-ban, Pontecorvo 1993-ban.

A tudósok faültetése tehát mindjárt két ültetéssel kezdődött ugyanazon a napon. Ám ugyanabban az évben, 1972-ben, még egy fa került az alig zsendülő két fácska mellé. Azon év augusztusában ugyanis nemzetközi atomfizikai konferencia volt Budapesten, melyre eljött Ilja Mihajlovics Frank Nobel-díjas szovjet fizikus is.

I. M. Frank – P. A. Cserenkov és I. E. Tamm szintén szovjet fizikusokkal együtt megosztva – 1958-ban kapta meg a Nobel-díjat „a Cserenkov-effektus felfedezéséért és értelmezéséért”. Sem Cserenkov és Tamm, sem pedig Frank nem tartozott a faültetők tudósok sorába. Tudományos eredményeik alapján nagy nemzetközi tekintélynek örvendtek, és nagy megtiszteltetés volt az, hogy ők a magyar tudományt és annak képviselőit partnerként elfogadták.

Ezt a megtiszteltetést óhajtotta viszonzni az Eötvös Loránd Fizikai Társulat (ELFT), amikor megragadta az alkalmat Frank ittlétekor, és felkérte őt a faültetésre, így került a sétányunkra harmadikként I. M. Frank emlékfája 1972. augusztus 3-án. Ő 1990-ben hunyt el.

A magyar vagy magyar származású tudósok közül, akik fát ültettek a parti sétányon, az első – 1976. augusztus 14-én – Wigner Jenő volt.

Az 1902-ben született Wigner a budapesti evangélikus gimnázium elvégzése után Németországban járt egyetemre és 1930-ban már professzor a princetoni egyetemen, az USA-ban. Ám 1941-től már Chicagóban (is) találjuk, az első atommáglya megépítésével megbízott csoportban. A máglyaépítő csoport másik magyar tagja Szilárd Leó volt (sajnos ő nem ültetett fát, 1964-ben meghalt). Nos Szilárd, Wigner és a később csatlakozott Teller Ede alkották a „magyar maffiát” Chicagóban.

De hogy került Wigner később Magyarországra és Balatonfüredre? Wignert a magyar fizikusok már nagyon szerették volna itthon fogadni, de ez, köztudottan jobboldali beállítottsága miatt, abban az időben nem látszott könnyű feladatnak. Segített azonban az, hogy Wigner 1963-ban (két másik fizikussal megosztva) megkapta a Nobel-díjat: „az atommagok és az elemi részek elméletének fejlesztéséért...” így a magyar fizika jeles képviselői most már ezt is kihasználva mindent megtettek, hogy Wignert Magyarországra hozzák. Marx György professzornak sikerült – mindkét oldalt meggyőzve – elérnie, hogy eljöjjön.

És eljött. Az ELFT tiszteleti tagjává fogadta (15 évvel később a MTA is), és úgy gondolták, hogy e jeles eseményt is meg kellene örökíteni egy balatonfüredi fáültetéssel. Ez a 1976. augusztus 14-én meg is történt. Érdekes lehet talán megjegyezni, hogy később a magyar kormány is több alkalommal részesítette magas kitüntetésben Wigner Jenőt, aki 1995. január 1-jén hunyt el az USA-ban.

Nem telt el még egy esztendő sem Wigner Jenő fáültetése óta, amikor a modern fizika egy másik óriása, a kvantummechanika klasszikusa, a Wignerrel egyidős, angol Paul Adrién Maurice Dirac fája került a sorba ötödikként. Dirac, aki Cambridge-ben dolgozott, 1933-ban, 31 éves korában kapta meg – Ervin Schrödingerrel megosztva – a Nobel-díjat, az új atomelmélet felfedezéséért.

Diracot szoros szálak fűzték Magyarországhoz, hiszen a felesége magyar volt, Wigner Jenő húga. Ez a magyar kapcsolat is erősítette azt a gondolatot, hogy ő is ültessen ott fát, ahol Wigner ültetett. Addig azonban még néhány esztendőnek el kellett eltelnie.

Az idő 1977-ben érkezett el. Ebben az évben volt ugyanis éppen ötven éve, hogy a kvantummechanika betetőzését jelentő Dirac-egyenletek megszülettek. Ebből az alkalomból hazánk rendezhette meg – tudományos eredményeinek elismeréseként – az európai részecskefizikai konferenciát, amelynek díszvendége természetesen Dirac volt. Ezt a rendkívüli eseményt megörökítendő hozták le Füredre fát ültetni.

Dirac ekkor már 75 éves volt, és híres arról, hogy napi tizenhat órát is alszik, mivel az ébrenlét óráiban olyan intenzíven használja az agyát, hogy ennyi volt a normális alvásszükséglete. Aludt tehát egyet a Munkácsy utcában, Marx Györgyékénél, és ezután mentek el a fát elültetni. 1977. július 11-e volt. Hét év múlva hunyt el.

1979-ben került sor a következő emlékfá elülteté-

sére. Az új fa „tulajdonosa” Alekszandr Mihajlovics Prohorov, szovjet Nobel-díjas fizikus volt.

Az 1916-ban született Prohorov a Szovjet Tudományos Akadémia fizikai osztályának elnöke volt és 1964-ben kapta meg a Nobel-díjat – megosztva a massachusettsi Ch. H. Townes és a szintén moszkvai N. G. Baszov professzorokkal – a kvantumelektronika területén végzett alapvető kutatásaiért.

Budapesten a KFKI-ban szintén folytak kutatások a fent említett területen és a két intézet kutatócsoportjai között természetesen tudományos kapcsolat volt. Így került sor – ismereteim szerint Kroó Norbert akadémikus kezdeményezésére – Prohorov magyarországi látogatására, és egyben a füredi fáültetésre is.

Prohorov emlékfája 1979. június 9-én került a földre, ám a fa egy nagy viharban (1998) kidőlt. Pótlására csak 2002-ben került sor, és a tudós is ebben az évben hunyt el.

1982-ben már harmadszor választotta a Nemzetközi Neutrínó Bizottság Balatonfüredet a neutrínókonferencia színhelyéül. Az évforduló alkalmából az ELFT emlékérmeket készíttetett a Tihanyban élő Borsos Miklós szobrászművésszel és természetesen sor került egy újabb emlékfá ültetésére is. A fáültető Rudolf Ludwig Mössbauer német fizikus volt.

Mössbauer 1929-ben született Münchenben és ott is doktorált 1958-ban. Még abban az évben közölte azokat a kísérleti eredményeket, melyek a Mössbauer-effektus néven ismert jelenségkör felismeréséhez és a Nobel-díjhoz vezettek. Mössbauer –Robert Hofstadter kaliforniai professzorral megosztva – 1961-ben kapta meg a Nobel-díjat.

Mössbauer az emlékfáját 1982. június 15-én ültette el. Az ünnepi eseményen – sok más neves fizikus mellett – jelen volt Pontecorvo is, aki Feynmannal együtt 1972-ben az első emlékfák egyikét ültette el. Megindító volt a tudós találkozása – a tíz esztendő alatt terebélyessé vált – fájával.

A hazai tudományos élet fontosságát jelzi, hogy 1986. szeptember 15. és 20. között Nem kristályos félvezetők 86 címmel nemzetközi konferencia zajlott Balatonszéplakon, melyet a Központi Fizikai Kutató Intézet (KFKI) ezen a szakterületen dolgozó kis csoportja rendezett. Igazi kelet–nyugati fórummá vált, ismételten bizonyítva, hogy a tudomány nem ismer határokat.

A konferencia megnyitóján Kroó Norbert akadémikus az ELFT emlékérmével tüntette ki – B. T. Kolomites professzorral együtt – Sir Nevill Francis

Mott Nobel-díjas fizikust, a nevezett szakterület nagy öregét. Az 1905-ben született angol Mott 1977-ben kapta meg a Nobel-díjat – a szintén angol J. H. Van Vleck és P. W. Anderson amerikai tudósokkal megosztva.

Kiemelkedő tudományos munkássága okán kerülhetett sor – egy tihany–balatonfüredi hajókirándulás keretében – emlékfájának elültetésére 1986. szeptember 18-án. A tudós 1996-ban hunyt el Angliában.

Az 1987-es esztendő tudományos szempontból rendkívüli év volt Balatonfüred és közvetlen környéke számára. Ekkor ugyanis május elejétől június végéig három nemzetközi fizikuskonferenciára is sor került.

Az elsőnek április 26-tól május 2-ig Csopak volt a helyszíne és témája a kaosz. A másodikat – A világ-egyetem szerkezete címmel – Balatonfüreden rendezték június 16-tól 21-ig. Majd ugyanitt tartották meg a Bioasztronómia – a következő lépés címet viselő konferenciát is június 22. és 27. között.

A második konferencia számomra leglenyűgözőbb előadását egy matematikus tartotta: Benoit B. Mandelbrot. Mandelbrot lengyel származású, francia állampolgárságú, Amerikában élő professzor, aki a fraktálok (törtdimenziók) bevezetésével egy teljesen új gondolkodási módot adott meg úgy a matematikában mint a természettudományokban.

Mandelbrot professzort Magyarországra ifj. Szalay Sándor magyar fizikus hívta meg, és ő annyira megszerette a magyarokat, hogy egy éven belül háromszor is járt Magyarországon, ebből kétszer Balatonfüreden.

A már említett második konferencia utolsó napjának, június 21-ének délutánján – a már szokásos szép ünnepség keretében – a világ számos nagy tudósának jelenlétében Mandelbrot professzor elültette a faszor kilencedik emlékfáját, majd kedvesen megjegyezte: ettől fogva eggyel több oka lesz arra, hogy minél többször jöjjön Magyarországra.

Az 1987-ig elültetett kilenc emlékfá közül egyet ültetett magyar származású fizikus, a már említett Wigner Jenő 1976-ban. Azonban a két utolsó, egymást követő faültetés mindegyike ismét magyar fizikus nevéhez fűződik. Közülük az első – a sorban a tizediket – Kürti Miklós ültette 1989-ben.

Kürti Miklós – vagy ahogy a nemzetközi tudományos életben ismerik: Nicolaus Kürti – 1908-ban született Budapesten, és a Trefort utcai mintagimnáziumban érettségizett. Egyetemi tanulmányait a párizsi Sorbonne-on kezdte és Berlinben fejezte be. Tudományos munkásságát Breslauban (ma Wrocław)

kezdte, de 1933-ban Angliába ment és 1935-ben már Oxfordban dolgozott legkedvesebb professzorával együtt, aki még Breslauban bevonta őt az alacsony hőmérsékleti kutatásokba. Legnagyobb közös ötletük, a mágneses hűtés megvalósult és amikor Kürti 1960-ban 0,000001 fokra megközelítette az abszolút hőmérsékleti nulla pontot, egy csapásra világhírű lett, és így jutott el újra a híre szülőföldjére, Magyarországra is.

Az akkoriban felélénkülő tudományos kapcsolatok Magyarország és a Nyugat között lehetővé tették, hogy az ELFT meghívja őt. Kürti professzor elfogadta a meghívást és az 1973-as veszprémi középiskolai fizikatanári ankéton előadást is tartott. 1984-ben újra eljött és akkor Budapesten az ELTE-n tartott nagy sikerű előadást Fizikus a konyhában címmel.

1989-ben ismét megtartotta ezt a kedvenc előadását, de már Balatonfüreden. Ebben az évben ugyanis nemzetközi fizikuskonferencia volt szeptember 7. és 13. között a városban Energiaalternatívák – kockázat címmel, melyre természetesen Kürti professzort is meghívták és az ELFT – megragadva az alkalmat – felkérte őt emlékfáültetésre.

Az ültetést megelőző helyszíni szemlén azonban kiderült, hogy bár terület van még a fizikussorban, de a korábban ültetett fizikusfák – többségükben platánok – lombkoronái már összeérnek, árnyékban tartják a még szabad területeket, tehát más, árnyéktűrő fajtát kellett választani. A választás a tiszafára esett.

Így került a fizikusok faszorába az első tiszafa, Kürti Miklós emlékfája, 1989. szeptember 10-én, egy szép vasárnapi délutánon, a konferencia résztvevői nagy részének és sok balatonfüredi érdeklődő megtisztelő jelenlétében. A tudós 1999-ben hunyt el Angliában.

A következő emlékfá elültetése olyan tudós nevéhez fűződik, aki a legismertebb nevű magyar fizikus volt úgy Magyarországon, mint a nagyvilágban. Ez a fizikus: Teller Ede.

Az 1908-ban született Teller Ede Pesten nevelkedett, de az 1919-es kommün után családjával Lugoson élt, amelyet rövidesen Romániához csatoltak. Erről az időszakról nyilatkozta egyszer, hogy „... az én problémám az volt, hogy magyar vagyok... Az I. világháború, Magyarország felosztása, feldarabolása mind hozzájárultak ahhoz, hogy én ma mi vagyok és mit gondolok.”

Teller életének további alakulásáról idézzünk Marx György professzor leveléből, melyet a faültetéssel kapcsolatban Simon Károlynak, Balatonfüred polgármesterének írt 1991. június 7-én:

„Teller Ede a középiskolát a Trefort utcai Mintagimnáziumban végezte, majd 1925 őszén – matematikusnak készülve – beiratkozott a budapesti Tudományegyetem matematika-fizika szakára ... Édesapja nyomására Teller Ede 1926. január elsején Karlsruhéba utazott, hogy vegyész mérnöknek tanuljon. Ekkor született meg német földön a kvantummechanika..., és Teller Ede ...el döntötte: fizikus lesz. 1928-ban Münchenbe ment (itt vesztette el jobb lábfejét egy villamosbalesetben – V. Gy.). Lipszéban doktorált Heisenberg mellett... A náci hatalomátvétel végét vetett Teller németországi éveinek. Róma (munka Enrico Fermi mellett), majd Koppenhága (Niels Bohr mellett) következett, végül egy Rockefeller-ösztöndíj 1935-ben (G. Gamow mellett, a Washingtoni Egyetemen) Amerikában... Gamow és Teller a harmincas években kidolgozta a termonukleáris reakciók máig érvényes elméletét.

1939-ben tanúja és részese a hasadáson alapuló láncreakció megvalósításának, ám Teller már ott a termonukleáris hidrogénbomba megvalósítását sürgeti. Amikor a náci Németország kapitulál, Teller (Wignerrel és Szilárdal együtt) ellenzi az atombomba bevetését... A hasadási magreakció amerikai szabadalma Fermi és Wigner, a termonukleáris láncreakció szabadalma Teller nevére van kiállítva.”

Teller Ede 55 évig nem léphetett hazája földjére,

előbb a hitleri, majd pedig a sztálini diktatúra miatt (és nem is akart), és csak 1990. december 1-jén tért haza először. December 3-án a MTA tiszteleti tagjává választotta.

1991 januárjának végén újra eljött, és – diszduktorá avatása alkalmából – a BME-n az atomerőművek biztonságáról előadást is tartott: Ne féljeteK, ha nem tudjátok mitől félteK... címmel. Majd két nap múlva az atomenergiáról az ELTE-n: Ha Harrisburgban vagy Csernobilban ilyen tudás lett volna... címmel. És ugyanebben az évben kapta meg a Magyar Köztársaság rubinokkal ékesített zászlórendjét.

1991 augusztusának végén ismét hazajött, immár harmadszor egy éven belül, és ekkor adódott lehetőség arra, hogy a faültetésre sor kerüljön. Ezt Marx György kezdeményezte, egyrészt Tellernél, másrészt Balatonfüred polgármesterénél az ELFT nevében. Teller professzornak csak egy kérése volt a faültetéssel kapcsolatban, melyet nekem említett meg augusztus végén Budapesten: diákokkal is szeretne találkozni, és velük beszélgetni. Minderre sor is került 1991. szeptember 6-án a városházán.

A házasságkötő teremben már mintegy 70 ember várta, köztük Kosáry Domokos, Marx György, Szentágothai János akadémikusok és egy volt osztálytárs: dr. Barcza István, a balatonfüredi Állami Kórház nyugalmazott főorvosa.

A beszélgetésre megjelent lócys diákok közül négyen tettek fel kérdéseket Teller professzornak, melyekre ő kimerítően válaszolt. Részletet egyik válaszból: „Én azt szeretném látni, hogy a kisebb világ kisebb is legyen... Aminek az ismétlődését nem szeretném látni, az az, hogy én Magyarországot 1936 és 1990 között nem tudtam meglátogatni.” Teller professzor a negyedik diákkérdésre adott válasza végén megjegyezte: „Kérem, én nagyon szeretek fát ültetni, de kérdésekre felelni talán még jobban szeretek. Köszönöm a négy nehéz kérdést. Van-e valaki, aki tölem valami könnyűt kérdezne?”

Az ezután általam feltett „könnyű” kérdésre adott választát fontosnak tartom szó szerint idézni: „Azt szeretném, hogy legyen a ma iskolája érdekes. Én magam sokat tanultam az iskolában. De abból amit tanultam a tények fontosak voltak, a kérdések még fontosabbak. Ha azok, akik tanítanak világossá teszik azt, hogy hol vannak a tudás korlátai, hogy hogyan kell azokon túlmenni, akkor jól tanítanak. Remélem, ez a mai iskolának komoly része.”

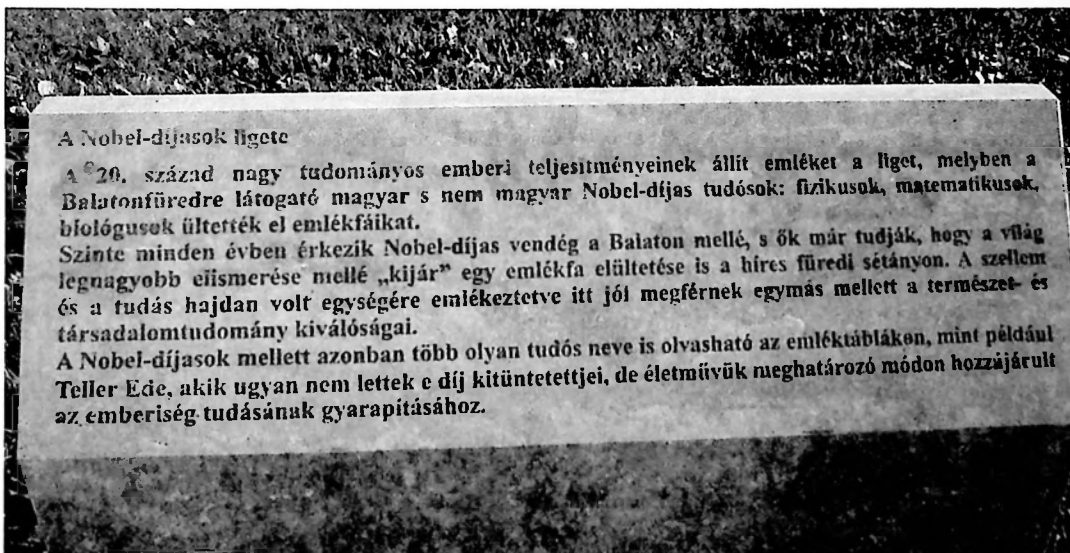
E majdnem egyórás beszélgetés után Teller professzor és kísérete, valamint a vendéglátók lementek a Tagore sétányra, ahol nagyszámú érdeklődő jelenlétében, ünnepélyes keretek között került sor a faülte-

tésre, mely előtt Teller Ede az alábbi kedves szavakat intézte a megjelentekhez: „Nagyon szép nap. Szép zene. Szép fa. Talán egy kicsit türelmetlen, mert tudja, hogy el fogják ültetni. És remélem, hogy jól ültetjük, és remélem, hogy jól él meg ezen a szép helyen.”

Teller professzor 2001-ben a magyar államtól a Corvin-láncot, 2003-ban Bush elnöktől a legmagasabb amerikai polgári kitüntetést: az Elnöki Szabadság-éremrendet kapta meg. 2003. szeptember 9-én hunyt el az Amerikai Egyesült Államokban Stanfordban.

Ritka eset. 1994-ben egyszerre két (!) magyar származású tudós kapott Nobel díjat: Harsányi János közgazdaságit és Oláh György a kémiait. 1995. május 6-án magyarországi – és Veszprém megyei – látogatásuk alkalmával ők is fát ültetettek a Tagore sétányon a tudósok fasorában. A tudósok Veszprém megyei programja a Veszprémi Egyetemen kezdődött délelőtt honoris causa doktorrá avatásukkal. Ezt követően a tiszteletbeli doktorok előadást tartottak. Harsányi János A játékelmélet nem játék, Oláh György pedig A kémia jövője a XXI. században címmel. A program befejeztével Veszprém város díszpolgáiraivá fogadták a két neves tudóst.

A veszprémi ünnepségen Balatonfüredet – egy kisebb delegáció élén – dr. Szalay László polgármester

képviselte, akinek a kíséretében délután érkeztek a Nobel-díjasok Füredre. Először Harsányi János professzor dobott egy lapát földet tiszafája tövére, majd Oláh György professzor tette ugyanezt tisztelegő taps-tól kísérvé. Oláh György az alábbi szavakkal fordult a megjelentekhez: „Nagy öröm és megtiszteltetés számomra történelmi fasorukban egy fát elültetni. Azt kívánom, hogy ez a kis fa jól növekedjen, és – miután a környezetében elég hely van – meg vagyok győződve, hogy a nem túl távoli jövőben más fák fogják körülvenni, szintén magyar származású Nobel-díjasoktól ültetve.”

És ekkor földerengtek bennem Németh László beszédének – melyet gimnáziumunk új épületének avatásakor mondott el 1964. január 18-án – egy részlete: „...az emberi művelődés nagy szírványában, a föld fölé irt szebb jövőt ígérő ívben a magyar színnek is van helye, s népünk nem mint tizegynéhány millió magyarul beszélő tömeg, hanem mint felemelt fejű nemzet mehet alatta át.” Harsányi János 2000-ben, az USA-ban elhunyt.

Daniel Carleton Gajdusek, a 75 éves Nobel-díjas orvos-biológus, az 1976. évi orvosi Nobel-díj tulajdonosa 1998 év szeptemberében járt életében először hazánkban, és sokirányú elfoglaltsága, kötelezettsége ellenére tudott időt szakítani arra, hogy városunk önkormányzatának felkérésére meglátogasson bennünket, és a Tagore sétány immár híres, tudósok fasorában fát ültessen.

De nem feledtük el azt az embert sem, akinek a tudósok fasorát elsősorban köszönhetjük: Marx György professzort, aki 2002 decemberében elhunyt, és akinek emlékére 2003. júniusban városunk és az ELFT fát ültetett. A tudósok fasorát megteremtő Marx György professzor elhunytá után újabb két – bár nem magyar – Nobel-díjas faültetésére került sor.

Balatonfüred németországi testvérvárosának, Germeringnek szülötte Robert Hubert 1988-ban nyerte el a kémiai Nobel-díjat (megosztva) a fotoszintetikus reakcióközpont háromdimenziós felépítésének meghatározásáért. Robert Hubert 1937-ben született, és középiskolai tanulmányai után a müncheni Technische Hochschule-n szerzett diplomát 1960-ban, majd 1971-ben lett a Max Planck Institute biokémiai intézetének igazgatója, és itt dolgozta ki csapatával azt a módszert, mely végül a Nobel-díjhoz vezetett.

A testvérvárosi kapcsolatok gyümölcseként került sor a tizenötödik emlékfa elültetésére 2005. július 17-én a már ismert ünnepélyes keretek között.

A XVI. magyar egészségügyi napokat október 7–9. között Balatonfüreden tartották, melynek résztvevője volt dr. Avram Hershko, a 2004-es kémiai Nobel-díj kitüntetettje, aki 1937-ben született Hersko Ferenc-ként Karcagon. Kisgyermekként megismerte a gettókat és lágereket, de erről visszafogottan csak ennyit nyilatkozott: „mások nagyobb szörnyűségeken mentek keresztül”. 1950-ben vándorolt ki szüleivel Izraelbe. 1965-ben szerzett orvosi diplomát Jeruzsálemben. A Nobel-díjhoz vezető kutatásokkal (fehérjék lebomlása) 35 éve foglalkozik. Az utóbbi években egy bizonyos molekulának (ubiquitin) a sejtszótódásban, illetve a daganatos betegségek kialakulásában játszott szerepével foglalkozott.

Dr. Hershko nem tud magyarul, és az elmúlt húsz évben csupán öt alkalommal járt Magyarországon, de ennek ellenére éppúgy vallja magát magyarnak, mint amerikainak vagy izraelinek.

A feleségével (aki kutatásaiban munkatársa) érkezett Balatonfüredre, és október 8-án a Tagore sétányon immáron a tizenhatodik tudósi emlékfát ültette el.

Nagy megtiszteltetés volt számomra és nagy örömet is okozott, hogy ebben a harmincnyolc esztendőben (2005 kivételével) aktív részese lehettem a faültetéseknek, és annak a felemelő légkörnek, amelyet e szellemi nagyságok kisugároztak, és annak a jelenlévőkkel együtt átélt nemzeti érzelmenek, mely büszke a magyarságára, de őszinte elismeréssel tiszteleg bármely más nép fiainak teljesítménye előtt.

IRODALOMJEGYZÉK:

ifj.Gazda István–Sain Márton: Fizikatörténeti ABC.

Tankönyvkiadó, 1989

A Nobel-díjasok kislexikona (Gondolat, 1974)

Fizikai Szemle: 1983. 4.; 1987. 3.; 1988. 11.; 1989. 11.;

1990. 2.; 1991. 1., 4., 7., 11.; 1992. 1.

Web-lapok (2009)

Balatonfüred tanácsának/önkormányzatának ide vonatkozó jegyzőkönyvei.

TÖRTÉNELEM A MINDENNAPOKBAN

Cséby Géza: Sors-címerkép

A lengyel és magyar történelem olyan, mint az egymás közelében nőtt két fa, amelyeknek egynémely ágai össze-összegabalyodnak, s vihar idején egymásba kapaszkodva a kedvezőbb helyzetű támogatja a nagyobb bajban lévőt. Az Árpád-háziak korától napjainkig számos példát találunk erre. Cséby Géza: *Sors-címerkép* című könyvében a 19. és 20. századi lengyel–magyar történelem eseményei kerülnek különleges reflektorfénybe. Különleges attól lesz ez a megvilágítás, hogy egy család történetének, a családtagok sorsának alakulásában tapasztalhatjuk meg, élhetjük át a történelmi változásokat, harcokat, csapásokat. A szerzőt származása szinte kijelölte a két nép kapcsolatának krónikásává, hiszen a magyar apa gyermekét magyar földön lengyel anya szülte, akit a történelem vihara sodort távol szülőházától.

Cséby Géza művében a lengyel gyökereket kutatja, a családfa anyai ágát, visszanyúlva egészen a dédszülőkhöz. S rögtön a lengyel történelem sűrűjéből kell indítania a vizsgálódást. Mint a történelmi háttér ismertetéséből is kiderül, a majdani Szent Szövetség nagyhatalmai 1795-ben immár harmadszor osztották fel maguk között, s szakították ezzel három részre Lengyelországot, amely azonban nem nyugodhatott bele kiszolgáltatottságába. Újra meg újra felkelést, szabadságharcot robbantott ki (1830, 1846, 1863), hogy megteremtse az önálló egységes és független hazát. A dédapa, Józef Rogiński is részt vett az orosz fennhatóság alatti országrész 1863. évi szabadságharcában, s annak leverése után öt év szibériai száműzetésre ítélték. Vele és az öt elkísérő dédanyával, Aleksandra Lisickával kezdődik a család történet, az ő tobolszki megpróbáltatásaikkal, helytállásukkal, majd varsói újrakezdésükkel.

Rajtuk kívül a könyv első részében a nagyszülőkkel, nagybácsikkal, nagynénikkel és családjuk tagjaival ismerkedhetünk meg. Találunk közöttük mérnököt, közgazdászt, író, szerkesztőt. Sőt számos művészt: festőt, balettáncost, operaénekest, színészt. Tehetséges, értékes emberek valamennyien. S többen közülük, mint hazafiak a szabadságmozgalom résztvevői is.

A személyes sorsok mindig az általános összefüggésekbe ágyazódnak bele. Az író módszere, hogy különböző dokumentumokkal – történelmi művekből, visszaemlékezésekből, levelekből vett részletekkel – felvillantja a társadalmi hátteret, s ebbe helyezi az egyének élettörténetét. Olvashatjuk az 1856-ban trónra lépő II. Sándor cár „aggodalmaikat” a várható lengyel felkeléssel kapcsolatban. Az anarchista Kropotkin feljegyzéseit. Kossuth Lajos lelkes szavait a lengyel felkelésről, sőt IX. Pius pápa felháborodását is a cáriak kegyetlen fellépése miatt a katolikus néppel szemben stb.

A szerző nagyszülei is művészek. A nagyapa, Wladyslaw Wiktor Waroczewski festőművész, a nagyanya, Stanislaw Julia Rogińska pedig hat évig a varsói Opera tagja. Két gyermekük megszületése után a szülők kötelei meglazulnak, de a gyerekekkel (Witold és Halina) mindketten jó kapcsolatban maradnak. Wladislaw a függetlenségi harcok aktív résztvevője (Pilsudski-légió), ő tervezi az egyik kitüntetést, a Rokitnói Keresztet. Természetesen a 2. világháború idején, a német megszállás alatt is részt vesz a földalatti mozgalomban. A németek kezére kerül, akik kivégzik. Witold nagybácsi is e szörnyű kor áldozata, az auschwitzi haláltáborban veszti életét.

A mű első részében minden olvasmányossága ellenére is a sok adat a családi viszonylatok bonyolultsága miatt komoly figyelmet igényel az olvasótól. A Bujdosók útján című fejezettel mintha műfaji, stílusbeli változás történe. A kevesebb „főszereplő”, az összefüggőbb, fordulatossabb eseménysor olvasmányosabbá, szinte regényessé teszi a könyv második részét. Persze ezek a fordulatok amennyire érdekességei egy regénynek, annyira megrázóak az őket a valóságban átélők számára.

Lengyelország német és szovjet megszállásakor (a Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében) az európai kormányok viselkedése, reagálása is – mint köztudott, s a műből is kiderül – számos meglepő fordulatot eredményez. Az 1921-ben aláírt lengyel–román titkos védelmi szerződés alapján segítséget váró lengyel kormány azt tapasztalja, hogy a Romániába érkezőket internálják. Ezután a menekülők útja Magyarországra vezet, amely az

erőteljes német nyomás ellenére megnyitja előttük határait. Innen egy részük továbbmegy majd Franciaországba, ahol a lengyel hadsereg újjászerveződve bekapcsolódhat a németek elleni harcokba.

Halina Waroczewska (a szerző édesanyja), aki a lengyel Pénzügyminisztérium kincstárvédelmi osztályának alkalmazottja, a minisztériummal Romániába indul. Őt és édesanyját (a nagymamát) a család egy régi barátja viszi autóján. Sok viszontagságot átélve jutnak el Magyarországra.

A könyv gazdagon kidolgozott része az emigránsok magyarországi (főként keszthelyi) életének bemutatása. A fogadtatás szeretetteljes mindegyik állomáshelyen, Keszthelyen is. A menekültek elhelyezése részben panziókban, részben magánházaknál, üdülőkben történik. A velük szembeni bánásmód liberális, lojális. Szabadon mozoghatnak, de a települést csak engedéllyel hagyhatják el. Sokan munkát vállalnak közülük. A gyerekek számára lengyel iskolák működnek. A menekülőkkel érkező papok anyanyelvi misét celebrálnak. Kultúrműsoraikon nemcsak a lengyel nemzeti ünnepekről emlékeznek meg, hanem a helyi lakossággal is igyekeznek erősíteni a kapcsolatot, megismertetni, elfogadtatni magukat.

Halina Waroczewska Keszthelyen megismerkedik Cséby Géza gyógyszerésszel. A házasságuk elhalasztása – a bizonytalan háborús idők miatt – rossz döntésnek bizonyul. A német megszállás, a nyilasuralom alatt ugyanis ismét menekülésre, bujkálásra kényszerülnek a Magyarországon tartózkodó lengyelek. A házassággal a magyar állampolgárságot is megszerezve Halinát nem fenyegette volna ez a veszély. Így azonban a strasshofi lágert is megjárja anya és leánya. A völegény, a szolgálatra berendelt tartalékos zászlós nem tudja megmenteni őket a további borzalmaktól. A háború utáni körülmények, a bürokratikus ügyintézés miatt Halina visszatérése Magyarországra völegényéhez (aki még épp időben ér haza a hadifogságból), majd édesanyja, Stanislawia Julia Rogińska magyarországi letelepedésének engedélyeztetése sem egyszerű feladat. Végül azonban a gondok megoldódnak, s az élet folytatódik tovább a maga útján; 1947-ben megszületik az a fiú, aki krónikása lesz ezeknek az emberpróbáló eseményeknek.

Cséby Géza – az előszóban írtak szerint – olvasmányos esszéit szándékozott írni, amely nem feltétlen mentes a szubjektívizmustól. E célt sikerült elérnie. Szubjektívizmus csupán annyi fedezhető fel könyvében, amennyi egy a saját családjáról könyvet író szerzőtől talán el is várható: a bemutatott családtagok iránti rokonszenv, szeretet sugárzik az egész alkotásból. Ennek ellenére olyan történeti szociológiai írásnak tekinthető műve, mely reális képet ad a bemutatott korok iránt érdeklődő olvasóknak, sőt forrásul szolgálhat a kutatóknak is. Ebben nagy szerepe van a hatalmas mennyiségű dokumentumnak, illusztrációnak.

A tárgyi dokumentumok az objektivitást szolgálják, a szerző által megfogalmazottakat támasztják alá. Ilyen szempontból nagyon fontos szerepet játszik a képek sokasága. A második részben is számtalan fotó igazolja a leírtakat. Igazolmányok, igazolások, levelek, jelentések a szereplőkről, mindennapjaikról, az események helyszíneiről stb. készült felvételek biztosítják a hitelességet. A Balaton-parti séták, az iskolások kirándulása, a szenteste stb. képei az átmeneti békét, viszonylagos harmóniát sugallják. A fekete keretes könyvjelző, a munkatáborban viselt jelnek a képe vagy például a rommá lett Varsóról készült felvételek a háborús pusztítás miatti döbbenet kiváltói.

Az írásos dokumentumok közül a történelmi helyzetet rajzolják meg többek között a Csáky külügyminiszter, illetve Teleki Pál miniszterelnök véleményét idéző mondatok, a Norman Davies angol, Kovács István és Kapronczay Károly magyar történészek munkáiból kiemelt gondolatok. Sőt olyan szubjektívebb hangnemű visszaemlékezések is, mint az Arz Margit grófnő naplójából idézett beszámoló Lengyelország német megszállásáról, s az ekkor Varsóban átéltekről.

A képzőművészeti alkotások reprodukciói, az irodalmi betétek sem pusztán illusztrációk. Ismeretet is hordoznak, de az olvasó érzelmi meggyőzését is szolgálják. Az utóbbiak a fejezetek élén is előfordulnak; néha tartalmilag, többnyire azonban hangulatilag készítik fel az olvasót a következő oldalakon kifejtendő eseményekre. Cséby Géza tartalmas, szép könyvben tisztelgett lengyel származású édesanyja, nagyanyja s a többi lengyel családtag emléke előtt, s méltó módon ünnepelte a menekültek magyarországi befogadásának 70. évfordulóját. Ékes bizonyítéka ennek, hogy két nagykövet is ajánlást írt művéhez: Lengyelország volt magyarországi nagykövete, Grzegorz Lubczyk előszóként, jelenlegi rendkívüli és meghatalmazott nagykövete, Joanna Stempińska pedig a borítóra.

(A szerző magánkiadása, Keszthely, 2009)

MINDÖRÖKKÉ ÖSSZESKÜVÉS

Szabó Tibor Benjámin – 47: Démonok ideje

Szabó Tibor Benjámin igazi irodalmárhoz méltó összeesküvés-elméletet gyárt a 47: Démonok ideje című regényében. A váratlan, meghökkentő fordulatokkal teli történet középpontjában egy kis ember nagy terve áll, mellyel manipulálni próbálja a világot, pont kis hazánkból kiindulva. A mű alaphangja az ironia, mely már ezen a ponton is érződik, hiszen diktátorjelöltünk Békés megye Gyula városának normális körülmények közt a világ, sőt még az ország számára is észrevétlen Béke utcájából indít háborút a fennálló rend ellen.

A terv pozitívista alapon áll, matematikai, fizikai módszerekkel kidolgozott narratológia. Lényege, hogy a világ történései archetipusok mentén ismétlődnek, így ha régi, ez esetben a görög mitológiából merített történetek alapszituációit elevenítjük fel, majd a média segítségével elterjesztjük őket, akkor önmagát gerjesztő folyamatként ugyanazokat a végkifejleteket kapjuk, mint az eredeti történetekben. Így kerül például Héraklész és Nesszosz esete új feldolgozásban az alföldi kisváros főterére csoportos vérengzés formájában.

Az irodalomelméleti (Propp: A mese morfológiája) alapozású új ideológiát Ádám, a regény főszereplője a nációkhoz hasonlítja. A sátánnak becézett Donatus Palliavelli – aki a nevére rimelően kellően machiavellista – emlékeztet is a történelem kisméretű, de nagyszabású diktátoraira. Donatus keresztneve is sokat sejtető, ironikus, hogy isteni adományt jelent, persze nem véletlenül, hiszen az egész Fodrozódás program valamilyen nehezen megfogható kapcsolatban áll az egyházzal is, ráadásul egy ókeresztény mártír is ezt a nevet viselte. A név elbizonytalanít minket, hogy egy hataloméhes örülltel, vagy netán egy szebb világot álmódó vallási fanatikussal van-e dolgunk. A könyv utolsó oldalai azt is kétségbe vonják, valóban Donatus-e a világméretű manipuláció fő mozgatórugója, vagy talán a tévében tombolát sorsoló bohóc, akinek kiléte csak sejtethető. Tehát még az sem biztos, ami nyilvánvalónak látszik. Valakik az élet minden terén manipulálják az emberek tömegeit. Ez a fő kérdése a regénynek: van-e szabad akaratumk? Küzdhet-e a Démonok idejének Ádámja az individuális szabadságért, ahogyan Az ember tragédiájának Ádámja küzdött, ott is ismeretlen végeredménnyel?

A 21. századi Ádám nem tipikus, mítoszokba illő hős. Nem valami erkölcsi elhatározásból veszi fel a harcot a világalomra törő Donatussal, hanem kényszerűségből, pedig minden vágya, hogy nyugodtan ücsöröghessen otthon egy lefordításra váró könyv felett, és élhesse életét Annával. Anna már a Fodrozódás kibontakozása előtt kapcsolatban állt a programmal, tudtán kívül (a szerző itt is megerősít bennünket abban, hogy nem vagyunk urai sorsunknak), mivel édesapja, a lelkész is aktív részese az összeesküvésnek. (Ilyen világ ez, már a lelkiatyák is összeesküdnének az emberiség ellen.) A fenyegető változás közeledtét jelzi Anna attitűdjének váratlan megváltozása, ahogy a már 16 évesen komoly felnőttként viselkedő, teológusnak készülő lány egyszer csak stílust vált, és folyékonyan káromkodik az élet minden színterén. A régi vágású Ádámot (aki még tiszteletet érez a művészetek iránt, és magáz egy ismeretlen kamaszt a mai világban idegen módon) meglepi Anna változása, de nem kezdi kutatni az okát. Persze, nem valószínű, hogy akkor, abban a fázisban sikerült volna rájönnie, miféle manipulációk zajlanak a háttérben. Maga Ádám sem egyértelműen pozitív személyiség. Mitologikus keresztnevében és vérfertőző kapcsolatában, de nem az tetteiben. Nem hőssé akar válni, csak nyugodt életét szeretné visszakapni. Választania kell a magánéleti harmónia és a világ megmentése között. Azért dönt a világ nyugalmanak megteremtéséért vívott küzdelem mellett, mert a nélkül a magánélete se lehet biztonságban.

Harca titáni, végkifejletében mindenképp, hiszen hasztalanul bolyongott egy éven át a Fodrozódás program elpusztítására készülve, hogy megmentse az emberiséget a legújabb manipulációs kísérlettől, végül pedig nemcsak az emberiséget, de a saját életét sem tudta megóvni. Nem véletlen, hogy a titánok apjának, Uránosznak sarlójával akar véget vetni Donatus életének, ahogy az sem, hogy a fő összecsapás gomolygásában a következő mondatot kiabálja valaki a háttérben: „A Tartaroszba taszítva minden gyermeked”.

A regény tele van antik utalásokkal, melyek nagy része felett a mai átlag olvasó átsiklik, mivel fogalmunk sincs már a görög mítoszokról. Világunkban a hatalom és a pénz a fő érték, persze így volt ez már az ókori görögöknél is, csak ők azért még mellékesen hatalmas műveltséget is felhalmoztak. A mű ironiája abban áll, hogy olyan

eseményekkel befolyásolják benne a világtörténelem eme pontján még mindig naiv emberiséget, melyek már ugyanezekben a formákban lejátszódtak egyszer (-kétszer).

A mű a kortárs irodalom elvárásainak megfelelően nyitott. A befogadóra van bízva az elvarratlan szálak sorsa. Sok minden tisztázatlan marad, kezdve a címben található számmal, amire vonatkozóan még utalást se találni a szövegtestben, csak a mottóban. Tamás apokrif evangéliumának 47. töredéke vetíti előre, hogy Ádámnak muszáj lesz választania a „jó” és a „rossz” közül, mert két urat nem szolgálhat. Mi mást jelenthet a 47? Évszámot? A fordulat évét? A démonok idejét? Nem tudjuk meg. Csak az derül ki, hogy a világ manipulálható, a hatalom érdekében pedig minden eszközt megragadva manipulálják is az embert, már nem is az egyént, mert a reklámok már rég elintézték, hogy az embernek ne lehessen egyéni véleménye, hanem a tömeget, mely persze jobban is használható hatalmi célokra. A regény tehát nem csupán szórakoztat egymásra tololó, fódrozódó eseményeivel, hanem figyelmeztet is minket a manipuláció mindig aktuális veszélyére. Akár a közvetlen jelenünkre is értelmezhetjük a pesszimista történet mondanivalóját, figyelembe véve a 47-es szám felfejtett kettős utalását.

(Noran Kiadó 2004 Kft., Budapest, 2009)

**A KOMAROMI
JÖKAI MÖR
VÁROSÍ-JÁRÁSI
KÖNYVTÁR**

Levy

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA, MŰVÉSZET, TUDOMÁNY

Kiadja:

a Balatonfüred Városért Közalapítvány

Felelős kiadó:

Gubicza Ferenc, az alapítvány elnöke
Balatonfüred, Szent István tér 1.

Szerkesztőség:

Balatonfüred, Szent István tér 1.
telefon: 87-581-237
e-mail: tempevolgy@balatonfured.com
Internetes megjelenés: www.balatonfured.hu

Készült:

600 példányban
A Prospektus Nyomda műhelyében, Veszprém, Tartu u. 6.

Támogatók:

Balatonfüred Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Praznovszky Mihály
prazno@invitel.hu

Főmunkatársak:

Kocsis Zoltán (Budapest)
Szöcs Géza (Kolozsvár)
Tomaso Kemény (Milánó)

Szerkesztők:

Filep Sándor (Balatonalmádi)
Hudi József (Pápa)
Szálinger Balázs (Budapest)

Olvasószerkesztő:

Erdőháti Károly

Szerkesztőbizottság:

Balogh Miklós (Budapest), Budai Katalin (Budapest)
Rác Péter (Balatonfüred), Kovács András (Balatonfüred)

Szerkesztőbizottsági titkár:

Cserép László (Balatonfüred)

Lapterv és tördelés:

Nautilus Multimédia

Megjelenik évente négyszer

Egy szám ára: 300 Ft

Megvásárolható: Balatonfüreden a városi könyvtárban, Veszprémben a Belvárosi Üzletházban,
Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeumban,
valamint megrendelhető az alapítványnál postai úton, postaköltséggel

163/985/1/2008

HU ISSN 1789-9265